

AZƏRBAYCAN

12'2022

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ

Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA

Məsul katib: Vüsal NURU

Şöbə müdirləri: Məmməd ORUC,
Qəşəm NƏCƏFZADƏ,
Mübariz CƏFƏRLİ

Redaksiyanın ünvanı:

Bakı - Az1000
Xaqani küçəsi, 25

Telefonlar:

Redaksiya –
498-78-10
493-28-32
493-2834
Mühasibat –
493-29-41

Çapa imzalanıb:

08.12.2022

Sifariş 3565

Tiraj 500

Kağız formatı

70x108 1/16 - 6,5

kağız vərəqi

13 çap vərəqi

18,2 şərti çap vərəqi

E-mail:

intigam.gasimzade@gmail.com
sudabe334@mail.ru
www.azyb.az

Qiyməti

2 manat

**Bakı şəhəri, "Azərbaycan"
nəşriyyatının mətbəəsində
ofset üsulu ilə çap olunur**

Dərc olunmuş yazılar qəbul edilmir.

Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.

Müəllifin fikirləri redaksiyanın mövqeyi ilə üst-üstə düşməyi bilər.

BU SAYIMIZDA:

2022 – ŞUŞA İLİ

İNTİQAM QASIMZADƏ – Salam, Şuşa!.....	3
VAQİF BƏHMƏNLİ – Şeirlər.....	5
RÜSTƏM KAMAL – Şuşada evimiz vardı... ..	9
ŞƏLALƏ HƏSƏNOVA – Şuşa: Mədəniyyət Kodu.....	15
LALƏ HƏSƏNOVA – Yaşar Qarayev yaradıcılığında Vətən anlayışı: tarixi və mənəvi itkilərimiz.....	139

ƏLİZADƏ NURİNİN 60 YAŞI

ƏLİZADƏ NURİ – Şeirlər.....	28
-----------------------------	----

NƏSR

VAQİF ƏLİXANLI – Qarğa piri (mif-roman - sonu).....	42
---	----

POEZİYA

AYSEL XANLARQIZI SƏFƏRLİ – Şeirlər.....	93
AYAZ ARABAÇI – Şeirlər.....	116
SONA VƏLİYEVƏ – Şeirlər.....	123
ADİLƏ ASLANOVA – Şeirlər.....	145
ƏLİ NƏCƏFXANLI – Şeirlər.....	156
NADİR AZAYOĞLU – Şeirlər.....	164

İNCƏSƏNƏT

AYDIN TALIBZADƏ – Dünya ilə caz dilində danışmaq.....	101
RAUF FƏRHADOV: “Vaqif Mustafazadə: əfsanəsi, tarixi, həyatı, yaradıcılığı” (ixtisarla).....	105

YENİ TƏRCÜMƏLƏR

CON STEYNBEK – M... küçəsindəki 7 saylı evdə hadisə (hekayə - tərcümə: Azad Yaşar).....	132
--	-----

ƏDƏBİ SÖHBƏTLƏR

FƏRİD HÜSEYN – Onun ölüm səbəbini gizlədirdilər	151
---	-----

CƏNUBDAN SƏSLƏR

QƏNDAB HAQVERDİ – Aşıq və Aşıq Qaflantı.....	176
QAFLANTI QUREYŞİ – Şeirlər.....	177

YUSİF HƏSƏNBƏYİN 90 YAŞI

ALLAHVERDİ EMİNOV – Dağıntılar altında görünənlər... ..	183
---	-----

TƏNQİD VƏ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

SONA XƏYAL – “Mövti-cismani ilə sanma mənim ölməyimi...”	189
--	-----

KİTAB RƏFİ195

2022-ci ildə “Azərbaycan” jurnalında dərc olunmuş materiallar.....	197
--	-----

“Biz Şuşasız yaşaya bilmərik!”

Heydər Əliyev

SALAM, ŞUŞA!

İllərlə Azərbaycan torpaqlarına göz dikmiş erməni faşistləri 1987-ci ildə yaranmış fürsətdən alçaqcasına istifadə edərək, odövrkü Sovet imperiyası rəhbərliyinin – birbaşa onun başçısı M.Qorbaçovun dəstəyi ilə çoxdan hazırlanmış məkrli planlarını həyata keçirməyə – torpaqlarımızı işğala başladılar. Bu tarixi xəyanət hər bir azərbaycanlıya yaxşı məlumdur: minlərlə insanın qanı axıdıldı, on minlərlə azərbaycanlı evindən-eşiyindən didərgin düşdü. Azərbaycanın qənirsiz gözəli Qarabağın böyük bir hissəsi Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olundu, Qarabağın tacı Şuşa düşmən əlinə keçdi. Görkəmli Azərbaycan alimi Yaşar Qarayev o zaman yazırdı: “Ümumbəşəri əxlaqda xəyanət baş verib və dünya Şuşada məhvərindən çıxıb – Qarabağ vəqəəsi deyilən ən yeni, müasir dramın əxlaqi mənası budur.” Lakin “...dünyada elə bir hüquq, hökm və qüvvət yoxdur ki, balanı anadan ayrı salsın, könülü candan – Qarabağı Azərbaycandan...” – bunu da Y.Qarayev yazırdı.

Bəli, nə balanı anadan, nə könülü candan, nə də Qarabağı Azərbaycandan ayırmaq mümkün deyil, sadəcə, xalqı bir yumruq kimi birləşdirmək və məqamında düzgün yönəltmək lazımdır. Bunu edə biləcək insan – rəhbər qayıtdı Vətənə, qayıtdı hakimiyyətə. Bu,

Heydər Əliyev idi. O, torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi kimi çox mürəkkəb, çox da ağır bir işin təməlini qoydu.

...Və 2003-cü ildə Azərbaycan Prezidenti seçilmiş İlham Əliyev Heydər Əliyevin başladığı işi davam etdirərək qalibiyyətlə başa çatdırdı; onun komandanlığı altında Ermənistanın işğalçı ordusunu qəhrəman Azərbaycan oğulları darmadağın edib diz çökdürdülər. Yağı düşmən torpaqlarımızdan qovuldu.

İlham Əliyev bu barədə belə deyirdi: "Haqq işi naminə apardığımız 44 günlük Vətən müharibəsində rəşadətli Azərbaycan Ordusu Şuşa şəhərini 2020-ci il noyabrın 8-də işğaldan azad etdi. Ermənistanın kapitulyasiyasına yol açan Şuşa qalibiyyəti xalqımızın qəhrəmanlıq ruhunun təntənəsinə çevrilərək, tariximizə Zəfər Günü kimi həkk olundu."

...2022-ci il yanvar ayının 5-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev Şuşanın Azərbaycan xalqı üçün tarixi əhəmiyyətini, yüksək mədəni-mənəvi dəyərini nəzərə alaraq, xüsusi sərəncamla 2022-ci ili Azərbaycan Respublikasında "Şuşa İli" elan etdi.

Elə həmin gündən etibarən "Azərbaycan" jurnalı böyük ruh yüksəkliyi ilə Prezidentin çağırışına qoşularaq, il boyu öz nömrələrində "Azərbaycanın və bütün Cənubi Qafqazın mədəni və ictimai-siyasi həyatında müstəsna rol oynamış" (İlham Əliyev) Şuşa şəhəri, onun tarixi keçmişi, mədəni həyatı, memarlığı, xalq sənəti, dünya şöhrətli şəxsiyyətləri haqqında biri-birindən maraqlı elmi, publisist yazılar, poetik nümunələr, nəsr əsərləri dərc etmişdir. Bu yazıların hər birində yeni faktlarla yanaşı, ölkəmizin bu müqəddəs, bənzərsiz məkanına ziyalılarımızın – yazıçı və alimlərimizin hədsiz sevgisi duyulmaqdadır.

Biz redaksiya əməkdaşları da Şuşaya həsr olunmuş hər bir yazını – istər publisist-məqalə, istər elmi-tarixi məqalə olsun, istərsə də bədii əsər, fərqlənməz, – müəlliflərinə minnətdarlıq hissi ilə, dogma şəhərimizə sevgi ilə çapa hazırlamışıq.

"Şuşa İli" başa çatır. Lakin Şuşa mövzusu heç vaxt bitib-tükənməyəcək, davam edəcək. Şuşalı günlərimiz də – elə.

Çünki biz, Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev demişkən, "Şuşasız yaşaya bilmərik!"

Şuşa – Azərbaycandır!

Qarabağ – Azərbaycandır!

İntiqam QASIMZADƏ

♦ 2022 – Şuşa İli

Vaqif BƏHMƏNLİ

BAĞIŞLA MƏNİ, ƏSGƏR...

*Ümumən Qarabağ və eləcə də Şuşa
uğrunda döyüşlərdə şəhid düşən cəmi
əsgərimizin əziz xatirəsinə*

Məzarının üstünə gəlmişəm topa güllə,
Ehsanat gətirmişəm
təmiz, halal ətimdən.
Niyə məni dəlmədi sinəni dələn güllə?
Ölüb yerə girirəm indi xəcalətimdən...
Bağışla məni əsgər,
əsgər, məni bağışla!

Otuz il bundan öncə tarana getməliydim,
keşikçi durmalıydım Daşaltının qaşında.
Qoca-qaltaq yaşımda mən ölüb-itməliydim,
niyə sən öldün axı, cavan-cahıl yasında? –
Bağışla məni əsgər,
əsgər, məni bağışla!

Yəqin varmış gözaltın...
bəlkə də heç yox imiş,
ya bəlkə körpən qalıb evinin buşqağında.
Sümüyümü doğrayım,
düzüm türbənə diş-diş,
adına qala qurum xan Şuşa torpağından...
Bağışla məni əsgər,
əsgər, məni bağışla!

Qəlbi genişdi, yurdum bala qatar acını,
bürüyər gül adını yaz gülünün ətrinə.
Qubadlı, Zəngilanın,
Kəlbəcərin, Laçının,
Şuşa, Ağdam, Füzuli,
Cəbrayılın xətrinə
bağışla məni əsgər,
əsgər, məni bağışla!

Nə üzlə diri gəzim...
sən də orda uyu tək,
“Oğul!”, – deyib vaysınım,
hərlənir dəli kimi?!
Ananın göz yaşını içim Kəbə suyutək,
ruhunun ayağına döşənim xalı kimi...
Bağışla məni, əsgər,
əsgər, məni bağışla!

ƏKSI-HÜCUM

Şuşa fatehlərinə

Hücum kafər xislətidi,
əksi-hücum ona cavab.
Qazilərin qismətidi,
imtahandı əksi-hücum!

Püskürtüsü, qiyamıdı
əsir Vətən toprağının!
Cana candı, qana qandı,
şərəf-şandı əksi-hücum!

Haqq nazilir, qadir Allah,
qoymur sapı üzülməyə.
Yaradandan yaranana
ərmağandı əksi-hücum!

Baş vurmaqdı qan gölünə,
qanlı köynək yalamaqdı!
Yurd yolunda şəhid olan
min-min candı əksi-hücum!

Adı bizdən, südü murdar,
leş üstünə leşi düşən
sərkisyandı, köçəryandı,
adamyandı əksi-hücum!

Azğın burnu, yastı başı
əzən dəmir yumruqdu o!
Qəfil qalxan qasırğadı,
dəhşət andı əksi-hücum!

Şah Şuşanın dik başına
mavi, yaşıl, alqırmızı
bayraq sancan yenilməz türk,
müsəlmandı əksi-hücum!

ŞUŞA QOŞMASI

Sinənə ox batmaz, dəmir torlusan,
Ay qaya qalalı, ay damlı Şuşa!
İndi şairlisən, aktyorlusan,
gün gələr olarsan adamlı, Şuşa...

Zirvənə göz dikən ikimi, üçmü? –
Hərbin ən çətini dərdlə döyüşdü!..
Uca beşiyindən aralı düşdük –
ay nənə-babamlı, atamlı Şuşa!

Rədd oldu quldurlar gözləri dağlı,
Dörd yanın basılmaz qaladı – bağlı!
Laçın, Kəlbəcərli, Qarabulaqlı,
Cəbrayıl, Zəngilan, Ağdamlı Şuşa!

Sənə Vaqif qurban, dər məni... yaşıl,
Yaralı köksünün dərmanı... yaşıl!
Havan gümüşüdü, ormanın yaşıl,
suyun Zəməm kimi, a tamlı Şuşa!

Rüstəm KAMAL

Şuşada evimiz vardı...

CEYHUN BƏY HACIBƏYLİNİN “YUXU”LARINDA İKİ ARXETİPİK OBRAZ

Dahi Üzeyir bəyin kiçik qardaşı, publisist, tərcüməçi, folklorşünas, milli istiqlal məfkurəmizin görkəmli ideoloqlarından biri olan Ceyhun bəy Hacibəyli Şuşada doğuldu. Amma tarixin və taleyin çərxi döndü – ömrünün çox hissəsini mühacirətdə (Parisdə) keçirməli oldu, qürbətdə də dünyasını dəyişdi.

Ceyhun bəy Hacibəyli “Bir il xəyallarda... və bütöv bir ömür” avtobioqrafik əsərinin strukturuna “yuxu mətnləri” daxil etmiş, təxəyyülü ilə yaddaşının vəhdətini yaratmışdır. Yuxu əsas süjetqurma formasıdır, yəni əsər bütövlükdə avtobioqrafik qəhrəmanın – təhkiyəçinin yuxularının məzmunundan təşkil olunur. Bu üsul oxucuya gerçəklikdən estetik seyrçiliyə keçməyə imkan verir – müəlliflə bərabər “yuxuya gedib oyanırsan”, əslində, “yuxu”lar Ceyhun bəyin iç dünyası, gündəlik yaşantıları haqqında daha geniş məlumat verir. Ona görə də bu “yuxulara” Ceyhun bəyin (avtobioqrafik təhkiyəçinin) psixoloji portretinin vacib hissəsi kimi baxmalıyıq. Ceyhun bəy yuxu vasitəsilə ömrünün gizlinlərini açıb göstərir. “Yuxu” onu keçmişlə bağlayan ən etibarlı ünsiyyət kanalıdır.

Ceyhun bəy Hacibəylinin memuarı Xorxe Luis Borxesin bir fikrini xatırladır, “yuxular bədii əsərlərdir, ola bilsin ki, bədii ifadə üsullarından daha arxaikidir.” C.Hacibəyli bu yuxuların həm avtobioqrafik müəllifi, həm də iştirakçısı və tamaşaçısıdır. Bəzən adama elə gəlir ki, o, “yuxu”larında həyatını oyaq halından daha dərin və intensiv yaşayıb və anlayırdı ki, gördüyü hər bir yuxu müəyyən mənaya malikdir, genetik yaddaş hadisəsidir.

Ceyhun bəy Hacibəylinin bu əsərdə bir yazıçı kimi ustalığı ondadır ki, yuxu motiv və obrazlarını gündəlik, real yaşamın məntiqinə bağlayır. Çox güman ki, yuxular onu qürbət həyatına mistik qüvvələrin müdaxiləsi kimi, öz doğmaları ilə təmas vasitəsi və qeyri-şüuri psixi fəaliyyətin təzahürü kimi, yəni “yuxu kultu” kimi maraqlandırır. “Yuxu kultu” ailədən gələn bir inanc gələniyədir:

“Mənim özüm üçün “yuxu kultu”nda qənaətə gəldiyim daha bir izahat var: ailəmizdə yuxuların oynadığı rol çox önəmli idi. Hətta belə də demək olar ki, həyatımızın özü yuxulardan köçürülmüşdü. Günün proqramı qabaqcadan sirli, qaranlıq gecənin təklif və göstərişləri əsasında tərtib olunurdu” (1, 45).

Ceyhun bəy Hacıbəylinin əsərində yuxu mövzusu və yuxugörmələr hekayədən hekayəyə, fraqmentdən fraqmentə keçsə də, süjet vahid leytmotiv ritm, təhkiyə intonasiyası içindədir. Xatirələr, gündəlik müşahidələri – təəssüratları, real və irreal (fantastik, xəyali) faktlar bədii mətnin vahid fabulası sırasına düzülür. *“Sətirlərin arasına baş vurmaqla və məntiqi nəticələr çıxarmaqla buraxılan boşluqları doldurmaq oxucunun öz öhdəsinə düşür. Beləliklə, o, qarşısında vurnuxma ilə dolu və ya taleyin fantaziyası sayəsində, həyatın dönüklüyü və ağır sınaqları ilə əvəzlənən, bəzən öləri xoşbəxtlik anları da olan, 70 illik bir ömrün vərəq-vərəq açılmış düzümünü görəcək...”*

Məhz yuxularında Ceyhun bəyin ömür təcrübəsinin simvolik-mistik dərinliyi görünür: *“Yuxu hər şeyi çılpaq vəziyyətdə göstərir. Ondan heç nəyi gizlətmək mümkün deyil. O, həm də məharətlə etiraf etdirməyi bacarır” (1, 44).*

Bütövlükdə mətnin təhlili göstərir ki, “ağac” və “bağ” obrazları yuxusuna daha çox girir, ona görə də bu iki obraza – “bağ” və “ağac” obrazlarına diqqət yetirməliyik.

“Ata bağımızdayam. Çoxlu tələf olmuş ağac görürəm və onları kəsməyə mişarım olmadığına görə təəssüf edirəm. Çox hündürə qalxıb tədricən aşağı enmiş budağın əlimçatan ucundan tutub budağı sındırmaq istəyirəm. Bunu etməzdən əvvəl budaqda yatmış anamdan aralanmağı xahiş edirəm. Ancaq çox gecdir. Budağı dartıb bir hissəsini qırıram, iri hissəsi isə sürətlə yellənməyə başlayır. İndi kəndirə oxşayır. Anam ucundan sallanıb. Onun yerə yıxılacağı fikri məni yaman qorxudur” (1, 116).

İnanca görə, yuxuda kəsmək ölümə işarədir. Doğrudan da, çox keçmir ki, anasının ölümü haqqında acı xəbər alır: *“Məni 30 il gözləyəndən sonra, bu bədbəxt müharibə başlamazdan az əvvəl, 1939-cu ildə anam söndü. Bu kədərli xəbəri Polşada olan dostlarımdan öyrəndim. Övladlıq dərdimə qarşıdan gələn daha bir narahatlıq hissi əlavə olundu. Dəfələrlə ölüm təhlükəsindən, qaçılmaz ölümdən sovuşmuşdum; həyatımda çoxlu kəskin dəyişikliklər, burulğanlar olmuşdu, onların hamısından çıxıb çıxdım, qardaş və bacılarımda hamının” (1, 116).*

“Çıxışda arvadımı görürəm, yanımda cavan qız var; qız bizə uşağını göstərib pis davranışından şikayətlənir. Bağa girəndə yanımdakıları itirirəm. Kündə meyvələri çiçək olan bir ağac görürəm. Birini dərib dadına baxıram. Əslində, bu, bizim öz bağımızdır. Bir neçə məktəb yoldaşım gilasları elə acgözlüklə dərir ki, mənə elə bir şey qalmır. Bununla belə, ağaclar göz qabağında boy atırlar...” (1, 64).

“Bağ”, “ata bağı” cənnəti simvolizə edir. Dini-mifoloji ənənələrdə “cənnət” və “bağ” obrazları həmişə sıx bağlı olub və “bağ” yalnız cənnətin metaforik mənası deyil, mücərrəd anlayış olaraq cənnətin konkret obrazlı təəcəssümüdür.

Şuşadakı “ata bağı” vətən xiffətinin “cənnət xiffəti” arxetipi səviyyəsində təzahürü də ola bilər. Necə ki, insan övladı “Edem bağlarından” qovulandan sonra bütün tarix boyu “cənnətin xiffətini” çəkmişdir. “Cənnət xiffəti” anlayışı “Miflər, yuxular, misteriyalar” əsərinin müəllifi M.Eliadeye məxsusdur. M.Eliade həmin elmi araşdırmasında K.Q.Yunqun kollektiv təhtəlsüür nəzəriyyəsinə istinadən qeyd edir ki, ən qədim zamanlardan insanda şüuraltı uzaq cənnət bağları haqqında arxaik təsəvvürlər formalaşmışdır. “Bağ – cənnət” və “Həyat ağacı” mifləri ən qədim miflər hesab olunur (2, 62).

Yeri gəlmişkən, C.Hacıbəylinin yuxularındakı bağ obrazını M.Fukonun “heterotopiya” termini ilə izah edə bilərik. M.Fukoya görə, “heteroterapiya”lar – faktiki realizə olunmuş utopiyalar, real mövcud olan və müəyyən ictimai institutlara mənsub olan, amma həm də mifolojişdirilmiş, eyni zamanda başqa məkanları da (muzey, qəbiristanlıq, həbsxana, yarmarka və s.) özündə ehtiva edən yerlərdir. Fukonun konsepsiyasında bağ bəşər mədəniyyətində ən qədim heterotopiyadır, “başqa məkan”dır: “Bağ dünyanın minimal hissəciyidir, bundan başqa, dünyanın totallığıdır” (3, 200).

“Yuxu” Ceyhun bəyin təhtəlsüür etirafları üçün seçilmiş üsuldur. Təhtəlsüür axınları, iç monoloqları “yuxu” vasitəsilə verilir. Bu “yuxu”ların səciyyəvi cəhəti bioqrafik məzmunla – ata-anasının, qardaşlarının və ailə üzvlərinin, doğma məkanların, gəzib dolaşdığı yerlərin və s. obrazları ilə uyğunlaşdırılmasıdır. Məsələn: *“İctimai meydana açılan balkondayam. Böyük qardaşım da mənimlədir. Meydanda alman patrulu peyda olur. Üç nəfərdən ibarətdir – bir zabıt, iki əsgər, hamısı arıq, əldən düşmüş görkəmdədirlər. Qərribə tərzdə ziq-zaq vuraraq addımlayırlar və üçü də üfüqi vəziyyətdə qınından çıxmış bir qılınc tutublar. Deyəsən, bu onların gündəlik paradı, ya da növbə dəyişməsidir. Ha çalışıram qardaşımın diqqətini bu trioya cəlb edim, o, həmin səmtə baxmır...”* (1,117). Amma təəccüblü haldır və maraqlıdır: Ceyhun bəy “yuxu”larında nə qardaşlarının, nə də bacılarının adını çəkmir və yalnız onu qeyd edir ki, *“Yuxularımda əmim böyük qardaşımın, oğlum ortancıl qardaşımın, arvadım isə anamın simasında təqdim olunurlar”* (1, 56).

Əslində, bu, kontaminasiya üsuludur. Yuxuda əmisinin obrazı qardaşının, arvadı anasının obrazı ilə kontaminasiya olunur, yaxud bir yuxusunda gənclik dostunu ata evində qocalmış şəkildə görür. Bəs, onda bu ziddiyyəti necə izah etmək olar? Sualın cavabını xəyali obrazların modelləşdirilməsinin spesifikliyində axtarmaq lazımdır. Axı, yuxugörmə genetik yaddaş hadisəsidir, öz materialını həm də yaddaşdan götürən təxəyyülün bir növüdür.

Ceyhun bəyin qürbət yuxuları yaddaşının tərkib hissəsinə çevrilir, yəni dilə gətirə bilmədiyi etiraflarının ifadə formasıdır. *“Bəli, etiraf etməliyəm ki, özümünkülərdən ayrıldığım bu qırx il müddətində bacılarımdan ötrü çox nadir vaxtlarda darıxardım. Anam və ortancıl qardaşımın xatirəsi bacılarımla kölgədə qoyurdu. Halbuki onlar vidalaşma zamanı acı göz yaşları tökmüşdülər! Mən onları sakitləşdirirdim: ağlamaq nəyə lazımdır? Mən cəmi iki aylıq gedirəm. Qeyri-ixtiyari yalançı oldum! Ayrılığın qırx birinci ilini yaşayırsan. Sən onları bir*

daha görmədin və heç vaxt da görməyəcəksən: səninkilər – isər kişi, istər qadın – bir-bir yoxa çıxırlar... Və sən özün də... Yuxuma girən bacım hələ mən çox kiçik ikən ərə getmişdi” (1, 82-83).

Beləcə, Ceyhun bəyin qütbətdəki gerçək yuxuları ədəbi yuxuya çevrilir, “mətn içində mətn” kimi yer alır, bununla da əsərin semiotik strukturunu mürəkkəbləşdirir. Bu avtobioqrafik əsərdə yuxu və xatirə mətnlərinin nisbəti həm də gerçəkliyin mahiyyəti məsələsini ortaya qoyur. Xatirə də, yuxu da mümkün dünyanın yaradılması, yaxud modelləşməsi vasitəsidir. Əslində, mənalardan bir-birinə qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində ilüзор, “sürüşkən”, virtual bir gerçəklik yaradılır.

Onun yuxu obrazlarında keçmiş, indiki və gələcək zamanlar birləşir, o, hər gün zaman içində mövcud olur: yuxu ona olmuşları və ya olacaqları bildirir, vətəndəki doğmalarını görmək imkanı verir.

Ceyhun bəyi Şuşa ilə bağlayan yuxularında “ata evi” obrazıdır. “Ata evi” yalnız obyektiv gerçəkliyin təsviri deyil, həm də onun iç dünyasının proyeksiyasıdır, arxetip kimi çıxış edir. O, yuxularında tez-tez ata evinə “səyahət edir”:

“Ata evindəyəm. Aləm bir-birinə qarışib: əsgilər sumkadan tökülür; saplar, yun, corablar, paltarlar qarmaqarışıq halda ora-bura səpələnib. Bir qadın otağa gah girir, gah da çıxır, hər ikimiz bundan sıxılırdıq. Yerlər dəyişir və qadın da ilk məhəbbətim Mariyaya çevrilir. Saçları ağarıb. Bir qayanın üstündə durub görünməz kinoçəkənin qarşısında poza alır. Öz-özümə deyirəm: “Bu T.S.F. kanalıdır”. O, mənə gülümsəyir və məni səsləyir, lakin bir sıldırım bizi ayırır.” (1, 216).

Ümumiyyətlə, ev motivi görkəmli şuşalıların (Molla Pənah Vəqif, Yusif Vəzir Cəmənzəminli, Əhməd bəy Ağaoğlu, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev...) mifopoetik təfəkküründə vacib arxetiplərdən biridir. Əksər hallarda, “ev” obrazı “otaq” obrazına da proyeksiya olunur. Otaq evin əsas metonimik işarəsi kimi, yaxud sinonimik obraz kimi çıxış edir, bir-birini əvəz edir. “Ev”, “otaq” arxetipi Molla Pənah Vəqifin mifopoetik təfəkkürünün strukturunu yaradır, “o dünyanın” (qəbir – qaranlıq, dar otaq kimi) obrazı kimi də təsvir edilir. Əhməd bəy Ağaoğlunun xatirələrində otağın təsvirinə yer verilir: *“Həmişə bu əmimin otağı gecə-gündüz mollalar, axundlar və şəhərin tanınmış adamları ilə dolu olardı. (...) Əmimin geniş salonu başdan-başa xalılarla döşənmişdi... Yuxarı başdakı buxarının yanı böyük axundların yeri idi” (7, 19-21).*

***Çün gedərsən o qaranlıq, dar yerə,
Qonşu olmaz, çağıranda səs verə.
Bir kimsə tapılmaz qapından girə,
Görərsən dörd tərəf divar, ağlarsan. (8, 115)***

Ə.Haqverdiyev, “Ağa Məhəmməd şah Qacar” pyesinin son remarkasında şahın yatdığı otaqda öldürülməsi səhnəsini tamamlandır: *“...Şah qədim, xırda şüşəli pəncərənin yanında yatıb. Pəncərəyə Ayın işığı düşüb, taxtın ayağının*

altında piysus yanır. Abbas bəy və Səfərəli bir qədər vaxt bir-birinin üzünə baxırlar. Axır Cəfərəli cəld şahın üstünə gedib, qəmənə sancır onun ürəyinə. Abbas bəy və Səfərəli qaçırlar. Ağə Məhəmməd şah Qacar hövlnək yerindən qalxıb, onların dalınca, əli ürəyində, qapıyadək yürür, sonra qayıdıb otağın ortasında yıxılır” (9, 197).

“Ev/ evdən kənar” oppozisiyası adi, məişət situasiyalarından başqa, onların xatirələrində, poetik mətnlərində, tarixi salnamələrdə arxetipik mənasını qoruyub saxlayır: *“Evimiz Çuxur məhəllədə, Mərdinli ilə Quyuluq məhəllələrinin ayrıcında idi. İki otağımız vardı, xırdasında yaşardıq, böyüyündə (kəlləyidə) isə, qonaq qəbul edərdik. İksinin arasında koridorun (qəfəxana) bir tərəfinə məkulət yapıldı, o biri tərəfində Xan qızının bulağından tuluqda su gətirib oraya tökərdi. Kəlləyi “bağdadı” idi – taxtadan yapılib üzərinə suvaq çəkilməşdi, xırda otaq isə çubuqdan hörülüb suvanmışdı, iksinin də xırda şüşəli, enib-qalxma pəncərələri vardı. Evin qarşısında daş döşəməli xırda bir meydança, sol tərəfdə təndirxana, qarşıda ətrafına çağ çəkilməş güllü-çiçəkli meyvə ağaclı bir bağça vardı” (6, 66-67).*

Daha doğrusu, doğmalarını vətən landşaftı və peyzajı fonunda görür. Yuxuda simvolik peyzaj sözlə ifadə oluna bilməyən “ovqatı” bildirir (4, 212). *“Səfalı mənzərələri, vadiləri, dağ çayları olan bakirə bir yerdir. Bir dağın zirvəsində çöməlib oturmuşam. Qardaşım başqa adamlarla aşağıdadır, ancaq mən onu görmürəm. Nəhayət, tapıram; ancaq mən onu görmürəm. Nəhayət, tapıram; o, dalınca yeşik sürüyən itimizi gəzdirir. Meyvə ilə dolu bağımızdan keçirik. Burada pomidor kolu kimi balaca ağaclarda bitən armud var. Onlar göz önündə yetişirlər. Sevinirəm ki, bütün bunları qardaşım üçün qoruyub saxlamışam...” (1, 90).*

Əsərdə Şuşa “doğma şəhər” ifadəsi ilə qeyd olunur. Gerçəklikdə bu şəhərin hər qarışına bələd olan müəllif yuxusunda məscid yolunu tapa bilmir: *“Dostlarımdan biri ilə doğma şəhərimdə məscidə aparan yolu axtarıram. Dostum hamının getdiyi yoldan fərqli bir yolla getmək istəyir. Bir az dolandıqdan sonra bağdan keçən adi yola çıxırıq. Axşam düşür. Gözümə meyvə ilə dolu gözəl bir armud ağacı dəyir. Öz-özümə deyirəm: “Qəribədir: burda qışda da meyvə yetişir.” İki armud dərib, yoldaşıma verirəm. Dadına baxanda görürəm ki, almadır, özü də çox tanınan adla deyil...” (1, 129).* Bundan başqa, yuxuda predmetlərin transformasiyası baş verir: armud yuxuda başqa meyvəyə (almaya) çevrilir.

Ceyhun bəyin yuxuları simvolik işarələrlə və müxtəlif qarışıq assosiasiyalarla zəngindir. Bu gün onların bəzilərinə (şar, ağac, pilləkən, it və s.) psixoanalitik və ya mifoloji yöndə yozum vermək mümkün olsa da, əksər obraz və motivlər anlaşılmaz və mürəkkəb olaraq qalır. Ceyhun bəy özü də bir neçəsini çıxmaq şərtilə, yuxularına şərh vermir. *“Bu yuxularda yer tapan bəzi eyhamlar bir sıra şərhlər doğurur və bu şərhlər də bəzən yaddaşlarda ən xırda detalları oyadır” (1, 44).*

Bu “yuxular silsiləsi”nin ən ağırlı məqamı “Vətənimə qayıtmağa hazırlaşırım” cümləsi ilə başlayan epizoddur: *“Vətənimə qayıtmağa hazırlaşırım. Evimizə*

gedən yolda şar görürəm. Bilirəm ki, o parisli qadına məxsusdur. Götürmək istəyəndə bayağı görkəmli bir kişi peyda olub məni qabaqlayır. Qaytarmağı tələb etməyə cəsarətim çatmır, gözləyirəm, görüm şarla nə edəcək. Kişi görünməz bir nərdivana dırmaşib şarı özündən daha iri, daha möhkəm bir şarın yanına məftillə bağlayır. Ancaq bu vaxt mənə çatır ki, bu kişi lampaları qaydaya salan elektrik montyorudur. Öz-özümü inandırırıram ki, məftilin bir ucu parisli qadının əlindədir və istədiyi vaxt şarı özünə tərəf çəkə bilər...” (1, 136).

Ceyhun Hacıbəyliyə Parisdəki “Şuşa yuxuları” varlığın/heçliyin (“ömür yuxudur”) əsas formuluna çevrilir. Postmodernizm ədəbiyyatında olduğu kimi, bu əsərdə də “ömür və mətn” oppozisiyası aradan qalxır, “yaddaş və mətn”, “gerçəklik və mətn”, xüsusən “yuxu və mətn” qarşıdurmaları eyni bir sırada çıxış edir.

Xatirə mətni ilə qaynayıb-qarışmış bu sirli yuxu mətnlərinin məsamələrində bir həsrət havası dolaşır. Y.M.Lotman yuxunu “semiotik güzgü” adlandırır (5, 123-126). Ceyhun bəy Hacıbəylinin qürbət dili, qürbət dünyası bu güzgüdə əksini tapır. Bir ilin yuxuları, xəyalları öz ömrünü, doğmalarını və sevimli şəhərini mifə çevirir.

Beləcə, hər gün gördüyü yuxu “ikinci gerçəklik” deyil, “birinci gerçəklik” olur və ömrünü, gününü, keçmişini qürbət yuxuları “yeyib” tükəndirir...

Xatirələrin “yuxu”larla süslənməsi qürbətçi insan üçün özünəməxsus mənəvi katarsis məqamı, etik saflaşma imkanı idi. Ceyhun bəy yuxularını “başqa” ömrün, keçmişin ilğımını yenidən yaşaya bilmək üçün xatirə mətninə daxil edirdi. Bu “təkrar yaşamın” əzablı ağrısını yalnız qəriblər hiss edə bilir. Axı, güzgüdə olduğu kimi, “insan yuxularda da tamam başqası olur” (M.M.Baxtin).

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Hacıbəyli C. Bir il xəyallarda... və bütöv bir ömür. – Bakı: “Təhsil” 2017. – 236 səh.
2. Элиаде М. Мифы, сновидения, мистерии. Киев: Рефл-бук: Валкер, 1996 – 288 с.
3. Фуко М. Другие пространства// Фуко М. Интеллектуалы и власть: избранные политические статьи, выступления и интервью: в 3-х ч. – М: Праксис, 2006. Ч.3, с.191-204.
4. Юнг Карл Густав, фон Франц М.-Л., Хендерсон Дж.Л., Якоби И., Яффе А. Человек и его символы. – М.: Серебряные нити, 1997. – 368с.
5. Лотман Ю.М. Сон – семиотическое окно / Лотман Ю.М. Семиосфера: Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки. СПб.: Искусство – СПб, 2000. – с.123-126.
6. Çəmənzəminli Y.V. Bir cavanın dəftəri. – Bakı: “Xan” nəşriyyatı, 2015. – 120 səh.
7. Ağaoğlu Ə. Xatirələr. – Bakı: TEAS-Press nəşriyyatı, 2019. – 216 səh.
8. M.P.Vaqif. Əsərləri. Bakı, 1986.
9. Haqverdiyev Ə. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə. II cild. Bakı: Lider, 2005. – 408 s.

Şəlalə HƏSƏNOVA

Şuşa: Mədəniyyət Kodu

Metakainat bir çoxları üçün yeni dünya və XXI əsrin əsas trendinə çevrilib. Bəs 300 il əvvəl yeni realıq yaradıb öz zəmanələrini xoşbəxtlik çarları ilə bəzəyə bilən insanların olduğunu bilirsinizmi?! XVIII əsrdə, 1752-ci ildə Cənubi Qafqazda Qarabağ xanlığının qurucusu Pənahəli xan dağların və meşələrin arasında, qayalığın üstündə Xoşbəxtlik şəhərini yaradır. Əslində, Şuşa digər Azərbaycan şəhərlərindən yeni idi. Ancaq məhz o, Qafqazda istedadlı sairlərin, bəstəkarların, aktyorların, müğənnilərin, sənətkarların, ustaların yaşadığı Metakainat kimi tanındı. Onlar Qarabağ xanının dəvəti ilə bu dağların əhatəsində yaşayıb yaradırdılar.

Virtual Metavers dövründən fərqli olaraq Şuşanın qurulması dövründə sürət meqabaytlarla deyil, atlarla ölçülürdü. Bütün dünyada tanınan Qarabağ atları yalnız dözümlü, sürəti, çevikliyi, temperamenti ilə tanınmırdı.

Qarabağ atları və Amazonkalar

Qarabağ atları çox qiymətli hədiyyə sayılırdı. 1956-cı ildə Sovet hökuməti İngiltərə kraliçası II Yelizavetaya Qarabağın Qızılı aygırı – Zamanı hədiyyə edir. 2022-ci ildə isə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev kraliçaya Şöhrət adlı Qarabağ atını bağışlayır. Kraliça Vindzor at şousunda Qarabağ atlarının çıxışını böyük maraqla izləmiş, şəxsən özü krallığın Xemp-ton-kort sarayının ərazisində Qarabağ atı Alxanın heykəlinin qoyulacağı yeri seçmişdi. Mərasimdəki çıxışında II Yelizaveta demişdir: “Mən hər dəfə Qarabağ atlarını gördükcə, Azərbaycanı daha çox sevirəm.”

Qarabağ atlarından ilk dəfə antik dövrdə bəhs ediblər. Midiya və Persiyanı fəth edən Makedoniyalı İsgəndər öz imperiyasını mütəmadi

gəzirdi. Bu gəzintilərin birində, cins atların yetişdirildiyi Atropatenanın (qədim Azərbaycan) Nisey çöllərini ziyarət edir. Hökmdar Atropat İsgəndərin şərəfinə böyük şənlik təşkil edir və buraya kişi geyimində, mizraq və qalxanla silahlanmış atlı qadınları dəvət edir. Qədim müəlliflər bu atlı qadınları Albaniyanın dağlarında yaşayan əfsanəvi amazonkalar, onların atlarını isə Qarabağ atlarının əcdadları adlandırırlar.

Şuşanın qurulması

Şuşanın gerbinin yuxarı hissəsində torpaqdan püskürən alov təsvir olunur: bu, Odlar ölkəsi – Azərbaycanın dərinliklərindən öz temperamentlərini toplayan Nur və Günəşin atlarıdır. Təsadüfi deyil ki, hələ qədim dövrlərdən yerli əhali Qarabağ dağ silsiləsinin yamacındakı Çaxmaq meşəsinin üstündəki qaya daşlarından qığılcım alırdılar. Elə indi də bu meşədə çaxmaq daşları tapmaq olar.

Əgər Qarabağı bir rəsm əsəri kimi təsvir etsək, onun əsasını dünyanın beşincisi – Poleolit dövrü insanının od qaladığı Azıx mağarası olar. Burada, dəniz səviyyəsindən 900 m hündürlükdə, 700000 il bundan əvvəl qalanmış bir neçə böyük tonqalların qalıqları tapılmışdır.

Poleolit dövrü Şuşa mağarası və onun ətrafındakı qədim məskənlər sübut edir ki, insanlar Şuşa ərazisində 200-250 min il əvvəl məskən salmışlar və demək, bu diyar qədim sivilizasiya mərkəzlərindən biridir. Mağara Daşaltı çayının sol sahilinin əlçatmaz əyri yamacında, dəniz səviyyəsindən 1500 m hündürlükdə yerləşir. Bu, bir növ, 125 m uzunluğu, 20 m eni, 10 m hündürlüyü olan mağara qəsridir. Onun önündə və ətrafında antik dövrə aid qala divarlarının qalıqları tapılmışdır. Burada X-XV əsrə aid müdafiə qurğuları da vardır.

Deyirlər, Pənahəli xan Xoşbəxtlik şəhərini tikdirəndə bu qədim mağarada tez-tez qalarmış. Məhz bu qəsr xanlığın yeni paytaxt üçün ən təhlükəsiz yer olduğuna dəlalət edir. Xan, meşə örtüklü, şimaldan dərə ilə, cənub, qərb və şərqdən sıldırım qayalarla əhatə olunmuş, dəniz səviyyəsindən 1400 m hündürlükdə olan dağlıq ərazini seçmişdir. Qayalardan bəzilərinin hündürlüyü 400 m-dən çoxdur.

İnanclara görə, dağların dili ilə peyğəmbərlər danışır. Görəsən, xan qayaların sakral hündürlüyündə küləklərin məst edən musiqisi ilə tənha keçirdiyi uzun zamanlarda nələri eşitmişdi?! Yəqin ki, o, burada xoşbəxtlik şəhərinin yaradıcısına xas enerjini, inadkarlığı toplaya bilmişdi.

Xoşbəxtlik mədəniyyətlə birgədir. Və Pənahəli xan bu yerlərin enerjisini toplayaraq Şuşanın mədəniyyət şifrəsini yaratmağa başladı. Bu şəhərdə Qurbanlıq simvoluna köklənmiş Şərq mədəniyyətindən fərqli olaraq, həyat təntənəli mədəniyyət yarandı. O, Qarabağ xanlığının yeni paytaxtını mənəvi dəyərlərin təntənəsi kimi yaratdı. Və o, bunu bacardı. Şuşa inkişaf oazisi oldu.

Qeyri-adi şəxsiyyət olan Pənahəli xan hələ Qarabağ xanlığı qurulmamış, şanlı əsgər kimi şöhrət qazanmışdı. 1748-ci ildə kiçik dövlət quranda o, xanlığın təhlükəsizliyini düşünmüşdü. Məsələ onda idi ki, Qarabağ xanlığı zəngin təbii sərvətlərə, ipəkçiliyin, xalçaçılığın, heyvandarlığın inkişafına, həmçinin, coğrafi yerləşməsinə görə Rusiya və İranın mübahisə mövzusu və düşmən xanlıqların hücum obyektinə olmuşdu.

Ancaq xanlığa təhlükə yarananda sığınacaq yer yox idi. Buna görə də Pənahəli xan öz dövlətinin müdafiə qurğularının qurulmasına xüsusi diqqət verirdi. İlk qala olan Bayat alçaq ərazidə tikilmişdi və düşmənlə mübarizədə xan onun zəif tərəflərini görmüşdü. Üç ildən sonra o, bir qədər yuxarı qalxaraq ikinci qala Şahbulağı tikmişdi. Qarabağ xanlığının gücü artan zaman İranda şah taxtı uğrunda kəskin mübarizə başlayır və üç İran əyalətinin güclü rəhbərləri önə çıxır. Xan bilirdi ki, gec-tez bu üç məkrli düşmənlə toqquşacaq. Odur ki, bu dəfə dağların arasında, əlçatmaz, ən güclü düşmənin belə keçə bilməyəcəyi üçüncü qalanı tikmək qərarına gəlir. Beləliklə, qayalarla əhatə olunmuş sıx meşədə, ilkin olaraq 1752-ci ildə xanın şərafinə Pənahabad, 1795-ci ildə isə Şuşa adlandırılan qala-şəhər tikilir...

Qala divarlarının və şəhərin tikilməsi üçün Azərbaycanın və İranın böyük şəhərlərindən ən yaxşı memarlar dəvət olunmuşdular. O, 1756-cı ildə tikilmişdi. Gəncə və İrəvan qapıları günəş doğarkən açılır, qürub edərkən bağlanırdı. Qarabağ xanlığının yeni paytaxtı üç tərəfdən əlçatmaz dağlarla, dördüncü tərəfdə isə daş divar sistemləri və müdafiə qüllələri ilə qorunurdu. Rusiyalı naşir Alvin Kaspəri, generallar Platon Zubov və Vladimir Kappel bu şəhəri qədim Roma Formopilalarına bənzədirdilər. Onun əlçatmazlığına heyran idilər.

Şəhəri ən yaxşı ustalar tikirdi. Tikinti bitəndən sonra Pənahəli xan buraya tanınmış şəxsiyyətləri dəvət edir. Tezliklə buraya Qarabağın hər tərəfindən bəylər, tacirlər, din xadimləri, musiqiçilər və şairlər, həkim və müəllimlər köçdülər. Onlara yaşayış-yaratmaq üçün Şuşada yaxşı şərait yaradılmışdı.

Şuşanın ilk ən fundamental tikilisi qala divarlarına və qüllələrə birləşmiş Pənahəli xanın sarayı idi. Tikinti qaya başındakı ərazidə qala divarlarından başlayır və sonralar bura Çuxur adı alır. Onun fasadında Topxana meşəsinə baxan əsas qapılar var idi. Daha sonra xan öz sarayının yaxınlığında, qayalığa baxan istiqamətdə oğulları üçün də saraylar tikdirir.

Xan cənnət kimi bir şəhər konsepsiyası düşünür və onu həqiqətə çevirir. Bu şəhər cahillərdən uzaq idi. Burada dilənçilər yox idi. Elə ilk gündən kanalizasiya sistemi vardı. Şəbəkə ilə bəzədilmiş möhtəşəm xan sarayı və sikkəxana xanlığın gücünü və qüdrətini təcəssüm edirdi. Pənahəli xanın sikkələri Azərbaycanın digər xanlıqlarında, hətta İranda da işləyirdi. Şuşa və onun ətrafında Azərbaycanın başqa şəhərlərindən fərqli olaraq, demək olar ki, kəndlər yox idi. Şəhərin yüksək cəmiyyətinə xanlar, bəylər, zəngin tacirlər, din xadimləri, məmurlar, tibb işçiləri, müəllimlər, mədəniy-

yət xadimləri, əczaçılar və ustalar aid idi. Onların bağ-bağatlı geniş malikanələri var idi.

Şuşanın məişət romantikası

Pənahəli xan 15 illik hakimiyyətindən sonra İbrahim Xəlil xan atasının ənənələrini layiqincə davam etdirir. Onun dövründə karvan yollarının kəsişməsində yerləşən şəhər böyüyür. Şuşada iki-üç mərtəbəli, böyük pəncərəli, gözəl dəhlizli, ağ daşdan evlər tikilməyə başlayır. Pənahəli xanın dövründə Şuşada 6 məhəllə tikilmişdi, oğlunun dövründə isə onların sayı 17-yə çatır. Karvansaraylar, bazarlar, emalatxanalar, məscidlər tikilir. Hər məhəllənin öz hamamı, məscidi və bulağı var idi.

1843-cü ildə Qarabağ xanı İbrahim Xəlil Xanın nəvəsi general Cəfər-qulu xanın evini ziyarət etmiş alman səyyahı baron fon Qatshauzen yazırdı: *“İçəridə tam Avropa rahatlığı ilə döşənilmiş zal var idi. Divarlarda güzgülər, tavanda çilçirəq, divar boyunca qırmızı ağacdan mebel, divanlar, kreslolar, stol-stullar... Divarlar örtük və şəkillərlə bəzədilmişdi. Bir sözlə, Avropa zənginliyi və rahatlığı... Ordenli mundirində general Cəfər Avropa ənənəsi ilə qonaqları qəbul etdi. Avropasayağı geyinmiş qulluqçular çay, müəbbə, punş, şərbət və dondurma verirdilər. Digər qulluqçular Tatar və Çərkəz geyimində idilər”*.

1865-ci ildə Şuşanı ziyarət etmiş məşhur rus rəssamı V.V.Vereşşagin şəhərin rəsminə əlavə, sözlə də mənzərəsini yazmışdı: *“Şuşa şəhəri mənim olduğum digər Zaqafkaz şəhərlərindən fərqlənir. İrəvan, Naxçıvan və Yelizavetpol (Gəncə) özlərində Şərq əlamətlərini daşıyırlar. Bu şəhərlərdəki evlər alçaq, kiçik və əsasən kərpicdən, yaxud torpaqdan tikilmişdir. Pəncərələri və bağların əhatəsində görünməz olan damları vardı. Küçələri dar, çirkli, əyridir. Şuşa bu şəhərlərlə təzad təşkil edir. Onun evləri düz, gözəl, hündürdür və çoxsaylı geniş pəncərələrlə əhatə olunub. Şəhər qaya daşlarından tikilib. Küçələr enli daş plitələrlə döşənilib, evlərin damları Avropasayağıdır”*.

Şəhərə tacir və ustaların axını ildən-ilə artır. Fransız, alman və rus təhsilli yeni ziyalılardan ibarət icma yaranır. Burada daimi yaşayan 82 rus ailəsi vardı. 1828-ci ildə İran və Türkiyədən buraya ermənilər köçürülür.

Rus mənbələrinə görə, 1830-cu ildə Şuşada 56 bəy, 64 dini xadim, 21 xristian, 200 tacir və 266 usta ailəsi yaşayırdı. Şəhərin sürətlə böyüməsi və kapitalist münasibətlərinin yaranması ilə 60-70 ildən sonra ustaların sayı 10, tacirlərin 7,5, bəy ailələrinin sayı isə 40 dəfə artmışdır.

Xalq təbabəti

Müxtəlif sahələrin mütəxəssisləri sırasında həkimlər və təbiblər xüsusi hörmətə malik idilər. Qarabağda bitən 700 müalicəvi bitki orta əsrlər təbabət ənənələrini qayğı ilə qorumağa imkan verirdi.

Şuşada anadan olmuş məşhur alim və həkim Məmmədqulu Qayıbov Qarabağlı təbabətə aid 150 orta əsrlər əlyazmalardan ibarət kolleksiyaya malik idi. Bu gün də onun tibb və kosmetologiya üzrə tövsiyələri aktualdır. Məsələn, üz dərisini yanmaqdan qorumaq məqsədilə üzə yumurta ağı çəkməyi tövsiyə edirdi. Həzmi yaxşılaşdırmaq, mədə şirəsinin və ödün sekresiyası üçün yeməkdən əvvəl bir qaşığı isgəncəbi, qaynamış sirkə və bal qarışığını içməyi tövsiyə edirdi.

Şuşalı məşhur həkim Axund Mirzə Sadiq Lətifov XIX əsrin sonunda depressiyanı Qarabağın dağlarından toplanmış daziotu ilə müalicə edirdi.

Hələ orta əsrlərdə Qarabağ xalq təbabətini məşhurlaşdırmış əczaçı mağazalarını “əttar dükanı” adlandırırdılar. Onlar 1920-ci illərə qədər fəaliyyət göstərdilər. Orada yüzlərlə müalicəvi otlar, şəxsi gigiyena vasitələri, kosmetika, ətirlər də, həmçinin pələngin ödə, ambra, muskus, mumiya kimi ekzotik vasitələr də satırdılar.

Bir çox bitkilər Qarabağdan başqa heç bir yerdə bitmir. Onların sırasında Şuşanın simvolu – Məhəbbət və Sədaqət rəmzinə çevrilmiş Xarı bülbül çiçəyi də vardır.

Xan qızı Ağabəyim Ağanın kədərli hekayəsi bu zərif çiçəyə xüsusi emosional məna qatmışdır.

Ağabəyim Ağa

Gözəl, ağıllı, təhsilli Ağabəyim Ağa Qarabağ xanlığı ilə İran arasında münasibətlərin yaxşılaşdırılması naminə 16 yaşında İran şahı ilə ailə qurmalı olur. O, Tehrana Fətəli şahın taxta çıxdığı gün gəlir və şahın 12-ci arvadı olur. Ancaq bu gözəlin ürəyi Şuşada, doğmalarının və taleyinin ayırdığı sevgilisinin yanında qalır. Öz sevgisini və həsrətini şeirlərində qələmə alan bu xanım ədəbiyyatda Ağabacı təxəllüsü ilə yazmış gözəl şairə kimi tanınır.

Ağabəyim ağa fars, ərəb, fransız, rus dillərini səlis bilir və buna görə də Avropa elitesi ilə rahat ünsiyyət qura bilir, bir sıra görkəmli şəxsiyyətlərlə məktublaşırdı. 1811-ci ildə o, Fransa imperatorunun həyat yoldaşı ilə görüşür və onun vasitəsi ilə Napoleon Bonaparta məktub göndərir. Ağabəyim Ağa 1813-cü ildə Rus-İran müharibəsi zamanı sülhməramlı fəaliyyət göstərmiş və Rusiya ilə İranın barışmasında rolu olmuşdur. Bununla bağlı Rus imperatriçası yazırdı: *“Bəyim, siz öz müdrikliyinizlə İran şahının taleyində parlaq ulduz olmusunuz”*.

Fətəli şah həyat yoldaşını elə sevib hörmət edirdi ki, onun üçün möhtəşəm saray tikdirmişdi. Ağabəyim Ağanın xahişi ilə Şuşa bağbanlarını Tehrana dəvət etmiş və onlara Vətən bağı salmağı əmr etmişdir. Burada Qarabağın müxtəlif bitkilərini əkməşlər. Xarı bülbül çiçəyindən başqa bütün çiçəkləri becərmişlər. Yalnız bu zərif çiçək qütbət torpaqda bitməmişdi. Bu, Ağabəyim Ağanın kədərli şeirlərində yer almış, onun həs-

rət dolu ağıları Qarabağda yayılmış və minlərlə azərbaycanlıların qəlbinə yol tapmışdır.

Ağabəyim Ağa öz poetik misraları ilə Xarı bülbüldən bir həsrət simvolu-nu yaratmışdır. Bu günə, Xarı bülbül Azərbaycanın qələbə rəmzinə və II Qarabağ müharibəsində həlak olmuş əsgərlərimizin xatirəsinin ifadə-təcəssümünə çevrilmişdir.

Çiçəyin adı rəgarəng bülbül anlamına gəlir. Bu çiçəyin unikalığı ondadır ki, gövdəsində çiçəyə toxunan bülbülü aydın görmək olur. Onun məğzi bir-birini tamamlama, bir-birini cəlb etməkdir. Bu mənə qəlbə sirayət edən əsl gözəllik yaradır: alicənablığı və nizami gözəlliyi...

Qafqaz gözəli mesenat Gövhər Ağa

Ağabəyim ağanın kiçik bacısı Gövhərnisə Ağa da Qafqaz gözəli, mesenat və şairə kimi tanınmışdır. Qarabağ tarixini yazan Baharlı qeyd edirdi: “Hər axşam o, bir neşə qulluqçusunun müşayiəti ilə imkansız ailələrə baş çəkir, onlara pul, ərzaq verirdi. Ancaq adının çikilməsini qadağan edirdi”.

Xan qızı həmçinin yalnız Qarabağın deyil, bütün Qafqazın alim və ədəbiyyatçılarına himayədarlıq edirdi. Onun pulu ilə şəhərin içməli su təchizatını yaxşıladırən quyu qazılmışdır. Gənclərin təhsil alması üçün mədrəsə və kitabxana olan məscidlərin tikilməsini də ilk dəfə Gövhər Ağa etmişdir. O, kitab fondunu təzələyir, uşaqların təhsili üçün pul ayırırdı. Şuşaya yaraşlıq verən iki məscid də onun vəsaiti ilə tikilmişdi. Gövhər Ağa xeyriyyə işləri məqsədləri ilə bu məscid və mədrəsələrə çoxsaylı kəndlər, bağlar, torpaqlar vəsiyyət etmişdi. Qocaların müalicəsi üçün Dar ül-Şəfa xəstəxanası açmışdır. Müqəddəs Nina Xeyriyyə Cəmiyyətinin Şamaxı bölməsinin fəal üzvü idi.

Gövhər Ağa gözəl qəzəllər yazırdı və sarayında şeir gecələri təşkil etməyi sevirdi. Bir çox şairlər ona odalar həsr etmişlər.

QARABAĞIN DƏMİR XANIMI

Azərbaycanda təhsil və xeyriyyəçilik ənənələri kübar ailələrdə yaranıb və XVIII əsrdən nəsil-dən-nəslə ötürülüb. Biz bunu Cavanşir nəslindən olan xan qızlarının timsalında müşahidə edirik. Onlar dərin təhsil və vətənpərvərliyi, ölkəsinin gələcəyinə inamı, köməyə və diqqətə ehtiyacı olanlara fədakar qayğısı ilə seçilirdilər. Bu ənənə 20-ci əsrdə Qarabağın dəmir xanımı, Azərbaycan ədəbiyyatının böyük klassiki Cəlil Məmmədqu-luzadənin həyat yoldaşı Həmidə Cavanşir-Məmmədquluzadə tərəfindən layiqincə davam etdirilmişdir. O, Qafqaz Müsəlman Qadınlarının Xeyriyyə Cəmiyyətini yaratmışdır. 1908-ci ildə həyat yoldaşı ilə birlikdə öz vəsaiti hesabına Kəhrizli kəndində qız və oğlanların birgə təhsili üçün məktəb

açır. Təsəvvür edin: kənd məktəbi və müştərək təhsil. O vaxt belə bir şeyi hətta Bakıda yalnız xəyal edə bilərdilər.

İKİ ƏHMƏD BƏY – FİRƏNG ƏHMƏD, RUS ƏHMƏD

Şuşanın parlaq şəxsiyyətləri sırasında iki Əhməd – Əhməd bəy Ağaoğlu və Əhməd bəy Cavanşir görkəmli yer tuturdular. Şuşalılar hörmətlə birincisini firəng Əhməd bəy, ikincini isə rus Əhməd bəy çağırırdılar. Hər ikisi görkəmli qızlar böyüdüb boya-başa çatdırmışdı. Sürəyya Ağaoğlu Türkiyənin ilk qadın hüquqşünası (vəkili) kimi tarixə düşüb. Həmidə Cavanşir görkəmli siyasətçi, yazıçı və pedaqoq kimi məşhurlaşıb.

Firəng Əhməd Ağaoğlu Avropada ilk azərbaycanlı tələbə olub. Parisdə Sorbonna Universitetində oxumuş, Fransa mətbuatında dərc olunmuş, dünyaca məşhur din tarixçisi Ernest Renan, şərqşünas Ceyms Darmster və filosof İppolit Ten ilə dost olmuşdur. Vətəndə Əhməd bəy Ağaoğlunun fəaliyyətində maarif işi mərkəzi yeri tuturdu. Azərbaycana qayıdaraq Şuşada fransız dilindən dərs deyib, sonra rusdilli qəzetin həmtəsisçisi olub. O, tarixə türk və Avropa dəyərlərinin sintezinin ideoloqu, Azərbaycanda dövlətçilik ideyasının formalaşmasında əvəzsiz xidmətləri olan maarifçi və görkəmli ictimai-siyasi xadim kimi düşüb. Azərbaycan Nazirlər Kabinetinin 7 may 2019-cu il tarixli Fərmanı ilə Əhməd bəy Ağaoğlunun əsərləri Azərbaycan Respublikasının dövlət mülkiyyəti elan edilmiş müəlliflərin siyahısına daxil edilib.

Rus Əhməd bəy Cavanşir Qarabağ xanlığının banisi Pənahəli xan Cavanşirin ailəsindəndir. O, Xurşidbanu Natəvanın müəllimi olub, onun dünyagörüşünün, bədii zövqünün formalaşmasında mühüm rol oynayıb. Peterburqda təhsil alıb, çar ordusunda xidmət edib, hərbi mükafatlar alıb. 1850-ci illərdə istefa verib vətəni Şuşaya qayıdıb, öz mülklərində Avropanın mütərəqqi idarəetmə üsullarını tətbiq etməyə çalışıb. Şeir yazıb, bədii tərcümə ilə ciddi məşğul olub, folklor toplayır. Onun əsas tarixi əsəri “1747-1805-ci illərdə Qarabağ xanlığında siyasi vəziyyət haqqında” kitabıdır.

123 YAŞLI MEMARLIQ AŞIĞI

Bu insanın etdiyi hər şey unikaldır və uzun müddət yaşamağa qadirdir. O, Qafqazın Əl-Əqsası adlanan Yuxarı Gövhər ağa məscidini tikdirib. Aşağı Gövhər ağa məscidi, məhəllə məscidləri, saraylar, dəbdəbəli mülklər, karvansaralar, hamamlar, buzlaq, dəyirman, mülki tikililər Şuşanın elə bir xüsusi müqəddəs aurasını yaradır ki, özünə hər kəsi həmişə valeh edir, aşiq edir. Özü də xoşbəxtlik şəhərinə o qədər aşiq idi ki, hətta 100 yaşında da enerjisi aşırıb-daşırdı. Bu unikal memarın adı Kərbəlayi Səfixan Qarabağidir. O, Qarabağ memarlıq məktəbinin qədim ənənələrini yaxşı mənimsəmiş, ənənəvi və romantik elementlərin vəhdətinə sadıq qalmışdır.

Səfixan yerli memarlıq ənənələrini qoruduğuna görə Qarabağ bölgəsi özünəməxsus daxili məkanı daş sütunlu və günbəzli tavanlı vahid tipli məscidlər almışdır. Böyük memar 1910-cu ildə Şuşada məşhur Saatlı məscidinin təmiri zamanı məscidin minarəsindən yıxılıb, bundan 10 gün sonra 123 yaşında dünyasını dəyişib.

Xoşbəxtliyin formulu

Şuşalıları hamıya ümumi bir arzu birləşdirirdi – dünyanı yaxşılığa doğru dəyişmək üçün təhsil almaq. Şuşanın məktəbləri, teatrları, kitabxanaları inkişaf oazisinin panoramını yaradırdı. İnsanlar xoşbəxt idilər, çünki gələcəkdə özlərini uğurlu görmək istəkləri üst-üstə düşürdü. Şuşalılara Qori, Tiflis, Bakı, Moskva, Sankt-Peterburq, Paris, Berlin və başqa ölkələrin ən nüfuzlu təhsil ocaqlarında rast gəlmək olardı.

Bütün dövrlərdə burada savad məcburi idi. Köhnə Şuşada uşaqlar məscidlərdə, məktəblərdə oxuyur, sonra gənclər mədrəsələrdə təhsillərini təkmilləşdirirdilər.

1874-cü ildə burada Cənubi Qafqazda ilk rus tipli Şuşa şəhər məktəbi açılmışdır. Şagirdlərin sayına görə bu məktəb bütün Rusiya imperiyasında birinci yerdə idi. Təkcə 1877-ci ildə 160 birinci sinif şagirdi olub. 1878-ci ildə isə onların sayı artıq 375 nəfər idi. Məktəbdə şəriət, oxuma-yazma, rus dili, sayma, praktiki həndəsə, coğrafiya, tarix, fizika, rəsm və rəsmxətt, nəğmə və gimnastika tədris olunurdu. 1880-ci ildən məktəbdə musiqi sinifləri və ipəkçilik şöbəsi fəaliyyət göstərirdi ki, burada şagirdlər ipəkqurdu yetişdirir və ondan barama alırdılar. Musiqi siniflərinin açılması peşəkar musiqiçilərin hazırlanmasında mühüm rol oynamışdır.

XIX əsrin əvvəllərindən şəhərdə Avropa tipli müxtəlif özəl və dövlət məktəbləri açılmağa başladı. Onlardan biri də 1826-cı ildə əsası qoyulan alman məktəbi idi. O, İsveçrədən gəlmiş Bazel Yevangelist Missioner Cəmiyyəti tərəfindən açılmışdır.

Şuşa mühüm ticarət mərkəzi olduğundan, fransız dilinin öyrənilməsinə böyük əhəmiyyət verilirdi. Şuşa yeni dünyanın, yeni reallığın modeli kimi öz etik kodeksini bəyan etdi. O, sosial əlaqələrin, sosial razılaşma və müqavilələrin yeni formalarını diktə edirdi. Bu, şəhərin xeyriyyə cəmiyyətlərinin koordinasiyalı işində öz əksini tapırdı. Onların sayəsində 1896-cı ildə Rus-Azərbaycan (Nikolayev) məktəbi açıldı və onun üçün bina tikintisinə başlandı. Məktəbin tikintisi başa çatana qədər Xurşid Banu və Fətəli Mirzə Qacar evlərini pulsuz olaraq məktəb kimi istifadəsi üçün veriblər. Məktəbin saxlanması xərclərini Şuşanın görkəmli sakinləri öz üzərinə götürürdülər. Məktəb binasının tikintisinə pul yığmaq üçün real məktəbdə və Xandəmirov teatrında xeyriyyə gecələri təşkil olunurdu. Məktəbin direktoru Həşim bəy Vəzirov oldu. Zülfüqar bəy və Üzeyir bəy Hacıbəyovlar, Yusif Vəzir Cəmənzəminli, Mirzə Xosrov Axundov və başqaları bu məktəbi bitirmişlər.

1875-ci ilin payızında şəhər Xeyriyyə Cəmiyyətinin nəzdində Müqəddəs Nina məktəbi açıldı. Burada milliyyətindən və dinindən asılı olmayaraq qızlar ibtidai təhsil alırdılar. 1894-cü ilin sentyabrında məktəb dördsinipli Mariinski Qadın Məktəbinə çevrildi. Burada Azərbaycan qadınları ilk dəfə olaraq Avropa təhsilinə çıxış əldə etdilər. Təhsil müəssisələrində və xeyriyyə cəmiyyətlərində kitabxanalar yaradılırdı. 1897-ci ildə Natəvanın oğlu Mehdiqulu xan və zemstvo həkimi Əbdülkərim bəy Mehmandarovun təşkilatçılığı ilə ilk şəhər kitabxanası fəaliyyətə başladı.

Kənd sakinlərinin təhsilə təcili ehtiyacı olduğundan 1897-ci ilə qədər Şuşa qəzasının bir sıra kəndlərində ikisinipli rus-Azərbaycan məktəbləri açılmışdı.

Sənayenin və ticarətin inkişafı Şuşada orta məktəbin açılması zərurətini diktə edirdi. 20 sentyabr 1881-ci ildə Realnı məktəbin açılışı oldu. 1906-cı ildə məktəb üçün xüsusi olaraq 400 yerlik böyük akt zalı olan üçmərtəbəli bina tikilmişdi. Burada tələbələrə ibarət Azərbaycan çalğı alətləri orkestri, nəfəs alətləri orkestri, xor və dram dərnəyinə mühüm yer verilmişdir.

Şuşa musiqiçiləri

Dünyada aurası musiqi dolu bir neçə şəhər var: Avropada bunlar Vyana, Neapol, Hannover, Sevilyadır, Qafqazda isə – Şuşa. Tanınmış Şərq musiqisi tədqiqatçısı V.Vinoqradov hələ 1938-ci ildə “Üzeyir Hacıbəyov və Azərbaycan musiqisi” kitabında Şuşa haqqında yazırdı: *“Şuşa musiqi mərkəzi kimi tanınır və xalq musiqisinin tükənməz istedadlar mənbəyi kimi bütün Zaqafqaziyada məşhurdur. “Şuşa musiqiçiləri” Azərbaycan musiqisinin tarixini yaratmış, onu təkcə öz vətənlərində deyil, Şərqi başqa ölkələrində də təmsil etmişlər.”*

1908-ci ildə nəşr olunmuş “Qafqaz musiqisi” toplusunun 28-ci səhifəsində oxuyuruq: *Şuşa Zaqafqaziyayı musiqiçilər və xanəndələrlə təmin edir. O, şeirin, musiqinin, mahnının müqəddəs vətənidir; bütün Zaqafqaziya üçün konservatoriya rolunu oynayır, onu hər mövsüm və hətta hər ay üçün yeni mahnılar və yeni motivlərlə təmin edir.*

Məhz bu əbədi musiqi sədaları gələn şəhərdə muğam sənətinin korifeyləri doğulub. Muğam sadəcə nəğmə, musiqi deyil. Muğam insanın öz mikrokosmosunu makrokosmosa, Kainata açdığı haldır. Qarabağ muğamı ölkənin mədəni həyatında və dünya azərbaycanlılarının birləşməsində həmişə böyük rol oynayıb. Təsadüfi deyil ki, 2003-cü ildə UNESCO-nun xüsusi komitəsi Azərbaycan muğamını bəşər mədəniyyətinin qeyri-maddi irsi siyahısına daxil etmişdir.

XVIII əsrin sonu, XIX əsrin əvvəllərində təkcə Zaqafqaziyada deyil, bütün Yaxın Şərqdə məşhur olan Şuşa muğam məktəbi gündən-günə inkişaf etdi. XIX əsrin ikinci yarısında Şuşanın iqtisadi inkişafı Qarabağın pay-

taxtının yeni mədəni yüksəlişinə səbəb oldu. Şəhər bütün Qafqazın musiqi akademiyası kimi məşhurlaşdı. Şuşa xanəndələri Azərbaycan muğamına təravətli və cəsarətli texnika, parlaq və ifadəli kolorit, musiqi melodiyalar kompleksi – dəstgah dramaturgiyasına yeni yanaşmalar gətirmişlər.

O dövrdə Azərbaycan musiqisinin Qafqazda populyarlığını ötən əsrin 60-cı illərində "Bitlz" in dünyada populyarlığı ilə müqayisə etmək olar. 1898-ci ildə dünyada ilk muğam yazısı Moskvada baş tutub. İfaçının adı İslam Abdullayev idi. Bu isə o deməkdir ki, Rusiyada və xaricdə muğam ifaçıları ətrafında geniş pərəstişkar dairəsi formalaşmışdır. Bundan sonra Riqa, Varşava, Moskva, Kiyev, Sankt-Peterburqda, "Gramofon" (İngiltərə), "Brothers Pate" (Fransa), "Sport-Record" və "Premyer-rekord" (Polşa), "Ekstrafon" (Kiyev), "Monarx-rekord", "Konsert-rekord" və "Qramofon-rekord" (Bakı, Tiflis) firmalarında bir çox digər məşhur xanəndələrin səsləri yazıldı. Demək olar ki, bütün Şuşa xanəndələri və musiqiçiləri qrammofon disk dəstlərinin sahibi oldular. Ən parlaq ifaçıların səs yazılarının kataloqları bütün ölkələrə yayılan böyük tirajlarda buraxılırdı.

Natəvanın "Məclisi-üns"ündə və Nəvvabın "Məclisi-xanəndə" məclislərində Hacı Hüsi, Bülbülcan, Sadıxcan, Cabbar Qaryağdıoğlu, Seyid Şuşinski, Məşədi Cəmil Əmirov, İslam Abdullayev və digər görkəmli xanəndə və musiqiçilərin ifa tərzini cilalanmış, məharətləri artmışdır. Xan Şuşinski, Qurban Pirimov, Bülbül, Rəşid Behbudov və başqaları bu ənənələri ləyaqətlə davam etdirmişlər.

Natəvanın sevimli xanəndəsi Hacı Hüsi Yaxın və Orta Şərqi bir çox şəhərlərində ifaçılıq məharəti ilə məşhur idi. O, muğamların yeni variantlarını yaratmışdır. 1880-ci ildə Nəsrəddin şah onu oğlunun toyuna Təbrizə dəvət edir və yüksək ifaçılığına görə mükafatlandırır.

Natəvan Bülbülcanı da çox yüksək qiymətləndirirdi, onu bütün rəsmi şənliklərə dəvət edirdi. Bülbülcan Tiflisdə 1888-ci ilin payızında ailəsi ilə Qafqaza səyahət edən rus çarı III Aleksandrın qarşısında çıxış edir. Onun bülbültək oxuması çarı elə heyran edir ki, o, bütün qəbullarında xanəndəni dinləmək istəyir və Qafqazdakı canişinə onun hər istəyini yerinə yetirməyi tapşırır. Bir neçə il sonra Böyük knyaz Mixail Nikolayeviç Romanov Tiflisə gəlir. Onun şərəfinə təşkil olunan ziyafətə Bülbülcan da dəvət olunur. Böyük knyaz onun oxumasından elə heyrətlənir ki, barmağındakı iri qara almazlı üzüyü çıxarıb, öz əli ilə böyük xanəndənin kiçik barmağına taxır.

"Şərq musiqisinin peyğəmbəri" – rus şairi Sergey Yesenin Cabbar Qaryağdıoğlunu belə adlandırırdı. O, iki yarım oktavlıq fenomenal səsə malik böyük müğənni, novator, şeir və mahnıların müəllifi, gözəl pedaqoq idi. Müasirləri obrazlı şəkildə onun oxumasını yolundakı hər şeyi süpürüb aparan güclü bir axınla müqayisə edirdilər. Avropalılar onun səsini dahi Karuzoya bənzədirdilər. Varşavaya cəmi bir səfəri zamanı Cabbarın ansamblı 97 müxtəlif muğam və mahnını yazdırmışdı. Qrammofon valına

əlavə edilmiş kitabçalarda onun haqqında “Cənab Cabbar Qaryağdıoğlu: məşhur tenor – Şuşalı” yazırdılar.

Bütün həqiqi istedadlı insanlar kimi Cabbar da parlaq fondan qorxmurdu. O, davamçısı Seyid Şuşinski “Şərqi musiqisinin incisi” adlandırıldı. Nadir səsə malik Seyid Şuşinski vokal sənətinin sirlərini əvvəlcə Nəvvabdan, sonra isə Cabbar Qaryağdıoğlundan alıb. O, yenilikçi xanəndə kimi, bir çox muğamları birləşdirərək yeni variantlarda ifa edib.

Şuşada tarın atası kimi geniş tanınan Sadıqcan doğulub boya-başa çatmışdı. İran şahının oğlunun toyunda o, “Şiri-xurşid” qızıl medalı ilə mükafatlandırılmışdır.

Sadıqcandan əvvəl tarı diz üstə qoyub çalırdılar. Sazı sinəsinə sıxaraq ifa tərzini ilk dəfə o, təqdim etdi. Sadıqcan çoxəsrlilik tarın strukturunu da yenidən qurmuşdur. Zəif səsli beş simli alətə o, altı sim və yeni tonlar əlavə etdi, boyun və gövdənin quruluşunu dəyişdirdi, alətin ümumi çəkisini azaltmışdı. Yenilənmiş tarın səsi o qədər parlaq və şirin olur ki, musiqiçilər ona “sehrli tar” deyirdilər. Tezliklə Sadıqcanın tarı bütün Qafqazdan gələn köhnə, “İran tarı” adlanan tarı tamamilə əvəz etdi.

Tanınmış tarzənlər Məşədi Cəmil Əmirov və Qurban Pirimov Sadıqcanın virtuoz məktəbini keçiblər. Məşədi Cəmil Əmirov əla ifaçı, mahir xanəndə, istedadlı bəstəkar və dirijor idi. O, Azərbaycanın musiqi mədəniyyəti tarixinə mühüm töhfə vermiş, milli musiqi tarixində muğamları nota çevirən ilk şəxs olmuşdur. 1912-ci ildə İstanbulda “Şahbəl” jurnalında “Heyratı” muğamının not yazısını çap etdirir. 1915-ci ildə “Seyfəl-Mülk” operasını yazır, tamaşalarda orkestrə özü rəhbərlik edirdi. Məşədi Cəmilin mənzilində tez-tez muğam axşamları, ən yaxşı xanəndə, musiqiçi müsabiqələri keçirilirdi. O, muğam kursları açıb, istedadlı gənclərin musiqi təhsili ilə məşğul olmağa başlamışdı.

Qurban Pirimov artıq 15 yaşında Qarabağda tanınmış tarzən idi. Sadıqcan onun istedadını və əməksevərliyini yüksək qiymətləndirirdi. İllər keçdikcə o virtuoz ifaçı kimi şöhrəti qazanıb. O, Azərbaycan opera sənətinin yaradılmasında bilavasitə iştirak edib. Onun ifa etdiyi muğamlar və xalq mahnıları Riqada, Varşavada, Moskvada qrammofon vallarına yazılıb. O, milli operanın banisi Üzeyir Hacıbəyovun ən yaxın silahdaşlarından biri olub.

XIX əsrin sonlarında Şuşada 60-a yaxın ansambl fəaliyyət göstərirdi. Bu ansamblardan birinə görkəmli Şuşa xanəndəsi Məcid Behbudov rəhbərlik edirdi. Kataloq və Riqada “Qrammofon” şirkətində yazılmış qırıxdan çox plastinkası onun parlaq yaradıcılığına və güclü səsinə dəlalət edir. O, ifaçılıq sənətinin avropalaşmasının təşəbbüskarlarından biri olub, milli opera tamaşalarında, operettalarda ifa edib.

20-ci əsrin əvvəllərində ən yaxşı ansamblar “Şərqi konsertləri” ümumi adı altında Avropa üslubunda konsertlər verməyə başladılar. Onlar

Zaqafqaziyanın bütün şəhərlərində çıxışları ilə böyük uğur qazandılar. İlk “Şərq konserti” 1901-ci ildə Şuşada baş tutub.

Həmin il bu vokal məktəbinin son korifeylərindən biri, Qarabağ xanlığının qurucularından biri Cavanşir nəslindən olan Xan Şuşinski dünyaya gəlir. Geniş diapazonlu güclü səsi ona məşhurluq, sevgi və şöhrət gətirir. O, muğamları ifa edərkən klassik poeziya qəzəlləri ilə yanaşı, müasirlərinin şeirlərinə müraciət etmiş və oxumaq üçün ictimai-siyasi motivli şeirlər seçən ilk azərbaycanlı xanəndə olmuşdur.

Bülbül və Rəşid Behbudov Azərbaycanın müasir vokal sənətinin parlaq inkişafı tarixinə bağlı olan iki Şuşalı, iki korifeydi.

TALEYİN ARZULARINLA GÖRÜŞƏNDƏ

Şuşa teatr sənətinin fəal çiçəklənmə mərkəzlərindən biri, böyük dramaturqların, aktyorların və bəstəkarların doğulduğu yer olmuşdur. Azərbaycan mədəniyyəti tarixində ilk dəfə teatr tamaşaları məhz Şuşada göstərilmişdir.

Şuşada həvəskar tamaşalar 1848-ci ildən tamaşaya qoyulmağa başlanmış, 1854-cü ildən isə ənənəvi olaraq Şuşa qış klubunun binasında Mirzə Fətəli Axundovun pyesləri oynanırdı. Yay aylarında şəhərdə həyat qaynayırdı və tamaşaların da sayı çoxalırdı. Aran camaatı istirahətə Şuşaya gəlirdilər. Moskva, Sankt-Peterburq, Varşava, Vyana və Parisdə təhsil alan Şuşalı tələbələr də məzuniyyətə evə gəlirdilər. Onlar yerli tələbələr və müəllimlərlə birlikdə teatrlaşdırılmış tamaşalarda iştirak edirdilər. Səhnə sənətinin pərəstişkarları təkcə Azərbaycan dramaturqlarının deyil, həm də rus və Avropa dramaturgiyasının klassiklərinin əsərlərini də tamaşaya qoyurdular.

Şuşa teatrı öz həmvətənlərini komediya və dramaturgiya dilində tərbiyə etmək arzusu ilə birləşən müxtəlif peşə sahibləri ilə başlayırdı. Və tale onlara gerçəkləşmiş arzuları ilə görüşmək şansını verdi. Əvvəlcə onlar Rusiya və Avropa ali təhsil müəssisələrində təhsil alıb vətənə qayıdan bir qrup gənc Şuşa sakini idi. Onlar 1848-ci ildə Şuşada ilk teatr tamaşasını oynamışdılar, 1865-ci ildən isə şəhərdə tamhüquqlu teatr dərnəyi inkişaf etmişdir. 1890-cı illərdə burada məktəb müəllimi Həşim bəy Vəzirov fəal iştirak etmişdir. 1892-ci ildə onun "Evlənmək su içmək deyil" tamaşası tamaşaya qoyuldu. 500 rubl məbləğ realını məktəbə köçürülmüşdü.

Sonralar Sankt-Peterburq Universiteti Şərq fakültəsinin tələbəsi Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev debüt pyeslərini Rusiya paytaxtında yazsa da, ilk dəfə onları Şuşada – 1896-cı ildə tamaşaya qoyub. O, böyük dramaturq, teatr cəmiyyətinin və Azərbaycan Yazıçılar Cəmiyyətinin banisi kimi Azərbaycan mədəniyyəti tarixinə düşüb. 1897-ci ildə Əbdürrəhim bəy Füzulinin "Leyli və Məcnun" poemasından musiqili səhnəni səhnələşdirmişdir. Aşiq qəhrəmanın sevgilisinin məzarı başında ağladığı köhnə əfsa-

nənin canlandırılmış mənzərəsi şuşalılarda böyük təəssürat yaratmışdı. Xüsusilə, xorda oxuyan on iki yaşlı oğlana bu, böyük təsir göstərmişdir. Bu səhnəni seyr edən tamaşaçı Azərbaycanda müasir peşəkar musiqi sənətinin banisi Üzeyir Hacıbəyov idi. Uzun illər idi ki, o, oxşar bir şey yaratmaq arzusunda idi. Və 1907-ci ildə Qori müəllimlər seminariyasını bitirdikdən sonra arzusuna sadıq qalaraq, Şərqi ilk operası olan "Leyli və Məcnun"u bəstələyir. Beləliklə, Şuşa özfəaliyyət tamaşası Azərbaycan musiqisi üçün yeni peşəkar janrdə orijinal təcəssüm tapdı. Bu operanın meydana gəlməsi ilə Şuşa muğam ifaçıları artıq opera ifaçısı kimi çıxış etməyə başladılar. Bu hadisə çoxəsrlik xanəndəlik sənətini keyfiyyətə yeni səviyyəyə qaldırdı.

Şuşa teatrında Azərbaycan incəsənətinin görkəmli xadimlərinin rəhbərlik etdiyi teatr truppaları tez-tez çıxış edirdilər. Rusiyanın və Avropanın müxtəlif şəhərlərindən teatr kollektivləri qastrol səfərlərinə çıxırdılar və Şuşa şəhəri Qafqazın əsas teatr mərkəzlərindən biri kimi şöhrət qazanmışdır.

“ƏZİZ ŞUŞA, BİZ QAYITMIŞIQ!!!”

Şuşa 1992-ci il mayın 8-də Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edilmişdi. 28 ildən sonra – 2020-ci il noyabrın 8-də Azərbaycan ordusu şəhəri işğaldan azad edib.

2022-ci ildə dünya azərbaycanlıları Şuşanın 270 illiyini qeyd edir, 2022-ci il mayın 7-də Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə Şuşa şəhəri Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edilib.

2022-ci ilin martında Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti Təşkilatı – TÜRK-SOY-un Daimi Şurası Şuşanı 2023-cü ildə Türk Dünyasının Mədəniyyət Paytaxtı elan edib. Aprel ayında isə Avropa İttifaqı Macarıstanın Vesprem şəhərini Avropanın mədəniyyət paytaxtı elan edib. Azərbaycan və Macarıstan rəsmiləri Şərqi və Qərbi mədəniyyət kodunu daşıyan bu şəhərlər arasında əməkdaşlığı gücləndirmək barədə razılığa gəliblər.

İngilislər üçün Vestminster abbatlığı, amerikalılar üçün Azadlıq heykəli, ruslar üçün Sergiyev Posad, avstriyalılar üçün Zalsburq, fransızlar üçün Versal, çinlilər üçün “Forbidden City”, dünya katolikləri üçün Vatikan nədirsə, Azərbaycanlılar üçün Şuşa da o qədər müqəddəsdir. Bu, Azərbaycanın mənəvi mədəniyyətinin mərkəzidir, onun ruhudur. Azərbaycanlıların mədəniyyətinin genetik kodunun saxlandığı mövcuddur.

**Rus dilindən tərcümə edən:
Səbinə TARIVERDİYEVA**

♦ Əlizadə Nurinin 60 yaşı

Əlizadə NURİ

ÖMÜR NEÇƏ VARAQ TUTUR?

Bir xatirə ağacı ək
Məni unutduğun yerdə.
Durub bir şam yandırarsan,
Adımı tutduğun yerdə.

Ömür neçə varaq tutur?
Bu can neçə yamaq tutur?
Özünü ağlamaq tutur
Məni ovutduğun yerdə.

Kim dəyişər bu halımı?
Kədər belə arxalımı?
...Ölüm siləcək xalımı –
Dünyanı udduğum yerdə...

HAMI BİR QUM DƏNƏSİYMİŞ...

Yol gəlirəm əllərinə,
Yolları sıxıb gəlirəm.
Bu dünyadan uzaqdasan –
Dünyadan çıxıb gəlirəm...

Bir quş da qonub yoluma,
Yenə şikəstə oxuyur.
Dünyadakı bütün quşlar
Ayrılıq üstə oxuyur...

Bəlkə sən də yol üstəsən,
Bəlkə mən naşı görmürəm?
Sevinc uzaqdadı, mən də
Uzağı yaxşı görmürəm.

Hamı bir qum dənəsiymiş –
Hamı ələkdən keçirmiş.
Dünyadakı bütün yollar,
Demə, fələkdən keçirmiş...

...Bir əlini tapa bildim,
Hələ yolun harasıdı...
İki əlinin arasını
Yerlə Göyün arasındı.

Bir əlinin kölgəsində
Dincimi alıb gəlirəm.
Bu dünyanı bir qab kimi
Əlimdən salıb gəlirəm.

...Bir şirin nəfəsdən ötrü
Min acımı udub, gəlirəm.
Əllərini qaldır barı –
İşığını tutub gəlirəm...

Bilmirəm haçan çataram,
Heç bilmirəm haçan gəlləm.
Bu ömür ki sənəcəndi –
Ömrün sonunacan gəlləm.

...Ayrılıq – qış fəsli kimi,
Gündüz qardı, gecə ayaz.
Gəlib çatım əllərinə –

Bir əlinlə öldür məni,
Bir əlinlə qəbrimi qaz...

ALLAH MƏNƏ ÇOX GÖRMƏSİN...

Batan gəmidən öyrənək
Sən ölməyi, mən ölməyi.
Yanan zəmidən öyrənək –
Öyrənək dən-dən ölməyi...

Açın onu, açın görək:
O, tabutdu, yoxsa bələk?
Gəl, oturub məşq eləyək,
Məşq edək hərdən, ölməyi.

Ömür yükdü, yükü bölək,
Bölünürsə nə ki... bölək.
Bir ölümü iki bölək –
Gəl yaşayaq tən ölməyi.

Sən qayıq ol, mən də avar,
Məni uzaqlara apar...
Dayazda ölməyə nə var,
Öyrət dərdindən ölməyi...

O dağ bir də dağ görməsin,
Gül sinəsi ox görməsin.
Allah mənə çox görməsin –
Sənin dərdindən ölməyi...

ALLAH GİRİB YUXUMA...

Bu yeli kim qorxudub –
Niyə belə əsir yel?
Mənə bir yer göstərin –
Ordan görünməsin Yer.

Sevgi bəhanə imiş
Hər gün darıxmaq üçün.

İllər pilləkan oldu –
Ölümə çıxmaq üçün...

Yol da yoxdu gedəsən,
Yol sal, məni yola sal.
Çıx o qəmi qarşıla,
Qorxuram ki, yol aza...

Mən bir həsrət vağzalı,
Sən də getmiş qatarsan...
Yaram yaman dərindi –
Yaxın gəlmə, batarsan.

Sən payız gülüsənsə,
Yay olmaq istəmirəm.
Allah girib yuxuma –
Ayılmaq istəmirəm...

ALLAH, BU NƏ OYNAMAQDI...

Şah oynayır taxt-tacıyla,
Qul da kəniznən oynayır.
O dalğalar bu sahillə,
Yoxsa dəniznən oynayır?

Bu ömür – çətin səfərdi,
Yol yoldaşı edib dərdi.
O nəğmə də bəxtəvərdi,
Bir gözəl qıznan oynayır.

Yağmır, amma damır bu dam...
Gül bağında mən bir otam.
Bəxtiylə oynayan adam
Elə bil köznən oynayır.

Hamı ölüb... torpaq sağdı,
Mən axsağam, yol axsaqdı?
Allah, bu nə oynamaqdı –
Göz yaşı göznən oynayır?!

Göyü sevdim, o da uzaq,
Oynamamış gəl uduzaq.
...Üstünü çırpın bir uşaq
Oturub toznan oynayır...

ÜFÜQLƏRİ KİM ÇƏKİBDİ TARIMA?..

Ürəyimi görməmişəm, nə bilim,
Bəlkə elə damar yeri ağrıyır?
Bu dünyanın əyri üzü ağrımaz,
Bu dünyanın hamar yeri ağrıyır.

O qoca da atıb getdi qarısın,
O qarı da yarı adam, yarı su...
Köhnə yaram bu təzəni sarısın –
Canımdakı qubar yeri ağrıyır...

Bu ağ çiçək bəlkə sənə el izin?
Qoy o günəş gözlərində ərisin...
Barı bir yol adımı çək, əzizim –
Adımdakı qabar yeri ağrıyır.

Dağlara bax, – şəst ələnilib, elə bil,
Bu yağışlar bəstələnilib, elə bil...
O ağac da xəstələnilib elə bil,
Yarpaq yeri, ya bar yeri ağrıyır?

Üfüqləri kim çəkibdir tarıma?
Aman bulud, için-için zarıma.
...Əllərimi göndərmişəm yarıma,
Eşitmişəm tumar yeri ağrıyır...

ARAMIZDA YAĞIŞ VAR...

Nə olsun, uzaqdasan,
Yoxdu səndən yaxınım.

Ömür bu yağışları
Yağdırır ki, yıxılıam?

Kədərlə dost olmuşam –
Hərdən dost olur yağlı.
Aramızda yağış var,
Yağış da çoxdan yağır...

O yandan sərin gəlir –
Bəlkə sən son baharsan?
Silmişəm gözlərimi –
Gələndə daranarsan...

Mən səni çağırıram,
Gəlir bu qəm alayı...
Yerdə mənim səsimdi,
Göydə durna harayı...

Boğuluram elə bil,
Bəlkə durub gələsən? –
Bu dənizi üstümə
Kim göndərib görəsən?

Məndən mən olmaz daha –
Nə yaman sənsizlədim.
Hara çəkib apardın,
Bu dünyanı gizlədin?!

Deyirlər, yaz gələcək,
Bəs haçanmış, haçanmış?
Axşam çıxıb getmisən –
Ömür axşamacanmış...

Doluxsunub xatirən,
Xatirənə xətir, gəl.
Sən yağdığın yağışdı
Yağışına çətir gəl...

YER

Yer ver mənə gözlərinin
Göz dəyməmiş yerindən.
Söz asasan göy üzünün
Söz dəyməmiş yerindən...

Bir gül açdı əllərinin
Yaz dəyməmiş yerindən...
...Od ver mənə dodağının
Köz dəyməmiş yerindən...
...Şeir tiksəm bu dünyanın
Toz dəyməmiş yerində...

SON GÖRDÜYÜM SƏN OLASAN...

Yağışa bax, – misra-misra,
Bəlkə tanrı şeir yazır?
Bəlkə buludda gizlənib,
Göy üzünün əlifbası?

...Sən də bir eşq yağışsan,
Yağ könlümə, yağ bu axşam.
Sən göylərdən enən gündən
Yer üzünü unutmuşam.

Şükür, yagan yağışıyla,
Ovutdu o Xaliq məni.
Qoy gizlənim bu yağışda,
Tapmasın ayrılıq məni...

...Sər üstümə saçlarını, –
Üşüyür bu yurdsuz ozan.
Gözlərimi sən bağla ki, –
Sən gördüyüm sən olasan...

GÖZ AĞRIDAN ƏL İŞİYƏM

Sənə bir söz pıçıldayım,
İstəsən, dastan edərsən.

Əvvəl canımı alarsan,
Sonra məni xan edərsən.

Yol qoyum, dönmək istəsən...
Söz verim, dinmək istəsən.
Güntək görünmək istəsən,
Gözlərimi dan edərsən...

Göz ağrıdan əl işiyəm,
Ya şeytan nəvazişiyəm?
Uğursuz sülh sazişiyəm –
Alıb məni yan edərsən.

Yaylığını Aya atıb,
Məktubumu çaya atıb,
Bir lələni suya atıb –
Bir dəryanı qan edərsən...

Ha yeridim baxta sarı,
Buraxmadı baxt hasarı.
Üzündə bir bağça salıb,
Məni də bağban edərsən.

Bu yağışı quş gətirib...
Kimsə qovurmuş, gətirib.
Hər dərdə duruş gətirib,
Dərdi də heyran edərsən...

ÖZÜNÜ YÜKSƏKDƏN ATAN QIZCIĞAZ

Ölüm sərgisinə bir can çıxartdın...
Kim halal ömrünü haldan çıxartdı?
Hansı mələk səni yoldan çıxartdı –
Özünü yüksəkdən atan qızcığaz?

Bəs necə ovudaq bu boyda yası?
Su da soyutmazmış... ay su sonası.
Nə azmış yer ilə göyün arası –
Özünü yüksəkdən atan qızcığaz?

Günəşi yaxından görməyi seçdin,
Nəyi gözləyirdik, gör nəyi seçdin...
Getdin, ölməyə də göyləri seçdin,
Özünü yüksəkdən atan qızcığaz...

Bu gün gəlincikdin, sabah gəlindin,
Ölüm, canın yansın, gəlhagəlindi...
...Yaxamdan yapışan sənin əlindi –
Özünü yüksəkdən atan qızcığaz?!

Həyat bir quyuymuş, çoxmuş qatları...
Hərdən düz yolda da dizin qatlanır.
Sən kimdən almışdın o qanadları –
Özünü yüksəkdən atan qızcığaz?

Çapdı öz atını, şeytan düşmədi,
Meydana girmişdin, meydan düşmədi...
Hər şey bu dünyada göydəndüşmədi –
Özünü yüksəkdən atan qızcığaz.

Düz yükü var imiş düz ilqarın da,
Rəngi qara imiş yerdə qarın da.
Bir kaman ağlayır yuxularımda,
Özünü yüksəkdən atan qızcığaz.

Günahkar kim idi, niyə yıxıldın?
Göyə şərqə deyə-deyə yıxıldın...
Göydən yıxılmadın, göyə yıxıldın,
Özünü yüksəkdən atan qızcığaz...

Səbəb soruşsalar, “lalam” deyərsən...
Səndən körpələrə “balam” deyərsən.
Məndən də tanrıya salam deyərsən –
Özünü yüksəkdən atan qızcığaz...

BƏLKƏ BU GECƏNİ YARALAYIBLAR?..

Bu canı bir sözə köçürmüşəm mən, –
Gəl, sənə söz verim can əvəzinə.

Bəlkə bu gecəni yaralayıblar, –
Damır Ay işığı qan əvəzinə?!

Bir könül varımdı, – qarım apardı...
Məni budaq-budaq qırıb apardı.
Göyün günəşini qürub apardı,
İndi o günəşin yan əvəzinə.

Vaxtın darağında saç qoymuşam mən,
Neçə gün qələmi ac qoymuşam mən...
Dərdimin başına tac qoymuşam mən, –
Taxta çıxarmışam xan əvəzinə.

Yaxşı ki, qar yağır – bəndə ağarır...
Girim bu sünbülə – dəndə ağarım.
Bəlkə dünya üçün mən də ağarım, –
Sökülsün ürəyim dan əvəzinə?!..

BU EVDİ, YOXSA ZİRZƏMİ?

Yağdı sevgi yağışları –
Canımda bir qız göyərdi.
O qıza ocaq qaladım,
O gəlmədi, göz göyərdi.

Bu evdi, yoxsa zirzəmi?
Sahildə darıxır gəmi.
Çağırdı “Yanıq Kərəmi”,
Divarda bir saz göyərdi...

Sevib gəldim yalqızları,
O dualı ağızları.
Şumladım ağ kağızları,
Dedim bəlkə söz göyərdi.

Ay orda – asdığı yerdə...
Ulduzlar azdığı yerdə.
Sən ayaq basdığı yerdə
Daş ağardı, toz göyərdi.

Ümid doyurmaz ki, acı.
Yüz dərdim var, bir əlacım.
...İlahi, bu dar ağacı,
Neynədin ki, tez göyərdi?!.

SƏNƏ YAĞIŞ DƏRİRƏM...

Sənə ocaq çatıram,
Misraların ahından.
Yağış dərirəm sənə
Buludun budağından...

Sənə şeir tikirəm
Ürəyimin sapıyla.
Cənnət qururam sənə
Cəhənnəm əzabıyla.

Yüz il duran deyiləm
Sizin elçi daşından.
Sənə üzük yonuram
Çiçəklərin qaşından...

Sənin üzünə baxıb,
Ayı da danmaq olar.
Səndən ömür düzəldib
Min il yaşamaq olar.

...Gör harda tapdım səni –
Güllərin nəfəsində.
Bir nəğmə yazdım sənə
Axan çayın səsindən...

ÜŞÜYÜR

Ağaclar öz yarpağından,
Gül nəfəsindən üşüyür.
Payız tutub quşları da,
Dimdiyində dən üşüyür...

Külək üzü bəri əsir –
O gülün əlləri əsir...
Qürbətin yelləri əsir,
Canımda vətən üşüyür.

Kədər alıb hər qarışı,
Gün batmamış şər qarışır.
Biri sözündən alışır,
Biri səsindən üşüyür.

Dəli könül dağ istəyir,
Bu ömür yamaq istəyir...
Xəstə yaşamaq istəyir –
Öz həvəsindən üşüyür.

Azıb qalıb naşı kimi,
Kor adamın daşı kimi...
Şair də qu quşu kimi
Son nəğməsindən üşüyür...

BÖLƏ BİLMƏDİYİN TƏK HEÇAYAM MƏN

A qadın, mən dünən ocaq yeri yədim,
İndi kül yeri yəm, indi kül yeri.
Sənəmiz üstündə iki yer qalıb,
Məndə güllə yeri, səndə gül yeri.

Yer üzü özü də yol üstədi ki,
Yaxşı nə vardısı, o üzədi ki.
Mən axı dünyadan nə istədim ki,
O ac sərçələrə bir sünbül yeri.

Yüz yerə bölünən kiçik payam mən,
Bölə bilmədiyən tək heçayam mən.
Pəncərə deyiləm, bir bacayam mən,
Sən də axtarırsan məndə tül yeri.

ÇİÇƏK OLMAQ NƏ ZÜLÜMMÜŞ

Gedir suların savaşı
Axan selin içində.
Bizimki kor axtarmaqdı
Köhnə külün içində.

Torpaq yatıb, daş oturub,
Daş qurub, bardaş oturub.
On iki qardaş oturub
Bu bir ilin içində.

Ürəyimə qəfəsmişəm,
Mən elə bil nəfəsmişəm.
Dirilik suyu gəzmüşəm
Demə lilin içində.

Gün doğmursa, bu nə günmüş?
Bizə qalan bir ömürmüş.
Çiçək olmaq nə zülümmüş
Bu zibilin içində.

ALATORAN DUASI

Tanrıdan kam alım deyə,
Tanrıdan kamal istərəm.
İstəməyə dilim gəlməz,
Nə istəsəm, lal istərəm.

Bu deyilmi ömrün halı,
Ucuz olsun, ya bahalı.
Nə istərəm dünya malı,
Nə cahu-cəlal istərəm.

Görüb doğma obaları,
Könül yenə havalanır.
Nə istərəm davaları,
Nə də qeyli-qal istərəm.

Qoru məni nazlı olan,
Getsin hər əzazil olan.
Yüz cavabı hazır olan
Təkcə bir sual istərim.

Quş olub səkər zaman,
Torpaq kimi çökər zaman.
Sözdən şirə çəkər zaman,
Mən qələmdən bal istərim.

Dərdimizin ahılları
Yavaş-yavaş ağıllanır.
Bu torpağı yağılarn
Boğazında kal istərim.

İndi günün qaçan vaxtı,
Güllərin dil açan vaxtı,
Göy üzünə uçan vaxtı
Ruhumu halal istərim.

REDAKSIYADAN:

İllər nə tez keçir... Elə bil dünəndi, Əlizadə adında cavan bir oğlan Cəlilabaddan redaksiyamıza gələrdi; görkəmi ilə də, ötkəmliyi, özünə inamı ilə də yaşıdlarının çoxundan fərqlənirdi. Ən çox da gətirdiyi şeirləri ilə. 90-cı illərdə poeziya səmasındakı ulduzların ən parlaqlarından biri idi. Həmin o gəncin bu gün 60 yaşı tamam olur. Əlizadə artıq – qocalıq deməzdim, qocalıq çox uzaqdır ondan – ömrünün ən müdrik çağına qədəm qoyur. Bizi, onun dostlarını sevindirən odur ki, Əlizadə altmışında da gənclik şövqünü itirməyib; həyatı sevir, insanları sevir – ümumiyyətlə, sevir və çox gözəl də sevgi şeirləri yazır. Biz qələm dostumuzun 60 yaşını təbrik edirik, can sağlığı arzulayırıq və arzu edirik ki, Əlizadə Nuri bulağı heç zaman bulanmasın, qurumasın!

Vaqif ƏLİXANLI

QARĞA PİRİ*

♦ *Mif-roman*

Birdən-birə seyrələn dumanın bağrından özünə Məxləs kişinin axtardığı qızıl rəngində qanad taxmış bir kəpənək çıxdı, narıncı qanadlarını var qüvvəsiynən çalıb özünü yorğa gedən ata çatdırdı, yetişməyinən Şahbudağa qoşulub qaçan qızın çiyinə qondu. Kəpənəyin bu ərki Şahbudağın gözündən qaçmadı:

- Qanadları nəm çəkib... Əyər bilsən, hansı çiyinə qonub?
- Sola. Nənəm deyərdi, – ürəyin döyüntüsünə kəpənək qonar.
- Xeyrədi. Mərdümazardan uzaq.
- Amin. Duman bizi qurtarmadımı?
- Bilmək olmaz. Bəlkə elə canımızçün gəlir.
- Allaha şükür... Qarğa pirinə gərək tasadlıq çıxaraq.

Qəmərin başı Şahbudağın kürəyinə eləcə söykək, gözləri yumuluydu.

– Allahın kəpənəyi yox yerdən gəlib çiyinə qonmaz. – Qız Şahbudağın qoxusunu ciyərinə çəkdi. Başını Şahbudağın tərləmiş kürəyindən ayırmadı; yumulu gözlərini belə aralamadı, elə bil kirpiklərinin ucundan çay daşı asmışdılar. Ömründə belə rahat olmamışdı. Şahbudağa elə gəldi ki, Qəmərin gözü lillənib, heç onun sözünü yəqin ki, eşitmədi.

– Yatdın nədi?

– Niyə yatım ki, Şahbudağım?

– Qız qohumlarıgilin toyunda bircə baxmaqnan onun könlünü çalan, xəncəri boy-buxununa yaraşan bu kişini siftə kərəmiydi belə çağırırdı.

Şahbudaq atın cilovunu tamam boşladı. Qara day tamam birayaq-bir-ayaq yeriməyə başladı. Bir ələfçin qarğa, başlarının üstündən qarhaqarnan keçdi. Bayaqdan Şahbudaqla Qəməre üzü bəri yoldaşlıq eləyən, uşaq vaxtı dadına çatdığı həmin Qarğa da uzaqlardan yol gələn, Sədəf qarının yalvar-yovuncu olduğu qarğa səfinə qoşulub geri dönmədi.

* – Əvvəli jurnalımızın ötən sayında

– Qarğamızı gördünmü?

Qız yenə başını Şahbudağın kürəyindən aralamadı, gözləri eləcə yumuluydu. Ona razıydı ki, bu cürə, gecəylə-gündüzün bitişən, ya da ayrılan yerinəcən, dumanın-çisənin ortasında beləcə havada olan təkin uçub getsinlər, heç kəs onları görməsin, tanımasın, hardan gəlib hara getdiklərini bilməsin. Heç özləri də... Şahbudaqdan olsaydı, bax elə bu şər qarışan çağda atın başını döndərüb dağların döşünə səpələnən, otu çalınmış biçənəklərə üz tutar, günün batar çağında sağrısına qısılib, özünü taleyin qismətinə qurban bilən, bundan ötrü bircə qaşiq qanına belə qızırqamayan Qəmərlə yonca, gülxətmi qoxuyan ot tayalarına sığınar, onuynan qolboyun oluban yatar, obaşdanacan min bir çiçəyin, otun ətrini ortağına nəfəs alardılar... Və elə bil Qara day bunu anladımı, ya nəydisə... Yüyənin yiyəsizliyini fəhimləyib qoyun-keçi yoluynan çaya sarı narın-narın enməyə üz qoydu. Şahbudaq nə yəhərin başına sancılı yüyəni dartdı, nə ürəyində, nə də dilində qımıldanmadı, göz qapaqlarını da elə bil qatqalı tikanıynan bitişdirdilər. Ağrısız-filansız. Əksinə, məğribin balkərə mürğüsü kirpiklərini bircə-bircə çulğadı, Şahbudaq nə illah elədisə, gözünün ucuy-nan belə nə çayın daşını, nə selin-suyun yazağzı yuxarılardan süpürləyib gətirdiyi selintini gördü... İlxi yaylağından qaraca qoyun sürüsü kimi üzüəşağı çaya sallanan gecənin toranı da eyninə deyildi. Çayın şırıltısı da elə bil onuynan gizlənpaç oynayır, bu gün pişik mavrusuna dönüb onun qulağını cırmaqlamırdı. Yox eyy, o döşdən ayrılanda... nəydi onda... Damın qapqara pərdisindən asılı nənənidə beləcə mürğüləməyindəydi... Bəs o məğribin yuxusunu alıb gətirən nəydi? Çayın şırıltısıydımı, ya görən nəydi bəs? İndi bildi, hə, hə, indicə qulağına çatdı... Nənəsinin qaramtıl, dərdədən qarsımış ciyərindən qopan laylasıydı... Bəs laylanın içərisindən bir tel kimi sızan kimin səsiydi?

– Ay bircəbacı, öyrətmək olmasın, bu nə vaxtın yatmağıdı? Şər qarışır, ağıl paylanan vaxtdı...

– Ay qız, nolacaq ki?

Anasının dodağı qaçır:

– O olacaq ki, ziriş kolunun başına duvaq atsan, nəvən gedib onu qucasıdı...

– Əcəb də eliyər. Ondən bir igid olsun ki?! Hər toyda-nişanda birinə vurulacaq!

– O niyə?

– Qızlar onun dərdindən öləsidi. Təki böyüsün, çatmış olsun, yerdə qalanın bilmənik... səhərin-axşamın yiyəsi var. Səhərin-axşamın yiyəsi... Gecənin-gündüzün sahibi... O bir olan Allah... Hər şeyin əvvəlin-axırın o bilər... Nənəmin laylası necəydi? Yox, sözləri yadından düşüb itib. Təkcə havası yadıdadı, – o hava, o oxşama yadlığa, qəribliyə urcah olan, illərdi ki, uzaqlardan geri qayıtmayan kiməsə – ərəmi-qardaşamı, ya oğulamı

çatası sorağıydı. Bəlkə də bu dağların qurd-quşuna, hər yazbaşı kim bilə haralardansa, – Məkkə-Mədinədən, ya Kərbəladan üzü bəri dönən leyləklərə, arandakı qarğa-quzğuna, hamısından əvvəl özünü bura çatdıran, eyvandakı yuvasını salamat görəndə ürəyi yerinə gələn qaranquşun havasınaydı... Kim bilə.... O layla çayın şırıltısına qarışıb gəlirdi... Qara day o şırıltıya çatanda ayaq saxladı, ağzını suya dayayıb laylay səsinə hülbə yarpaqları kimi qarışdırıb arana özüylə aparən Babaçayın sopsoyuq suyundan içdi. Ayağı üzəngidə olan Şahbudaq dizlərinin arasında olan at qarnının hər qurtumda necə genəldiyini anladı, günortadan üzü bəri nəfəs dərmədən belindəkiləri qaranəfəs aradan çıxarıb, Qarğa pirinə çatdıran, qan-tər içində köpüklənən Qara dayın suya düşəcəyindən qorxub yüyəni dartdı, atın başını sudan ayırdı... Heyvan da elə bil onun ürəyindəkini başa düşdü, dayanmayıb çayı adladı, bayaqkı arxayın yerişlə çayın o tayına, toranı üstünə çəkmiş biçənəklərə sarı yeridi. Birdən sağına duruxdu, səssiz-səmirsiz boğazına kişnədi. Şahbudaq gözünü açıb irəliyə baxdı, çayın biçənəyə dirənən yerindəki yulğun kollarının arasından bir tülkü sivişib köndələnə tezikdi...

Şahbudaq başını çiyninə sarı, namaz bitirmiş kimi döndərib pıçıldadı:

– Yol yordu səni?

Qız gözünü açmadan Şahbudağın kürəyinə qımıldandı:

– Ömrümdə belə şirin mürgüm olmayıb...

– Kəpənəyin uçub getdi?

– Yox. Çiynimdədi... Niyə mənim çiynimə qonub ki?

Şahbudaq zarafata saldı, eləcə sakitcə dodağının qıyına söyləndi:

– Nə bilim, yaxınsan, özündən xəbər al.

– Niyə mənim çiynimə qondu, sənə yox?

Şahbudaq bu sualın cavabını bilirdi, amma bir söz demədi, yol üstündəki ziriş koluna gülümsündü...

...Rəhmətlik babası yadına düşdü, elə bilərdin o rəhmətlik ürəyində həmişə nəyəsə gülür. Ən hövsələsiz, ən hirsli çağında belə sir-sifətindən o hava əksilməzdi. Odu ki, camaat, böyükdən-kiçiyə – heç vədə onu əsil adıynan yox, elə Gülü baba kimi tanıyıb, nişan verərdi. – Ə, mən sənə söz deyirəm, sən də əstəfurullah, Gülü kişi kimi üzümə irişirsən! Yaxud, – gördüm, bax, Gülü babanın mülkünə var qulacda bir atlı dayanıb, çiynində beşatılan... – Gülü babanın oxuduğu haqqı, yalandan arı səbəti toxuma, balın kəmşirin olar. Kimdisə, buralarda tək gəzməyə ürəyi gəlməz. Dəstəynən gəlib. Sarı qulağınsa onu düşməndi, tək qonaq. Təkinə güllə atılmaz. Elə olub təkcəsi susayanda qapını döyüb su istəyib, ayran-qatıq istəyib, bu elin adamı olub ki, bura ayaq açan yağdan, çapqıncıdan heç nə əsirgəməyib, acdışa doydurub, susuzu suvatıb. – Ə, o Gülsər babanın goru haqqı, bizi elə o xasiyyət böyrü üstə yıxmadımı? Yad gəldi, örkənləyib palanladı, atılıb mindi belimizə – hoşhahoş... Başını qaldırma, qaldırsan

əmgəyindən vuracam... Kənd-kəsəyin oğul-uşağı qarayazdan üzübəri ayaqyalın – başıacıq bu dərələrdədi, yağış bilmir, yağmur bilmir, gecənin bir yarısı, camaat yatışanı yapışır o tifilin boğazından, boğ ki boğasan; uşaq öskürəndə adamın bağı yarılr, ata-ana uşağı qapıb cumur birbaş Gülsər babanın üstünə

– Ay baba, əl mənim, ətək sənin, bu zəhrimar hinağ yapışib uşağın xirtdəyindən, gözgərəti boğur...

Gülsər babamız yenə gülümsünə-gülümsünə eyvanın başındakı yerindən qalxar, üzünü içəri döndərib onsuz da yerindən olan başıörpəkliyə söylənərdi:

– A bala, ay uşaq, işığı bəri elə görüm...

Nənəm, anam bircə göz qırpımında yerindən olardı, biz də qapının arasından boylanardıq. Ay dadi-bidad, hinağ olan Hətəmdi ki?! Qarın-qırovun üstündə ayaqyalın gəzmək onun şəkəri... Babam eləcə gülümsər, yarı hənək qarqara öskürənə qayıdardı:

– Ə, yüzbaşı, nədi, genə qara qarğa yumurtası yemisən?

Tovun rəfindən ülgücü götürüb, tiyəsinə Hətəmin əmgəyinə dirəyib taxta qaşıqnan yüngülcə vurardı. Vurulan yerdən bir damla qaraca qan sızıb üzəuşağı puçurlanar, Hətəmin alına çatacatda quruyardı... Babam yenə uşağın əmgəyini ovuşdurub, varsa da, yoxsa da ordan qan çıxarardı, bu dəfəki qan qara olmazdı, eləcə burundan açılan qan misal tək... Babam yenə otuzluq lampanın işığında gülümsərdi:

– Həə, indi gedin Hətəm yüzbaşı üçün adaxlı axtarın...

Həmişə həyəət-bacada, əl-ayağı ilə oynayan oğul-uşağı “yüzbaşı” çağırardı.

– Ə, yüzbaşı, bax gör, toyuq niyə qaqqıldayır? Yuvasın azdırıb.

– Ə yüzbaşı, mənim gözüm seçmir, sən bax gör o ilxı yaylağının başındakı qaraltı qoyundu, keçir?

– Yüzbaşı, sən də baban Bəyalı kişi kimi toylarda əlləşən olacaqsan? Ay bərəkallah, qırımından görürəm!..

Dıbırlanıb gəzəndən ağbirçəyinəcən cəmi zənən xeylağına “bacı” deyərdi. – A bacı, cücəsinə dəymə, qırt gözüvə dimdik atar...

– Ay səni gəlin olasan, a bacı, çayımı gətir qoy pilləkənin çiyininə...

– A Durna bacı, daha xananın həniri yoxdu, olmuya qocaldın, həvəyə gücün çatmır?

– Ay uşaq, a yüzbaşı, Qara arvaddı, nənəyə əl yetir, qonşuya keçsin... əl-ayağına it-pişik imsənər, dəstamazı pozular!..

– Heey! A yüzbaşı, bax görürsən bu gərməşov ağacın, bunun beləliyinə baxma, polad kimi şeydi, hər çatan əyə bilməz! Əlində oldumu, say ki, bir simsarın var, quruşlunun qurdbacar itləri bu gərməşovun dadın ay görüb haa!.. Gör bir havaxtdan mənə dayaqdı?! Onda hələ urus Dərbəndə gəlməmişdi.

– Əlimdəki bu çomaq, bax gör ha, küllükbaşında yer eşən o ala qarğanın yumurtadan çıxan vaxtın görüb. Bunun özündən böyük bir qardaşı da vardı. Bir-iki kərə görükdü, sora itmi yedi, tülkümü apardı, yoxa çıxdı. Yox, it qarğa yeməz. Nə də həyət-bacanın toyuq-cücəsinə tamah salmaz... Bilirsənmi ki, Şahı bala, a yüzbaşı, qarğa dediyin çox sərvaxt quşdu? Sağına-soluna fikir verməsə, iki yüz, üç yüz il başın salamat saxlamaz. Baş dedim, fikrim baş alıb getdi. Heey, dəli könül! Başıburaxma, hörüksüz-çidarsız bir köhlən kimisən, dörd bir yana çap ki, çapasan, gəl indi tut görüm, əl verəndimi? Necə olub ağılıma gəlməyib?.. Elə gəlməsə yaxşıdı... Yox a yüzbaşı, otur oturduğun yerdə... nə sənnikdi, nə mənnik... canı çıxaydı ana qarğanın qarağacın hovuna allanmayaydı... a boynu çiyinə qatlanmış, sən o qarağacın koğuşunda nə itin azıb? Balan güdaza getdi... Kimin güdazına? Kimin, kimin?.. Özün bilirsən kimin?..

– A halalım, yatmısan?.. Nəfəsin ağır gəldi, deyən yatmısan...

Qızın nəfəsi elə bil Şahbudağın ciyərinə doldu:

– Yatmaq nədi?.. Bilmirəm yerdəyəm, göydə...

– Kəpənək uçub getdimi?

– Burdadı... Məni qınama, elə bil ağırlaşıb, çiyimdən basır... Məəttələm, nə görüb məndə?..

– Nə görəcək?.. Yəqin xoşuna gəlmisən...

– ...Baba, bu kəpənəklər harda qalır?

– Qara quzum, Allah baba, dünyada nə yaradıbsa, hamıya ruzu da verib, yurd-yuva da...

– Qışda harda qalırlar?.. Soyuq olmur?

– Ürəyimdə... deyim, a qara quzum, ya deməyim? Kəpənək qışa qalmır. Hansı güldə istək gördümü, onun ləçəyində can verir...

– Bəs demədin axı, niyə mənim çiyinə qonub, sən yox?

– Çünki, bu saat sən... başdan ayağa... istəksən, nilufərim...

Bunun üstündən qız bircə söz belə demədi... Şahbudağın kürəyinə daha möhkəm yastandı, elə bil onun ürəyinin yanında özünə yer rahlamaq istədi...

...Başı buraxılan öyrəşmişdi – bilirdi hara gedir. Ya elə bil kimsə onu aparırdı. Eləcə biçənəyin kənd görünən yerinə çatıb dayandı, göylüyə yetişib boğazına kişnədi, – yəni, bura daha məsləhətədi, həm gəlib-gedəni görərsən, həm də biçənəyin dəryazaltı yoncasına tamahım düşüb.

– Yətdin nədi, Qəmər?

– Çatmışıq?

– Evimizə yox. Hələ ki burda bir hovur nəfəsimizi dərək. Qara day da yəqin acdı. Alüstünün dadına baxsın, göylüyü özü seçib...

Qəmər başını Şahbudağın kürəyindən həvəssiz ayırdı. Elə bil onu dümsükləyib şirin bir yuxudan yarı-yarımçıq oyatdılar.

– Mən düşdüm, – dedi Şahbudaq... Uşaq kimi sivişib Qara dayın yalına, ordan da yerə səssiz-səmirsiz düşdü. Sonra da qızı bir qov kimi qucağına

götürüb gül kimi qoxladı. İki-üç nəfəs beləcə dayandılar. Qızın ürəyi az qaldı yerindən qopub Şahbudağın ayağının altına düşsün. Axır ki, ayaqları yerə dəydi... Kəpənək yatmışdımı, ya nədisə qızın ürəyinin döyüntüsünə oyandı... Qanad çaldı...

- Sənin kəpənəyin oyandı... Baxsana, rəngi soluxub...
- Niyə soluxsun ki?
- Özündən xəbər al.

* * *

...Kəpənək düz üçcə günüydü ki, dünyada yaşayırdı, bu uzunluqda ömür artıq onu yormuşdu. Ömrünün bu dördüncü günündə səhərdən hansı gülün ləçəyinə qonmaq istədisə, o gülün qönçəsi üzünə bağlandı. Gül neynəsin. Allahın kəpənəyi bu uzunluqda ömür yaşamaz axı.... Canı bərkdi, ya üzü sitallaşıb? Elə hər ikisindən... Qanad çalmağa heyi hanı? İstədi özünü çəpərlərin qara tikanına çarpsın. Ürəyinə sancılan tikanın ağrısını ağlına gətirdi, qanadları gizildədi... Qanad çalası halı hardaydı? Bir təhər özünü Qarğa pirinə yetirə-yetirməyə... Bəlkə hansınınsa tamahı düşə, bir dimdiyin qurbanı ola, canı bu zillətdən qurtara. Nə qarğaların tamahı keçdi, nə də onun canı bu zillətdən qurtarmış oldu... Qanadları axşamın nəmindən ağırlaşan kəpənək heç cürə kəsdirə bilmirdi ki, bu əzab onun hansı günahına görə başına gəlir? Ya kimsə-kimsənə ona nədən ötrüsə artıq ömür verib... Axı gərəkdi ki, kəpənək dediyin gülün-çiçəyin qoy-nunda canın tapşıra. O şirin bir ölüm yuxusuydu ki, hər kəpənək yatıb o yuxudan oyanmaz olaydı gərək... Bəlkə özünü aşağıya çayın tıxanan yerindəki axmaza çatdırıb qurbağalara yem olsun? Oracan qanad çalmağa onda təpər hanı? Lap elə bil oracan zürtə-zülüm gedib çıxdın, nə bilirsən ki, oranın qurbağası göydən kəpənək qapandı, ya yox? Bəlkə heç Allahın kəpənəyini bəyənmədi? Qudurasan ay qurbağa! Gör nə günə qaldım ki, ziyilli qurbağaya yem olmağa hazıram... Gül-çiçəyin belə üzü dönüklüyünü necə oldu bilmədim? Başlarının üstündə məni görəndə sən bir yumulmaqlarına bax!.. Kaş ömrüm bundan uzun olaydı, sizin ayaqlar altında vağam olan gününüzü görəydim! Yox, Allah göstərməsin, onsuz da bu dünyada dörd gün yaşamağım məni bezdirib. Görən bu Allahın insan olan bəndəsi aylar, illər uzunluqda yaşamaqdan bezmədimi? Bəndə başına gələni bilmir. Mənsə bilirəm... Bu qız nolsun bu qorxu-ürkü bilməyən bu igidə qoşulub qaçır, könül gözə tabedi, gözü tutub, bu gündən bu su sonası üçün ölüm də, qalım da birdi. Məni qısqanan, sinəsində mənə ölüm qiyməyən bu gül-çiçəkdən arıdı, o qayanın bağrından qopan o əlçim bu-luddan bakirədi; özü də ağlına gəlmir ki, başıburaxma atın yüyəni əcəlin əlindədi, ya o yanlıq, ya bu yanlıq – əcəl onun sağ çiyninə qonub, sol çiynindəki mənəm. Yatdığı da bəlkə elə əcəlin yuxusudu, baldan şirin... Çiynindən basan mənim əcəlimdi. Əcəlnən bağıri badaş olub gedirik. Onu bilmirəm, mənsə öz kəpənək ölümümdən otrü sinov gedirəm...

* * *

Balaca tayalara bu kənddə qutman deyirlər. Biçənək boyu səpələnmişdi. Şahbudaqla Qəmər in sığındığı qutman, min bir otun, çiçəyin qoxusunu özünə çəkib elə bil bu axşam toranın bu qoşadan ötrü saxlamışdı. Şahbudaq atın tapqırını boşaldıb, qantarğanı heyvanın ağzından çıxardı ki, rahat otlasın. Yüyəni üzənginin qaşına taxdı, bu vaxtacan Qara daya ancaq högür vaxtı çidar vurardı ki, madyan dalıyca hara gəldi düşüb getməsin. Nəsə ürəyindən keçdi, ancaq ağına nə gəldisə eləmədi, onsuz da Qara dayı Şahbudağın hənirindən bir bölük atlı gələydi ha, qoparamazdı... Qara day qazdan ayıqdı. Yad hənirini aldımı – canavardısa, ayaqlarını yerə döyəsi... Qulaqları şəkənlər, ya boyazına kişnədimi, deməli, həndəvərdə yad nəfəs var. Qara day öz miniklərindən arxayın olub an ağzını otu çalınmış biçənəyin altından dişərən ota çatdırdı... Atdan düşən kimi yatmışımı, ya ölmüşümü, qız kəpənəyi üsulluca çiyindən götürdü, bilmədi neynəsən, kəpənəksə demə yuxu yorğunuymuş, tərpəndi, qızın ovcundan havalandı, bilmədi hara perikləsin, ziriş kolunun yarpağına qondu, yaşamaqdan tənə gəldiyi birdən yadına düşdü, istədi özünü kolun tikanına çarpsın, ürək eləmədi, yenə qanad çalıb kol-kosun, yabaya gələn ot tayalarının arasına ilə, nəfəsi çiyinlərindən çıxana qədər uçdu... Nə əcəb ki, səhərki taqəti özünə qayıtmışdı, əslinə qalsa, hələ ki, hansısa özündən müştəbeh gülün qönçəsində canbəsar olmaq, ya da çayın boğazındakı axmazın ziyilli qurbağasına yem olmağı da özünə ar bildi...

...Qara day ağzını otun yağı-yavanını canına çəkmişindən ayırdı, elə bil dəryazaltından dişərən ot Qara dayın ürəyini vurdu, yenə nəse deyirmiş kimi boğazına kişnədi... Şahbudaq atı arxayınladı.

– Hey Qara qardaş, oyağam haa, halavatnan ye, mən ölmüşəm bəyəm, hər kolun tülküsi səni hürkədə?!

Qara day özünü sərvaxt saydığı bir yerə dirənib xırpa-xırpnan otlamağa başladı. Elə bil iməci xanasıydı, toxunur, ilmə-ilmə üstə qonurdu. Hardasa, yeddi dağdan o yanakı göylərin çiyində avazıymış Ayın rəngi özünə qayıtmağında idi... Gizli bir adamın, necə ki, öküz-kirşənin ümdəsinə bel bağlamayan Sonqur kişi, beləcə – kənd yastığı baş qoyanda o baş götürürdü, – əlində yeddi qulac kənəf çatı, öz biçənəyinin otunu elə sırtında daşıyıb tayalığına yığardı... Şahbudaqgilin qoynuna sığındığı qutman da elə Sonqurun bir çatılıq şələsiydi... Yox, bu ot deyildi, min bir çiçəyin ətriydi ki, Şahbudaqla qız bu dəryanın ətəyinə sığınmışdı. Dörd bir həndəvər, pıtraq kimi gətirən ziriş kolları, göydəki Ay, bir-biriynən cikkildəşən gecə quşları beləcə bu dəryanın ortasında idi, ulduzlar təzəcə göz qırpmığında, ya gözləri insanlar kimi asta-asta lillənməkdəydi. Nə bilmək olar. Bəlkə elə bu qoxu Ayın, ulduzların qoxusuydu... Şahbudağa elə gəldi ki, bu ətir, qurumuş ot-ələfin yox, bayaqdan onun sağrısında yol gələn indisə qoynuna sığınan bu qızın ətridi... Qız gözüyumuşu onun

köksünə yastandı, əlini Şahbudağın boyun-boğazında gəzdirdi, barmaqları titrəyirdi...

...Bəs bu qarğa qarılığı hardan? Qarğaların topası Qarğa pirində qalmadımı? Ya qulağındakı səs bayaqkıdı? Yox, qalana oxşamır. Özü də bu qarılı topadan ayırdı, təkdi, hardasa, biçənəyin üstündəki, hələ meyvəsi qaralmamış gərməşovların başı üstündən gəlirdi... Yenə qızın əli Şahbudağın tasmalı belinə sarı sürüşdü... Ürəyi barmaqlarının ucunda çırpınan qızın əlini Şahbudaq yarı yolda saxladı. Qızın əli Şahbudağın əlinin altında elə bil yayxanıb sərildi, barmaqları barmaqlarına daraq kimi tutaşdı... Bircə göz qırpımında Şahbudağın da ürəyi tələyə düşən sıçan balasının ürəyi kimi az qala yerindən oynayıb hülbə, gülxətmi, sütün yonca qoxuyan tayanın arasında itib-batacaqdı. Özünə güc gəldi, qızın əlini yumurluyub özündən araladı, üzünə baxmadan pıçıldadı:

– Qəmər, böyük bacın baxır...

Qız çaşıb qaldı. Şahbudaq yarıhənək, yarızarafat başlarının üstündəki hələ rəngu özünə gəlməmiş Ayı göstərdi:

– Kəbin-talaqdan sora...

Qız bir söz demədi, təpədən-dırnağa titrədi, az qala bir qulac aralanıb uzandı. Küsdümü, incidimi – Şahbudaq orasını kəsdirəmmədi. Yenə qulağına qarılı səsi gəldi. Çayın aşağıdan gələn şırıltısını elə bil aralayıb qulaq asdı qaranlığın bu qovuşan çağında onun qulağına dolan bu qarılı bəs hardan gəlir? Bəlkə Qarğa pirindən qulağına səs qalıb?.. Yəqin elədi... Gərək qızın könlün ala... Çiyinləri titrəyir. Bəlkə ağlayır? Ağlayır, hə... ağlayır. Dediymi dedim. Bayaqqının üstündən nə deyim?.. Hər halda... Ən yaxşısı tayadan bir çəngə ot çekim... Yoncadı bu?.. Yoox... Üçyarpaqdı... Nəydi onda... Yaşımız olardı yeddi-səkkiz... Səpələnərdik yamaca... Görək üçyarpağın dördyarpaqlısını kim tapacaq? Axşamın elə bu çağında, naxır örüşdən qayıdanda xəbər çıxardı ki, bəs demə Xanbudağın böyük oğlu yal döşündən üç taxa dördyarpaq tapıb... – O tayfanın nəsillikə bəxti üzdədi. Dördyarpaqlı tapan, vallah-billah, küllükdə qızıl-gümüş tapmış kimidi. Mən ölü, sən diri, baxıb görərsiz, mənim sözüm yerin alacaq, ya yox?.. Alar, alar – nöş alamdır?.. Bu qız yatdı nədi? Yəqin incidi... Yatsın, yatsın... Bu hansı otun qoxusudu?.. Hülbənin... Yağın elə hülbənindi... Yoxsa adamın göz qapağına kirkirə daşın asan hansı gül olar?.. Bəs o nədi? Çayın boğazından turhəng çıxıb üzü bəri, cuman o yata-yapıxa, hər daşın altında gizlənə-gizlənə, marığa yatıb da yastıq içindən çıxmış kimi üstümüzə gələn – kimi aparmağa gəlir? Hər yaz çayların suyu bulananda o duman da hardansa lap aşağılardan ziriş, gərməşov kollarının arasında öz nəfəsini dərə-dərə üzüyuxarı dırmanır, kənd görükəni birdən-birə hansı qapını seçirsə, birbaşa o həyətə cumur, bağ-bağatdakı yaza-yaşıla sığal çəkir, eləcə o həyət-bacanın başının üstünü kəsdirib, öz amanatını almayınca çəkilmir. Kənd içində kim vardısı, o dumanı gören kimi qayıdardı öz həyət-bacasına

– yenə boyunduruğun əbisindən keçən o yapağı bu dəfə kimi aparmağa gəlib? Hətta o duman çayın boğazında görünən kimi, kənd içindəkilərdən bir parası ayaqlarını gözdən itərdi. Dumanı görən kimi sarılığını udanlar nə qədər istəsən... Yalan-gerçək, dumanın öz həyət-bacası tərəfə üz tutduğunu görüb ürəyi partlayanlar da olubmuş... Doqqazların, təzək barılarının arasından burulub bostana dolan dumanın qabağına gülə-gülə çıxan Nəcəf kişinin qəhqəhəsi indi də ahılların qulağındadı. Guya qaya dibində illərdən bəri quqqulu tək, qurdnan qiyamətə qalan Nabat qarı, Səyyaf oğlu Nəcəfin gülməyini özü öz qulağıynan eşidib, hələ üstəlik əlçim dumanın kor-peşman yolunu kəsdirmə salmağından, yumaq kimi yumurlanıb qayaya dırmanmağından, sonra da gözdən itməyindən danışardı. Nabat qarının sözünü xoruz darı dənləyən kimi dənləyən də varıydı, ona inanmayan da... Bir parası da o gümandaydı ki, ömrü boyu təkliyindən qarının başına hava gəlib, sayır-bayır danışır...

* * *

Hə, onu da deyəsən gərək ki, Nabat qarı həm bu kəndin adamıydı, həm də kəndin ona dəxli yoxuydu, o qarı kimsənə kimi bir şey idi. Nəsli-nəcabəti, kimin belindən gəldiyi, kimin qarnından qopduğu bəlkə heç özünün də yadında deyildi. Görən nə yeyirdi, nə içirdi, – kim bilə... Amma, kəndin ölən-işlən-i düşəndə, cümlə camaatdan əzəl özünü həməən qarıya çatdıran da Nabat qarıydı. Gələrdi, salamın verib, toydusa “mübarək”, vaydısı – “başı bəxtəvər, canın qurtardı” – deyib qarıdan qayıdar, heç vaxt bardaş qurub oturmazdı. Nə mənə, nə sənə... şülən-şivən yiyəsi sac yuxasından çox yox, bircə büküm qatlayıb Nabat qarıya verər, ondan artığına üz vurmazdı. Bütün kəndin qulağında sırğaydı ki, Nabat qarı heç kəsin evində, ocağının başında oturan deyil. Quşqun təklifinə hər kərəm ağızucu sözü beləydi – Yox ey, can bala, otura bilmənəm, Müseyib gələr qalar bayırda, görər qarı-bacadan hənir gəlmi, kor-peşman qayıdıb gedər...

Dəmirçidən-körükçüyə hamı bilirdi ki, Nabatın Müseyibi neçə ildi bu dünyada yoxdu, haqq dünyasına köçüb-gedib. – Hən, ay bacı, hən ay nənə, get ey, yolundan qalma!

– Şadlığa gəlim bu qarıya... Əgiz, dumana bax ey, genə daraqdan çıxan piltə kimi qonub çayın boğazına, görən hansı bəxtəvərçin gəlir?... Özümü çatdırım, bəlkə elə məni qaralayıb? Ay qara geymiş, hardaydı məndə o bəxt denən? Barı getsəydim, balamı gözüdölusu görərdim. Hindi görəsən, orda da yazdı? İlin bu vaxtı torpaq qəribsəyir, adam istəyir... Oturub qaldım, denən getsənə! Bu dərdin yadından çıxmasın, ay bacı! Gözünə döndüyüm, dizinə qurban – gəldi, gözlədi indi... Səhərdən gedəndi. Kim bilə, bu çağa acından qarnı-qarnına yapışdı. Ay qız, qulaq ver gör, nəriltisi gəlirmi?

– Yox, gəlmi, ay noğulbacı, bir hovur da otursana...

– Yox, yox, gələr görər qabağına çıxan yoxdu, kəsər gedər... Kimi var ki? Qərib oğlu qəribdi... Bu dünyada təsəllisi bircə mənəm. Mən olmasam başına haranın külün tökər?

Bu kəndin adamı olmayan kəs ağlına geyişərdi ki, cır alma kimi mücükmüş, yaşı özünün də yadından çıxan, iki gözündə hər iki dünyanın dərd yükünü daşıyan, Nabat deyilən bu qara arvadın yəqin ona görə əli balağındadı ki, əri, oğlu, ya hansısa başıpapaqlısı iş-gücdə, əkində-biçindədi, ya da dalında odun şələsi doqqaza çathaçatdı. Bəs o qaranəfəs, ciyəri yanmışın qabağına kəkotu çayını kim qoyacaq, ya olan-olmaznan, qar-qafunla onun qarnını kim doyuracaq? Yaxud nehrədən çıxan ayranla onun köz kimi qovrulan ciyərinin hovunu kim alacaq? Nəbələd adam hardan bilsin? Gəl ki, bu kəndin nənnidə yatan südəmər uşağından tutmuş dost-doğma nəvəsinin adını belə yaddan çıxaran ahılınacan hamı dürüst bilirdi ki, Nabat qarının bu gen dünyada bir kəsi yoxdu. Bu kənddə, Ağca qayanın dibində inqə deyib bu ağca dünyaya göz açan uşaq, eləcə böyük, ondan da xəbərdardı ki, Nabat qarının gözünün ağı-qarası olan madar oğlu qışlaqdan üzü bəri qayıdanda guya yol keçən tərəkəməynən sözü çəp gəlib. Tərəkəmənin itini bunun itləri cırıma çəkib. Əslində köçün, tərəkəmənin qışlaqdan qayıdan vaxtı atlar, itlər bir-biriylə qarışıq; çünki, bu vaxtı heyvanatın qanı qaynayır, bədəndəki artıq qanın damardan çıxan vədəsidir. Bununçün qan qaraltmağa dəyməz. Ancaq tərəkəmə bunun itini beşatılanla vurub, Nabat oğlu da cavabında onun itini vurub. Tərəkəmə üçün it arvad-uşaqdan yuxarı başdadı...

Kimisi də qulaq günahkarıydı, guya Nabat oğlu Müseyib yolda kənd görükcənə çatanda, Pırvəli dərəsindən keçirmiş. Qaşın da qaralan vaxtı, – görür özü də, at da susayıb, düşür Novçalı bulaqdan su içir. İçir, içir... Atı da suvatır. Ayağını qoyur üzəngiyə, görür üzü görünməz bir pirani qoca qompal daşa söykənib oturub... Qoca başını qaldırıb Nabat oğluna baxır...

– A qoca, nə marıtlamısan? At görməmişən, ya adam?

– Ay oğul, çox da at görmüşəm, amma sağlığına bu vaxtacan gördüyüm adamlar yiyəli bulaqdan su içdimi, yiyəsinə rəhmət oxuyar... Səndən eşitmədim.

– Oxudum, oxumadım, sənə nə qalıb?

– Ay oğul, bu bulağın da, qayadakı amanevinin də yiyəsi mənəm. Rəhmət mənə düşür.

– Ay qoca, gedirsən, öz yolunla get, sənə məsləhətinə qalmamışam!

...Atı səyirdib aralanır. Bir hovurdan fikirləşir ki, deyəsən axı, qanmazlıq elədim, qayıdım, qocaya dil-ağız eləyim, lap elə düşüm, əlindən görüm... Qayıdır – baxır ki, pirani qoca ilim-ilim itib. Orda qoca, burda qoca. Yərəmi batdı, göyəmi çəkildi?.. Çar-naçar yenə atın başını döndərir kəndə sarı... Oldu keçdi də. Ondən da bir qədər aralanmamış, nə mənə, nə sənə gözünə mürşü gəlir. Kəndə çathaçatda bu nə yuxuymuş elə? Yolun qırağında tava bir daş vardı. Daş deyəndə ki, qaya parçasıydı, “Qatıqlı daş” deyirdilər adına. Bir kənd yığısa ha, yerindən tərşədə bilməzdi. Həndəvərdəki torpaqları, yeri-yurdu, gedəni-gələni, yolu-irzi həmin bu Daşla ölçüb nişan

verərdilər. – Qatıqlı daşdan o yana, Qatıqlı daşın sağındakı, ya solundakı əkinlər... – Vallah, Qatıqlı daşdan aşağı keçən gün-güzəran tapır. Camaat nə görüb bu Ağca qayanın dibində ki, yapışıb qalıb burda? Burdan köçüb gedənlərin çoxu boynuna almasa da, iki gündən bir yuxularında tez-tez Ağca qayanı, Pirvəli bulağını, Qatıqlı daşı görürdülər, bundan beləsinə hələ neçə nəsil də görəcəkdə. Amma, yenə də heç kəs nə boynuna alacaq, nə də öz yuxusunu danışacaqdı...

...Bəli, Nabat oğlu Müseyib atın yüyəni yəhər qaşına taxılı, at üstündə bir ayaq-bir ayaq getməyində, həm də gözü lillənməkdə olsun... Köhnədən köhnə kişilər nahaq yerə deməyib ki, dərə ağzı yurd salma, əlli gəlməz, yüz gəlməz, bir gün o dərədə bir sel qopar ki, yuvan selinti olar. Ya qədim-qeyiblərin falına bax: – At alanda yürüşünə yox, yerişinə bax, dad bədrəgəndən, högür vaxtı fikri qalar ilxıda, bədrəyər, görərsən namazlığın yerdədi...

Nabatoğlu minən atın səkli də sol əlinin üstündəydi. Şirvana, qışlaq yerinə ilxı aparan, dədə-baba ilxıçı Təhməz kişi, Nabat oğlu Müseyibi Sübhanı at üstündə görəndə gümüş saplı qamçısını atın səkilli ayağına tuşlayıb demişdi: – Bu at dayca vaxtı qarğa balası basdıyıb. O səkil xatalıdır. Allah bunun bədrəməsindən saxlasın! Hara getsə qarğa qarğışı bunun başının üstündən əksilməz... Bir də ki, axtalanmış at havaxtsa bədrəməlidir... Bundan beləsinə axtalanmış at alma, əvvəl-axır ondan xeyir götürməzsən... İlxiçi Təhməz deyən də oldu. Nabat oğlu Müseyib də xeyir götürmədi...

Qarğa daşına çatacatda bir hovur bundan əzəl addım-addım gedən at, ya öz nalinin səmindənmi, ya başıburaxmadan lap arxayınlaşdı. Qarğa daşının üstündə elə bil nəyisə axtaran, qarğa kopasının həşirindənmi, səkilli atın ayaqları lap sustaldı, elə bil kimsə sol ayağını çidarladı, at da özünü yığışdıra bilməyib möhkəm bədrədi, ayağını üzəngidən çıxarıb şipsirin əcəl mürğüsü vuran Nabat oğlu Müseyibi də Qarğa daşının üstünə, ölümün cənginə atdı. Müseyib bu dünyadan başı daşa dəyəndə, altdan yuxarı gördüyü bir cüt bir tək qarğanın qarılısını apardı. At bir qıraqda dayanıb yəqin ki, burxulan ayağının hayındaydı. Müseyib yuxu qarışıq bu həngamədə Təhməz kişinin gümüş qamçasındakı gümüş, bir də Pirvəli bulağında rast gəldiyi qocanın sifəti yadında qaldı. Amma, sifət yerinə orda qoşa ovuc dolusu bulud vardı. O qocanın sifəti yoxuydu. Bir ovuc bulud elə Müseyiblə o dünyaya gedəsiydi... Müseyibin daha ondan xəbəri olmadı ki, ayağı səkilli ürgə yiyəsinin yanındaca kəsdirib duracaq, əvvəl hündürdən, sonrasa boğazına kişnəyəcək. Kim bilə, bəlkə də onun ölümünə bais olduğunu heyvan ağılyan anlayacaqdı. O cür olmasaydı, yazıq ürgə boğazına kəsik-kəsik kişnəməz, göz yaşını içəri axıtmazdı. Qarğalarsa öz qarğa dillərində astadan qarılacaq, araya salıb, Müseyibin qırmızı kələfdən açılan qulac boydakı tez də laxtalayan qanından

dimdikləyirdi... Yalnız bircəsi Qarğa daşının bir qırağında dayanıb, dəstəyə qoşulmaq istəmirdi... Bu həmin qarğaydı ki, inişil cüt vaxtı əkinə tum düşəndə Müseyib həməən bu ayağı səkilli atı, hələ qanad açmamış yuvadan təzə enən balasının üstünə sürüb pırtdanağını çıxarmışdı. Hələ uçmaq bilməyən qarğa balası qanadını əzəl-üzəl onda çalmışdı. Balasının o qanadları ananın indi də gözüünün qabağından getməmişdi... Müseyib həməən o qarğanın gözüünün düşməniydi. Bu vaxtı-vədəsi yetişmiş qisasa ana qarğa qanad çalıb sevinməkdənsə, onun bircə tükü də tərpənmədi. Nolar ki, bu adam inişil onun bircə balasını atının ayağı altında basıb öldürüb, ana qarğanın nəslə kəsilmədi ki? Ötən il bu insafsız, dəli-dolu insan oğlunun acığına bir cüt bala çıxarmadımı? Hələ biri də yumurtanın içindədi... Yox ey, bu hayıf onda elə qal oğlu qal, eləcə qalsınmı? Nə hayıf, ay ala? Dimdiyindən uzağa baxsana! Bir də yaxşı bax, sənə körpə balana yazığı gəlməyən bu zalımın tərəsi Qarğa daşına gəlmədimi? Qarıyım gedim, ya qurdnan qiyamətə qalım, bəlkə bunun qara qaşın, qara gözü qaralayım? Yox ey, yox! Varım, anasına qara xəbərin aparım. Söhüb qalasının quzğunları xəbər tutsa, bunun sağ tikəsi qulağı boyda qalar... Gedim, əzəlbaş anasına xəbər çatdırım. Bəs pirimizdəki qarğaların xəbəri olmasın? Olsun, olsun, necə olmasın? Sən də ey gücü qarğa balasına çatan, özündən müstəbeh, gözü qızmış gədə, sənə qarğımadımı? Ağca qayanın dibində yaşadığın, gözü ayağının altını görməyən dəliqanlı, onu biləsən ki, qarğanın da, balasının da bu aləmdə yiyəsi olmamış deyil. Qarışqasından tutmuş dəvəsinəcən hamının sahibi var... Onlara kim can veribsə, cangüdən də verib... Bir də onu biləsən ki, sən hələ bu dünyaya gəlməmişdən çox-çox əvvəl mən bu ağ aləmin dibini görürəm. Mən qanad açıb uçanda yerdə hər şeyi görürəm. Odu bax, arılar nə vaxtsa buralardan keçib Babadağa üz tutan Həzrət Babanın öz dəstəmazlı əliynən əkdüyü alma ağacının başına yığışib. Dünən kəpənəklər daha çoxuydu. Bu günə qalan ancaq nəyəsə, kimə görəsə qalıb. Allah-təalanın can verdiyi nəki var, vədəsi çatdımı, gərək dünyadan köçüb gedə... Onu da görürəm ki, qışa ruzi yığan qarışqalar Abbas kişinin taxıl kəhdisinə dadanıb. Altdan yol açıb bir qıraqdan daşıyırlar. Vay o gündən ki, Abbas kişi xəbər tuta... Ondan insaf, mürvət gözləmə... Dərənin tülküsi qocalıb, quyuğunu gücnən gəzdirir. Bəlkə elə acından öləcək. Quzğunların dimdiyinə heç nəyi qalmaya...

* * *

...Yadıma düşən bu kimdi? Müslüm kişi... Ana cəddi o qədər qocalmışdı ki, nəvəsi, yəni Müslümün babası kişini dalına mindirib gətirərdi xırmana... Qoyurdular vəlin üstünə... O kişinin hələ uşaqlığından vələ minmək həvəsini uşaqdan böyüyə hamı bilirdi. Xırmanlar vaxtı yenə ağı yerindən oynayır, uşaqdan-böyüyə onun bir sözünü iki eləyən olmazdı. Kimi vaxtı öz adı da yadından çıxardı. Xörəyi də ağzına taxta qaşıqnan yedizdirərdilər. Heç kəsi öz adıyla çağırmaırdı, çünki heç bir ad yadında qalmamışdı.

Kimi vaxtı öz adı da yadından çıxardı... Vələ minəndə təzə dil açan, ya pişik görən çağa kimi çiçəyi çırtdayar, özündən ixtiyarsız qəşş elərdi; vəlin başından yapışar, atlar hövülləndikcə bu da az qalardı qanad açıb havalansın, gözbəgöz eləyib xırmandan dən oğurlayan biz qarğalara qarışmaq ürəyindən keçərdi. O da elə bizlərdən biri kimiydi. Nə ağırlığı vardı ki... Təzə doğulan quzunu gör, onu gör. Dərz döyülüb samanı çıxanda, atlar da yavaşlayar, yumaq boydakı o qocanı yuxu tutar, başı sinəsinə əyilər, bəlkə də o ömrünün ən şirin yuxusunu ildə bir kərə xırman vəlinin üstündə almış olardı. Xırman atı vaxtın-vədəsin özü bilir. Elə bir il də yenə, xırmanlar vaxtı o qoca uşağı vəl üstünə mindirillər. Xırman dənə düşüb qurtarır. Atlar dayanır, kişi qımıldanmır, elə bilirlər qoca yatıb. Qoltuğundan yapışib düşürmək istəyirlər, yenə ahılı dalında xırmana gətirən nəvəsi gedir ki, onu vəlin üstündən götürsün. Çağırılar hay vermir, oyadılar oyanmır, baxıb görüllər, kişi elə vəlin üstündə hərlənə-hərlənə canın tapşırıb. Daha Nabat oğlu Müseyib kimi Qarğa daşını özünə əcəl yastığı eləməyib...

– ...Mən bu kəndə qanad açıb gələndə cüt qardaşdıq. Xırman üstündəki qarağacın koğuşu bizə xoş gəldi. Gecəni orda qaldıq, sabahısı özümüzü pirimizə çatdırdıq. Kaş gəlməyəydik, kaş qarağacın qara koğuşunda qara yuxuya qalmaqaydıq... Gecənin bir vaxtı hansısa qara əl uzanıb yanımdan yuxulu qardaşımı apardı. O gedən getdi... Bilirəm hara getdi, kim apardı. Bu kənd qarğalarındı, bir də qarışqaların... Bunu yəqin babaların ulu babası da bilməmiş olmaz. Özünü bu dünyaya, bu kəndə sahib bilmə, ey adam balası... indisə mən gedim Nabat arvada “başın sağ olsun” deyim, başa sala bilsəm ki, a Nabat qarı, oğlun əzəldən böyüksüz, başsız idi, o dünyaya da sənə geyişməmiş getdi...

* * *

– Ay bircəbacı, mən də qulaq günahkarıyam, deyirlər sən qarğa dili bilənsən. Xeyri də, şəri də sənə hansısa qara qarğa yetirirmiş. Xətrinə dəyməsin, guya rəhmətlik Müseyibin qara xəbərini Allahın qarğası çatdırıb sənə?!

– Kimin deyirsən?

– Müseyibin də...

– Ağzını xeirə aç... Bəyəm Müseyib ölüb ki?

– Hə də, Qarğa daşında at bürəyib, o da daşın üstünə kəlləmayallaq gəlməyib?

– Yadımdan çıxıb... Heç nə yadıma gəlmir. Durum gedim mən... Uşaq gəlib görər mən yoxam, qayıdar gedər... Ac-acına... Əgiz, bizim evə indi mən hayandan gedim?

– Yadında deyil, ay bircəbacı?

– Hardan olsun, a gəlin? O həyətdən mən neçə ildi çıxmışam. Burda neynirəm? Mən bura nöş gəlmişəm? Kim gətirib məni bura? Mənim evim çayın qırağındadı, ya qayanın dibində?

- Qayanın dibindədi, ay bircəbacı. Niyə dəyişik salırsan?
- Qayanın dibində ev tikəllər? Selağzıdı. Tikənin ağına keçə yamıyım. Göydən nəm gəlməyinə bənddi... Sel-su hamını süpürüb atacaq çaya...
- Bəs ay bircəbacı, uşaq indi kimə deyirsən?
- Kimə deyəsiyəm, köşəyimə! Köşəyim elə Allahın var günü kəndin içindədi...
- Nə köşək? Kimindi o?
- Nə bilim, yaz ağzı çaya bir sel gəlmişdi ki... Birdən o yadıma düşdü ki, bilmirəm havaxt, mən uşaq olandamı, ya qocalandamı, ləlidə yellənirdim, anam belimi ipnən bağlamışdı, birdən istədim o ip qırıla, mən də gedib düşəm o selin ortasına. Selin üzünən hara gəldi gedəm, gedəm, camaat da mənə iynə samanlıqda axtaran kimi axtara, tapmaya. Gecə yatdım, ya gündüz idi bilmirəm, gördüm bir qocadı, deyir mən Pirvəli bulağının yiyəsiyəm, tanıdın mənə? Dedim yox, tanımadım. Nə çoxdu bu yollarda tərəkəm! Hərəsinin qabağında bir sürü, arana qarasaqqal gedən ağsaqqal qayıdır. Dağa qarasaqqal gedən, bir də gördün.. Nə deyirdim mən?.. Tamam yadımdan çıxdı, ay qızana...
- Deyirdin çaya bir sel gəlmişdi ki...
- Hə də. Şirvanlı öz köçünü, Seyfə dibinə qaldırar. Hava gün göyçək. Vurallar çaya. Bir də görüllər Əhməd körpüsünün qabağından bir tüstü gəlir. Nə tüstü, a qızana, selin tozanağı... Bunlar bir təhər arvad-uşağı, sürünü keçirillər otaya... Dəvə öyrəncəlidir. Sürünün dalıca getməyə dəvə heyvan vurur özün çaya, Köşəyi ürək eləmir. Anası qalıb suyun ortasında, getsin-getməsin, balasız necə getsin. Su ayağının altın ovur-ovur, qalxır döşünəcən, birdən necə ki, sel o boyda heyvana dov gəlib aşırır, çətini aşırıncadı, qabağına qatıb kim bilə hara aparacaq, o boyda heyvanın leşini harda burunlayıb bayıra atacaq?
- Ay bircəbacı, onçun deyillər ki, bu çaynan zarafat olmaz, lazım bilsə dəvəni də qabağına qatıb aparar, hə?
- Nöş aparmır, xətri istəsə lap bu kəndi də süpürrəyib qatar qabağına, aparıb tökər dayaza.
- Allah eləməsin, ay Nabat nənə!
- Niyə eləməsin, nöş eləməsin, bu kəndin o qədər günahları var ki?!
- A bircəbacı, günaha qalsa, bu dünyanın günahları qırx dəvəyə yüküdü. Bu dünyanın özü elə günah içində itib-batmayıbmı?
- Dünyadan bizə nə? Dünyadan danışınca sənnən-mənnən danış.
- A gəlin, sən evlərə inişil gəlməmişənmə? Az yaşın yoxdu. Bu dünyanın ki, hər üzünü görmüsən. Mənciyəz görməmişəm. Axtarsan hələ mən səndən bir-iki yaş qorxağam da... Bayaq, kənd içindən keçirəm, ağzımda yaşmaq... Görürəm, çatana şonqar qoşan o kişi dalımca qayıdır ki, anam-bacım olsun, bu Nabat bacının abır-həyasından olmaz. Bu boyda kənddə bunçun bir elçi göndərən tapılmadı yəni?

– O bədzat oğlu sənə şəbədə qoşub ey! Ay arvad, sənın doxsana yaxın yaşın yoxdu? Qara geyəsən səni!..

– Nöş? Sözüñ düzün deyəndə şəbədə olur? O dərinə getmişin oğlu ürəyindəkini deyir də... İtdi-pişikdi, özü bilər!

– Ay arvad, bəsdi, bizi biabır eləmə... O boyda oğul itirmisən, şeytan azdırıb səni...

– Bura bax. Sən o gəlinsən də? Neçə ildi ərdəsən, bəs doğduğun hanı? Söyüd ağacısan bitmisən xalxın ocağının başında? Sən get ərinçin bir kor qız döğginən ey, sora mənim sözümü danış!.. Sən mənim ala gözümnən, qara qaşımñansan? Ya durub-oturmağımñan? Qızana, sən kimin gəlini oldun? Əlindən-dalından bir iş gəlir?

– Niyə gəlmir? Bütöv külfət baxır mənə!

– Mən bir qoşunu yedirib-içirib yola sallam ey!

– Sən də yedirib-içirməyə adam tapmısan?!

– Sizin iki yumurtanı bir tavaya vurub ortaya çıxarmaq qabiliyyətiniz yoxdu... Tanıdın məni? Rəhmətlik Müseyibin bibisi gəliniyəm!

– Müseyib ölüb bəyəm ki, ona rəhmətlik deyirsən?

– Bəs ölmüyüb?

– Yoox, ay aqibəti-xeyir, bəs o köşək – oğlum Müseyib deyilsə bəs onda kimdi? Açıram qapını, görürəm, Müseyib dayanıb matdım-matdım üzümə baxır.

– Kim, ay bircəbacı?

– A qızana, kim olacaq, köşək! Elə adın da o cür qoymuşam, Səhər-axşam onun da, mənim də gözüümüz o çaydadı. O elə bilir çay genə qan-qan deyəcək, dost-doğma anası da selin içindən çıxıb bunu axtaracaq!

– A bircəbacı, o gün gördüm damaltıda, yazıq bu iki ildə heç böyüməyib, elə pusalaq qalıb.

– Nə təhər böyüsün? Anadan yetim qalan böyüyər?! Mən də ki, ögey xala. Qızana, ögeylik başdan basar, ömür qısar... Yaxşı, deyən yoxdu ki, mən bura nədən ötrü gəlmişəm? Bu ev kimin evidi?

– Ay noğulbacı, sən də çıraq nohura batırmaginən... Nə tez yadınñan çıxdı? Sən bura Pəricahan arvadın üçünə gəlmişən.

– Bəs özü hanı, nöş görünmür?

– Sən lap ağ elədin, ay Nabat nənə. Ağzımda deyirəm ki, rəhmətliyin üçüdü, sən də tutmusan ki, özü niyə görünmür? Əstəfurullah, Əzrayıl rüsxət vermədi də öz üçündə adam qabağına çıxsın.

– Denən, israğa günkü duman onçun gəlirmiş də.

– Allah sənə şükür! Axır ki, bu qarını başa sala bildik.

– Kimdi qarı, a qızana?

– İnsimə ey, Noğulbacı, dilimə nənə gəldi dedim. Bir qələtdi eləmişəm. Keçən keçmişimñən!

– Didib-tökmə özünü, a gəlin... Mənim gücə-sitəm yadıma gəlir. Bu Pəricahan təzəcə gəlin gəlmişdi, heç üzəçıxdısı olmamışdı, mən Zöhrə

baldızın qucağında gəlin duvağını görməyə gəlmişdik. Başları söhbətə qarışdı... Bəydadaş öz işini görəndən sora yanında qaldı, yoxsa çıxıb getdi? Yengəyə boğaz düyə verdiz, yoxsa yanı balalı qoyun? Bəyi aparıb suya basmadılar?

– Sənin də başına söz qəhətədi danışmağa, ay Nabat nənə...

– Bu söz səni niyə belə göynətsin, qız? Yaxşı xəbər almadım, evlərə getmisən? Yoxsa gözüün hələ alça-gavalı dərir?

– Ay Nabat nənə, neçənci dəfədi xəbər alırsan? Mən oğlun rəhmətlik Müseyibin bibisi gəliniyəm...

– Allah eləməmiş Müseyib ölüb ki, ona rəhmət deyirsən?

– Yox, ölməyib, Əzrayıl Qatıqlı daşda vurub qoltuğuna aparıb...

– Əgiz, xeyirsöyləməz danışma! Əzrayılı öz gözümnən görən mənəm! Şirvanlının yaylaqdakı bir bölük qoyunları itdi ey, bərk duman gəlmişdi onda, elə bildim duman məndən ötrü gəlir, selə baxmağa getmişdim gördüm yox... tindən keçəndə Əzrayıl da dumanın içindəydi, gəldi keçdi yanımdan, əlim çatardı, az qaldım tutub saxlayam ki, hara tələsirsən, hazır burdayam, apar da məni. Heç üzümə baxmadı, ağzı da tərpnəirdi, qovurğa iyi verirdi.

– Əynində nə paltar vardı?

– Babalımı yandıra bilmərəm, fikir vermədim. Ancaq başına urus papağı qoymuşdu. Hə, bax o papaqdan...

– Ay aqibəti-xeyir, əstəfurullah Əzrayıl olmayıb ey, elə şirvanlının qoyun-quzusunu çalan oğruymuş. Daha demirsən ki, itələyib atar səni xəndəyin altına?!

– Oğru olsaydı, sən deyəndi. Yox, qızana, mən görən Əzrayılın özüydü. Uşaq vaxtımdan bir qaşiq qanımdan qorxmamışam. Nəydi deyirdim ey, üzə çıxdıya getdiyimiz... Nə təhərsə Zöhrənin qucağından sürüşüb düşdüm, dar-dar, dar-dar, eyvanda toyuq qırt oturmuşdu, əlimi uzatdım, toyuq dimdiknən necə vurdusa əlimin üstünə – qanadı, bir qıyya çəkdim ki, hamı tökülüşüb gəldi. Zöhrə-püstə aldı məni qucağına, apardı birbaş gəlinin gərdəyinə... Gəlin də ovcumun içinə xına qoydu. Hamı məəttəl qaldı ki, qırt tərəkə əlimin üstünü o cür dimdikləyib, gözümdən bircə damla da yaş gəlmir.

– Ay Nabat nənə, mənim qaynanam Zöhrə-püstə dediyin sənın qızın yerindədi, bəlkə sən danışan tərsinə olub?

– A gəlin, bilmirəm kimlərdənsən, nə yuvanın quşusan, hancarı gəlib, hara gedənsən. Sözü budur ki, Zöhrə-püstəni mağmun eləmə. Əgiz, bura bax, bir nəvə doğa bilmirsən onçun? Bəlkə yeyib-yatmışan, uşaqlığın piy bağlayıb? Mamaça Qızxanıma göstərginən özünü, gör nə deyir?! Bilsə, o bilər...

– Ay Nabat nənə, arsız canıva canım qurban... Dur get, deyəsən Babadağa möhkəm yağıb, çay köpürəcək, dur get, Nabat nənə, dur get, selə tamaşa elə...

– Neynim, a qızana, elə bilirəm, yeddi arxa cəddim məni haylayır. Selsu ürəyimə yayılır. Vallah, qınayan olmasa, çayın qırağında alaçıq açıb oturram ki, Babaçayın hürsünə tamaşa eləyim. Qızana, siz bilmirsiniz ey – selin səsi məni ovudur. Heç ürəyimdən olmur selin köpü yatanda, qoy aləmi götürsün başına, mənim də canıma sinsin. Bax haa, aranızda bir Allah bəndəsi yoxdu desin ki, ay Nabat, nə oturub qalmısan, durub getsənə!..

– Ay böyük nənə, bayaq elə mən demədim?

– Hardadı məndə o yaddaş ki, qısır gəlinin ağzından çıxan söz yadımda qala?!

– Zəhmət çəkib gəlmisən, ay Nabat qarı, Allah imanını kamil eləsin...

– Bəs o Sədəfin gəlini niyə ağladı?

– Xətrinə dəydin, a qarı, yaman dəydin...

– Sözümdən dındılına dəydi? Əcəb olur. Neynim, bu çağacan doğaydı bir qundaq, mən də çərtməyəydim... Yaxşı mən getdim... Heç mənşimədim, mən bura nəş gəlmişəm? Bir deyən də olmadı. Pəricahan da tərs kimi evdə döyül, bilsə o bilərdi... hindi gərək Vəlişin yanından keçəm. Sənə ad qoyan dərinə getməsin, yazıqdı..

...Nabat qarının yaddaşı yaman-yaxşı, dərin-dayaz, axır ki, özünə qayıtmağa sarıydı. Ağca qayanın, doqquz aylıq hamilə yükünə oxşayan qarının qabağından ötüb bir ayaq-bir ayaq da olsa, qoyun-keçi cırğasıyan, bu kəndin qaya dibindəki ən yuxarıda olan evinə yetişməliydi. Ev deyəndə ki, əslində amanevi kimi bir şeyiydi. Elə bil qayanın özündən izin alıb kimsə bunu qaraltmışdı. Yəni qayanın qəlbisindən bir parça qopub ilin, ayın hər hansı vədəsində bu amanevinin damından basıb yernən bir elərdi... Nabat qarı gözü qırıq olmasa da, hər halda ümidini Ağca qayadan, dünyada olan bütün dağlardan, qayalardan yuxarı, hamının başının üstündəki uca Yaradana ümidini bağlayaraq sanılı günlər keçirməyəydi... Kim bilə, nə qədər beləcə gün sanıyacaqdı...

...Nabat qarı o məclisdən çıxan kimi ayağını gərməşovdan hörülü darvazadan bayıra qoyan saat pişik onun qənşərinə atıldı. Demə bayaqdan barının üstündə qarını gözləməkdən gözünün kökü saralıbmış...

– Ağzım qızıqıb bayaqdan yadımdan çıxmısan. Barıdakı pişikdən sərcə tez acıyar. Axırda da pişik sərcəni yeyər.

Pişik dinməz-söyləməz Nabatın balağına sığındı.

– Mənim nəyimi gözdüyürsən, a bədbəxt bala? Gəl dalımca, keçək bu Vəliş oğlu mürvətsiz doqqazından! İtinə qoşulub hürməyə yaxşıdı. Vallah, dilin dinməz yerinə qoymuya haa, şalvarın çıxardacam o Vəliş yox ey, qəmiş oğlunun! Baxsana oday, özün günə verir. Allahın günü qənim olsun ona! Ay da, gün də haramdı belə nacins köpəyoğluna! Gördü bizi, indi gül ağzın açmasa yaxşıdı. İt də yanında, qısırdacaq. Qısırtmasa, olar adam oğlu ki?!

– Nədi, ay Nabat, a qartıbmış, genə bayrama gəzrsən?

– Getdiyim bayram, sənçin olsun! İmanıva da yanındakı tulanı bağlasınlar!

– Yadındadı, istədim səni, gəlmədin? Guya xeyir tapdın? Ərivi meşədə ayı basdı, oğlun Qarğa daşında canbesər oldu, hindi kimnən dərdləşirsən? Mənim qorxumdan balağının altına girən lal-kar pişiknən! Yaxşı olur sənə!

– Elə bu pişiyin qarğışına gələsən!

– Qarğış sənə yapışar! İndi görək kim-kimdən hayıf alır?! Tut ay it, tut!

Belə buyruq Vəliş kişinin qabağında uzanıb istidən ləhləyən itin deyəsən ürəyindən olmadı. O da heç cummazdı ey, qorxdı ki, bu dünyaya urvatsız gələn sahibi iki gündən bir yalağın dibinə yan ovuc arpa unundan yal adınan tökdüyü yaxıntını da kəsər, verməz. İt qaragəldisinə, könülsüz bir-iki ağız hürdü, guya Nabat qarı tərəfə cumdu. Nə olar-olar. Lal-kar pişik üzünü tursudub guya itin döşünə çıxdı. İt belə şey gözləməirdi, bilmədi neynəsin, pişiyin belə sifətindən çaşıb qaldı. Nabat qarıya iki-üç addım qalmış dayandı, hədələ biçirmiş kimi yenə bir-iki ağız hürdümü, ya uladımı... Vəliş İbiş oğlu it yazığa daha bərkdən çımxırdı:

– Hə, Alaquş, parçala ikisin də! Yoxsa yal vermərəm haa! Qap onları, qap!..

...Çarəsiz qalan heyvan yiyəsinin bu çımxırığından ürəklənib irəli cümmaq istəyəndə pişik finxırıb onun başına şığıdı, bu yandan da Nabat qarı yerdən pərsənglik bir daş qapıb itin ələngəsi çıxmış qabırğasından vurdu. Görünür bu daş iti lap ağrıtdı, zingildəyib aradan çıxmaq istədi... Bir də ki, bu qarışıma itin nəyinə lazımıydı ki?! Lal-kar pişiknən ötən iləcən qonşuda yaman-yaxşı gün keçirmiş, heç biri öz yiyəsinin bir sözünü qulaqardına vurmamışdı. Ta ki, pişiyin adı lal-kar pişik çağrılmayana qədər... Bəli, bu pişik də inşiləcən İnsaf kişinin əlinə baxardı. Ta o vaxtacan ki, İnsaf bir gün gəlib gördü ki, pişik dələmədən qalan atılmalı zərdovdan təknənin dibin yalayır. Neynəsin yalamasın? Heyvanın acından qarnı-qarnından keçib. Mürüvət oğlu İnsaf o pişiyə süfrədən qalan tikə-paradan da qıymırdı ki, həyət-bacanı siçan basıb, getsin tutsun da... Axı, İnsaf kişi dələmənin zərdovunu da nehrədən çıxan ayrına qatıb qaçaq-quldur tutmaq adınan yuxarı kəndlərə keçən saldatlara sıırırdı... Onlar da ona toqqadan-düymədən bağışlayardı. Ya da qara tağanları samanlığa salıb, onları boğazlar, tükünü yoldurub çolpa adınan satardı...

– A heyvan, məni cin atına mindirmə, qurşağındakı zərdov qarışıq diri-diri basdırram səni! Eşitmədin ki? Yaxşı, eşitmə... Mən Mürüvət oğlu İnsaf olum, sən də Qovur pişik olginən... Gör səndən bu hayıfı necə çıxıram?!

...İnsaf kişi hayıf çıxmadı, buna hayıf çıxmaq deməzlər. Hayıf çıxmağın bura nə dəxli?! O gözbəgöz eləyib elə həmin gün Qovur pişiyi həyət-bacadan qovdu, evə yaxın buraxmadı. Kənddə bundan xəbər tutdular.

...Uşaq-böyük, bu boyda kənddə ona heç kəs salam vermədi, qohum-qardaş üz döndərdi, mövlud günlərində istədi məscidə gedib camaata

qarışsın. Məscidə girər-girməz, molla onun qolundan tutub bayıra çəkdi, heç kəs eşitməsin deyə pıçiltı ilə qayıtdı: - Deməyə dilim də gəlmir, Allah sənin ürəyivə insaf salsın. Kişi, camaatnan səninki bir yerdə tutmaz. Səndən heç kəs heç nə ummur...

O vaxtdan pişik yazığın səsini, cıncırını belə eşidən olmadı. Ara-bərədə dolaşdı, tov dibində yatdı, adamlardan gen qaçdı, heç kəsə yovuşmadı... Axır axşamların birində Nabat qarı göydəki təzə Ayın salavatına çıxanda, qapının dabanında büzüşüb, duran Qovur pişiyi gördü... Qucağına aldı, eyvandakı ocağın başına aparıb avandına olsun deyə pişiyin qabaq ayağını, daha doğrusu əlini sacın qarasına sürtdü, sonra da evin qapısını aralayıb içəri buraxdı...

...Mürüvət oğlu İnsafın bu dünyada atabir-anabir, dost-doğmaca qardaşı da vardı ki, o iki qardaşı bostan barısı ayırırdı. Boyük qardaşın adı İnsafdısa, kiçiyin adını atası Zülməddin qoymuşdu. Qanunla gərək bu Zülməddin camaata, uşaqdan-böyüyə, yoldan keçənə, dilsiz-ağızsız heyvanata, bir söznən gözə görükən nə varsa, hamıya adına layiq zülm eləyib, qan udduraydı. Sən fələyin gülməcəsinə bax ki, Zülməddinin dəftərində istər insana, istər heyvana – zərrəcə zordan bir nam-nişanə eşitməzdin. Qışın çilləsində tayasından ələfi qurtaran, heyvanatı tövləsində diş-diş üstə qalan qonum-qonşuya, lap elə kəndin o başındakı çarəsizə öz tayasından ot verərdi. Sədəf arvadın əri övliyanın o vaxt odun-ocağını yığışdırıb gətirmişdi, Zülməddinin də biçənəyi ora yaxındı, ot çalmağa gedəndə axşam sağınından bir saxsı küpə süd aparıb Kəloba ocağının ilanları üçün kiminsə ovduğu yalağlara tökərdi. Yayın ortası aşağılardan Həzrət Babaya ziyarətə gedənlərin atlarına arpa-saman verər, özlərinə sərini ayran içizdirərdi. Ziyarətə burdan keçən atlı-piyadanın hər biri burda nəfəs dərməyi özünə ərk bilərdi... Zülməddinin xeyirxahlığı daha haralara gedib çıxmamışdı?! Camaat uşaqdan böyüyə onu öz adınan Zülməddin yox, "Xeyrəddin" çağırırdı. Xeyrəddin əmi, Xeyrəddin dayı, Xeyrəddin qardaş, Xeyrəddin baba... Xeyrəddinin bostanına bitişik böyük qardaş İnsafın bostanıydı ki, İnsaf yoldan ötən qərib adama ayrıni pulnan satırdı. Ciyəri yanana su verəndə belə gözü qəribin əlindəydi. Belə götürəndəsə kiçik qardaşın guya onun alverinə pəl vurması gün kimi ayıdınıydı ki, İnsafın da bu səbəbdən dişi bağırsağını kəsirdi. Dost-doğma, özü də səndən kiçik qardaş olasan, qazanc arasına girə. Bu nə mərdimazarlıqdı?! Mərdimazar elə öskürdü ki, ləlidəki uşaqları oyatdı... Atlı-piyada ziyarətə başlayanda İnsaf kişi gördü ki, gəlib-keçən daha onun doqqazında ləngimir, elə birbaşa gedir. Ziyarətə gedənlərin bir parası – məsələn uşağı olmayan əhd eləyirdi ki, mən ayaqyalın, payı-piyada Həzrət Babanın türbəsinə cən gedərəm, təki Həzrət baba məni göyərtsin... Göyərtirdi də. Ya kimisi əhd eləyirdi ki, Baba mənə züryət qismət eləsin, yengi il bu vaxtı mən Həzrət Babanın türbəsinə boynumda qurbanlıq

qaldırram. Əhdinə qovuşanlar, əhdini yerinə yetirən boynunda türbəyəcən qurbanlıq qoyun qaldıranlar bəs qədərdir... Yoldan ötən hər bir Allah bəndəsi susadı-susamadı, Xeyrəddinin doqqazında nəfəs dərməyi özünə borc sayırdı. Allah-təala da Zülməddinin qapısından sağını əksiltməzdi. Az qala gecə-gündüz o evdə nehrə çalxanardı. Arvad-uşaq, kiçikli-böyüklü hamı nehrə çalxaya bilirdi. Zülməddinin külfətində, yalançılar sözü, dar-dar yeriyən uşaq belə nehrənin səmindən anlıyrdı ki, nehrə kərəyə düşüb, ya yox?!

İnsaf kişinin ailəsində kim vardı ki? Qızını çoxdan Qayanın dalındakı iki əlin barmaqları sayda tüstüsü çıxan bir kəndə köçürmüşdü. Qızın az qala özü boyda uşaqları olsa da, atasının xasiyyəti hər vədə başına sərkidi. Qızın o vaxt elçi gələndə İnsaf oğlan evinə elə insafsız ədət, yəni başlıq istəmişdi ki... indinin özünəcən söz düşəndə qayınata dodaqaltı mızıldanır, yəqin İnsafın keçən-keçmişini qəbirdən çıxarıb, təzədən kəfənsiz basdırırdı. Qızın əri, yəni İnsafın kürəkənisə qursağınacan yanib-yaxılır, neçə ilin arvadına xətir bircə kəlmə dilinə onu gətirirdi ki, – elə bil bir atanın belindən gəlibən, bir ananın qarnından çıxmayıblar. Yəqin İnsafın qardaşı Zülməddini deyirdi...

...Gəlmirdilər, getmirdilər. Ölmüsən, qalmısan? Xəbər bilən yoxuydu. İnsafın arvadı bir neçə il bundan qabaq lap elə gerçəyinə ərinin əlindən çərləyib canını qurtarandan sora, qızı ərinə qoşulub gəlmişdi, arvad yazığı basdırıb getdilər, camaat necə, onlar da elə. Bir də qırxdə yada saldılar, onda da ayaqları altına gəlmədi, ağzlarına su-suluğuynan dəymədi... Gələndə kim ola, – iki cüt bir tək adam. Onlar da deyəsən kənd camaatı deyildi. Çayın o tayında alaçıq qurub bir-iki günə yaylağa qalxası köç adamıydı. Qulaqları çalmışdı ki, kənddə ölü düşüb, ədəb-ərkanla durub gəlmişdilər, axı köklü köçəridə belə bir adət var, – ölü düşən kənddən keçdinmi, mütləq gərək o həyəti tanıyıb təziyə verəsən... Gəldilər, hələ üstəlik xeyrat toğlusu da gətirdilər... İnsaf kişi o cəmdəkdən nə gedib gələndə dadızdırdı, nə itə gəmirçək, nə də pişiyə çəndir qıydı... Onsuz da o vaxta pişik yazıq onun öhdəsinə qalmamışdı, baş götürüb getmişdi. Bu heyvanın görəcəkli günləri varmış... Tovun dibinə sığınan pişik iy bilirdi ki, İnsaf kişi arvadın üçündən o yana gecə-gündüz toğlunun o cəmdəyini sacda qovurub təpəcək küpəyə, özünə qışlıq eləyəcək... O yazıq heyvanı burda saxlayan nəydisə... Nə aclıq idi ki, gözbəgöz eləyib gözünün düşməni olan bu həyat-bacadan, bir tikə umsunaydı; Onsuz da İnsaf kişi nə bir tikə çörəyi ovxalayıb hinin damına səpəniydi ki, burdan yol keçib sinəsi atlana-atlana pırə tələsən qarğalar dənəlsin, ya ip dükcəsi kimi yumurlanan pişik mavrusu hovurub o qırıntıyı ölmə-diril özünə yem eləsin... O pişik ağlıdakını dilinin ucuna gətirə bilirdi ki, dərini bu damların, çayın-çölün, pıtraq kimi bar gətirən alma-armud ağaclarının başının üstündən Babadağa üz tutan küləklərə açıb desin... Axı o lal-kar pişiyin dili-dilçəyi

yoxuydu, onu bu həyətin yiyəsi kəsmişdi... Onsuz da o dərd dilnən danışılasi deyildi, o ola ki, çəkiləsi... Kim çəkəcək, necə çəkəcək...

İndi də pişik Nabat qarını qaya dibindəki evinəcən otürüb təzədən qayıdacaqdı. İnsaf kişinin damına... Ora öyrəşmişdi, rahatıydı, günə qənşəriydi istiydi – ona görəmi? Nabat qarını qulac dəndə payalarından bəndovan, cırıltı ilə açılan doqqaz qapısından otürüb qayıdacaqdı yenə tovvunun dibinə. Bu kənddə bircə nəfərin ağına gəlməzdi ki, lal-kar pişik İnsafın tovvunda – bacasında nə görmüşdü ki, onu ordan ayırmaq olmurdu. Bundan Mürüvət oğlu İnsafın xəbəri vardımı, yainki yoxuydu? Yəqin ki, yoxuydu... Olsaydı, o qarabəxt heyvanı ordan da qovardı. O pişiyin ürəyinə nə dammışdı, nəyi gözləyirdi, bunu heç bir kəsən bilə bilməzdi. Bəlkə heç o heyvan özü də bilmirdi. Elə bil kimsə ona tapşırırmışdı ki, otur gözlə, sənın yerin o tovvun dibidi. Bəs nə vaxtacan? Lal-kar pişik ondan da xəbərsizdi... Nə açılan səhər, nə dağlardan enən toran pişiyin kəsik qulağınaydı... Lal-kar pişik özbaşınaydı mı? Ona da bir hökm eləyən olmaya bilməzdi. İnsaf kişinin damaltı qabağında günə qənşər mürgü vurmağı varıydı. Özü də gözüaçıq. Bir qulluğa gələn uşaq, falını azdıran toyuğun qaqqıltısına sayıq qonşu arvad elə bilərdi İnsaf kişi oyaqdı, oturub arıların yük daşımağına tamaşa eləyir. İnsafdan olsaydı, əliboş gələn arıları heç səbətə yaxın buraxmazdı da. Ancaq ondan arxayındı ki, arıların şahı İnsaf kişinin özündən də sərvaxtdı. Onun zəhmindən bircə dənə işlək arı İnsaf kişinin arılığına yaxın durmağı yəqin ki, ağına belə gətirməzdi...

...Arabir bu həndəvərdə qarğalar görünərdi. Damaltının üstündə hər-lənər, səs-səsə verib İnsafın qulağını dəng elər, kişinin çımxırmağınyan, necə gəlmişdilər, eləcə uçub Qarğa pirinə sarı gedərdilər. Yenə İnsaf kişi sustalar, ucu düyünlü qart gərməşov çomağını tutan əlləri çənəsinə dayaq dura, gözüne qonan o çimirdə bəlkə də arıların daşıyıb gətirdiyi baldan da şirin mürgüsünə baş vurardı... Qarğa pirindən uçub gələn o bir cüt bir tək qarğanın bir cütü qarıl-daşa-qarıl-daşa öz pirlərinə qaytsalar da, o bir qarğa pərdinin ucunda səssiz-səmirsiz oturub qalar, öz qarğa beynində nəyisə ağır-yüngül eləyər, bəlkə o da bu həyət-bacanın sahibinə qoşulub mürgü vurardı. Nə tovv dibində marığa yatan pişiyin, nə də damaltı pərdisinin başına qonub, o biri qarğalardan pirə qayıtmayan qarğanın beynindəkini bilən handa? Biri-birindən xəbərsizdilər. Hə, beyin, beyin... Bəlkə də xəbərləri vardı, kimin ağına gələr? Gərək özün ağıldan seyrək olasan ki, gümanın bu fikirdən düyün düşə? Qarğa ola, pişik ola... Bəlkə də qat-qara yağıydılar, bir-birini görən gözləri yoxuydu... Guya elə pişiyin yadındakı o öz qarılıtısını udan həməni o tağanıydı mı?! Ya tağan qarğanın beynindəki... (hə, hə, beynindəki) cıncırını çıxarmayan, tovv dibində yatan pişikiydi? Yox, ey, nə pişiyin qarğayla işi vardı, nə də qarğanın lal-kar pişiknən... Onları bir-birinə urcah eləyən eləmişdi... Üzbəüz oturmuşdular, cıncırları çıxmırdı. İnsaf kişinin də ki onların heç birindən xəbəri yox... Qarğasa nə vaxtdan bəri bu həyətin damaltısına mehrini salmışdı. Öynə-

dən öynəyə Qarğa pirindən bir cüt bir tək qarğaya qoşulub gələr, o qarğalar pirlərinə qayıdanda, onlara qoşulub getməz, səssiz-səmirsiz pərdinin qırağında çonguyub qarılısını boğazına qısar, gözünü çoxdan bəri canı qızmayan, odu qalanmayan, nə də çörəyi yapılmayan təndirin rəfinə qoyulub, kim bilə, çoxdan yaddan çıxmış, siçan gəmirmiş ələkdən çəkmirdi. Kim bilə, it ilində qaraçılardan alınma o ələyin içində bir çəngə lələk vardı, Tağan qarğa qarağacın dibindən yerə düşən bircə tükün ciyərinə çəkib buracan gəlib çıxmışdı...

...Onda inşiliydi. O bir cüt bir tək qarğa ulu öyüdünə xilaf çıxıb gecəni qarağacın koğuşunda nəfəs dərmişdilər. Gecənin də bir aləmi başlarına gələnə bax. Yuxu onları girləyəndə bir əl qarağacın koğuşuna uzanıb qardaşı qardaşdan ayırmış, bala qarğanı şirin, səssiz-səmirsiz yuxusundan çalib aparmışdı. Qarğalar quş öynəsi oyananda görmüşdülər sütün tağan ilim-ilim itib yerində yoxdu... Hamıdan çox yanıb-yaxılansa tağanın qardaşıydı. Gümanı neçə yerə getdi. Bəlkə qardaşı səhərin it-qurd seçilməzində qanad açıb harasa – lap bu yaxına uçub gedib?!. Yox, kiçik qardaş böyüksüz belə iş tutmaz. Bir də ki, hara uçub gedəsidi, haranı tanıyır axı?! Anası nahaq tapşırmamışdı ki, göydən daş da yağsa, qarağacın koğuşunda nəbada çimir vurasız. O koğuşda qara yuxu sizi aparar... Aparsa, quşların Tanrıya şükür öynəsi gözünüzü açıb görəcəksiz – biriniz yoxsuz... O bircəniz harda vuruldu, harda batdı? Bəlkə qışlaqdan gəlib yaylağa gedən, gecə canavara fürsət verməyən, qarnı-qarnından keçmiş çoban itinə rast düşdü, o da alasına-qarasına baxmaza dörd para elədi?! Hələ havaxtınızdı? Yumurtadan inşil çıxmırsız. İnsanların guya saymazlığı sizi çaşdırmasın. Gecələri sərvaxt olun. Bir gözünüz yumulanda, nola o birisi oyaq qala. İnsan övladının arasında da ayıq göznən yatanlar var. Eləsinin xatasından Qarğa piri sizləri saxlasın, mənim qaraca balalarım. Day orasını anlatmadı ki, çox da insanlara güvənməyin, o ola ki, Ağca qayanın ovcundakı kənd sizin dədə-baba yurdunuzdu...

* * *

...Qara day ağzını biçənəyin təzə dişərən xarxarından ayırıb şəkləndi, gərilib ağzındakı çeynəmi udmayıb saxladı... Şahbudaqla sağrısındakı qızı bir göz qırpımında mürgü aparmışdı. Qara dayın boğazına kişnəməyi Şahbudağı silkələyib ayıltı, amma o gözünü açmadı. Kipriklərinin ucunda bir qaraltı dayanıb durmuşdu, yanaşı yatanlara yuxarıdan aşağı baxırdı. Bir əli belindəki xəncərin dəstəyindəydi. O ola ki, Şahbudaq da oyanıb başının altında rahlayıb qoyduğu xəncəri də elə bil bəlirtirdi, amma dəbərtmədi – xəncərin də ixtiyarı özündə deyildi, o da buyruq quluydu... Ziriş kolundakı cırcırma səsini uddu, gözünü bərəldib məsələnin nəylə qurtaracağını gözlədi ki, axşamdam başını atıb yatan anasına hər şeyi, kim bilə, yerli-yataqlı danışa bilsin. Sütün toz ağacının tərəsinə qonmuş Ala qarğanın bir gözü təzəcə yumulmuşdu ki, oyaq gözü baxanda, Şahbudaq

gilin başının üstündə dayanıb, əlini belindən çəkməyən adamı aldı. Qarğa qanad çalıb üst budağa qondu, elə şivən qopardı ki, Şahbudaq gilin başının üstündə mil dayanan adam diksindi, amma özünü o yerə qoymadı.

Şahbudaq yerindən qımıldanmasa da, hər şey kipriyinin ucundaydı. Baxdı ki, həmin adam Qara daya yaxınlaşıb atın sağrısını tumarladı. Amma, Qara dayın yalı elə qabardı ki, tükünü tək-tək sana. Oğlan xəncərini sıyırıb bir əliylə atın quyruğundan yapışdı, atın quyruğunu kəsmək istəyəndə, Şahbudaq gözüünün ucuyla havada Qara dayın hədəqəsindən çıxan qızmış gözüünü gördü, bir də axşamın toranında parlayan qoşa nalını – elə bil havada şimşək çaxıb keçdi!..

Şahbudaq həmləni özünə gözləyirdi, amma haşa... ondan daha pis. Qəmər in əsil nişanlısı düz tapmışdı – o kənd-kəsəkdə, dağda-düzdə, dörd bir həndəvərdə xəncərdən iti bir adət vardı – özgəsi bir atın quyruğunu izinsiz kəsdimi – bu at yiyəsinin, ev sahibinin namusuna sataşmaqla tənidi. El arasında at sahibi hoydu-hoyduya götürülər, o adam hər hansı məclisin ən aşağı başında otuzdurular, o adam qeyrətsiz sayılar, onunla demək olar ki, kəlmə kəsib danışan olmazdı.

...Yəqin ki, o adamın bağirtisindən dörd bir həndəvərdəki kol-kosa baş qoyan, gözü təzəcə yumulan quşlar da diksindi. Ömründən artıq yaşayan kəpənək də bu bağirtiyə dözməyib dərə qırağındakı Tək söyüdə tərəf pırıldadı. Şahbudaq çərtmə kimi yerindən sıçradı, bir göz qırpımında özünü oğlana çatdırdı. İstədi yerdən qalxmağına əl yetirsin. Oğlan əl vermədi. Gözüünü oğurlayıb tayaya sarı boylandı. Qız orda yanpörtü dayanıb dürmüşdü, heç onlara sarı baxmırdı da, amma fikri-zikri ordaydı. Qara day Şahbudağı görüb toxtadı, heç bir şey olmayıbmiş kimi otu xırpaladı... Oğlan da bir təhər yerindən qalxdı, nəyə demək istədi, çənəsi söz tutmadı. Yazıq-yazıq zarıldadı, başını aşağı dikdi. Şahbudaq onun xəncərini yerdən qaldırıb oğlanın belindəki qına saldı... İkisi də kəlmə kəsmədi, nə deyəydilər axı? Nə deməliydilər ki? Arada hər ikisinin gedib-gələn nəfəsi belə artıqıydı. Şahbudaq qollarını yana açıb böyrünə yumdu. Yəni ki, qismət beləymiş... Bu bir cüt bir tək adam bir-biriynən səssiz-səmirsiz danışmaqdaydı. Arada danışmalı söz də yoxuydu... Hər şey, aşağıda axıb gedən, hər üçünün keçib-gəldiyi çayın şırıltısı, göyün üzündə rəngi artıq axşama özünə gələn Ayın işığı qədər aydınydı. Səsini udub ziriş yarpağının altından marıtdayan cırcırma balasının da bir ağız oxuyandan sonra səsi kəsildi. Çənəsi sınan oğlan yenə dönüb qıza tərəf baxdı... Qız baxmaza-bilməzə sözü elə-belə axşamın toranına atdı:

– Dayı nəvəsi, mən sənə qardaş gözüynən baxmışam... Üzüyüm də səhəngin içindədi...

Oğlan o hayda deyildi. Özünü şax tutmaq istədi, başarmadı, başı paçasının arasında, eləcə gəldiyi yolla kolların arasıyla köndələnənə, yalquzaq təkin yeriməyi olsun...

* * *

Qarğa İnsaf kişinin damaltısında, pərdi ucunda gözətini başa vurub (əlindən, dimdiyindən başqa nə gələrdi ki) Qarğa pirinə qayıdanda, gün də anasının qoynuna hazırlaşdı. Qarğanın çinədanı bombulu-boş idi... Yadına o düşdü ki, gün çırtandan üzü bəri, arpa dənəsi belə boğazından keçməyib. Heç keçəniydimi? Axır gecələr, gözü lillənən kimi Ayın zıldırında yoxa çıxan qardaşı yuxusuna qonub eləcə qalır, başını qardaşının qanadının altına salıb yat ki, yatasan... Səhər obaşdan böyük qardaş onun hənirini almış kimiydi; qardaş yanıb-yaxılırdı, gəl ki, dadı hara çatacaq?! İnsaf kişinin çarəsi olsaydı... Elə vaxt olurdu ki, gücü çatsaydı, İnsaf Babadağda yağış yağdırmaz, kəndin bağ-bağatını, bostanını sapsarı saraldardı. İnsaf kişi Allahçına anadan belə doğulmamışdı. Arabir başına gələnləri, yaxud özündən asılı olan, ya olmayanları yadına salanda xəcalətdən onu tər basırdı, az qalırdı ki, heç kəsin gözüne görükməsin, çağırın olsa da, heç kəsin səsinə hay verməsin. Aylar, illər bir-birinin üstünə qalandıqca, kişinin elə bil içindəki gözügötürməzlik göyərdi, qol-budaq atdı. İnsaf kişi arvadını o dünyaya yola salıb öz əli, öz başı qalandan sonrasına baxıb gördü ki, təklək çəkilişi dərd deyil, hər halda çay-çörəyinə baxan bir adam lazım idi, ya yox?! Day xəmir yoğurub, təndirə çörək yapmayacaqdı ki?! Yoğurub-yapardı da... Burda çətin nə var ki? Ancaq eşidən-bilən nə deyər? Gərək onda qızı evlərə köçdüüyü kənddən bir də tamam köçüb gedəydi. Onsuz da belindən gəlidiyi dost-doğmaca atasının nə öldüsündən xəbəri vardı, nə də qaldısından. Elə anasının qırxında gözə görüküb itəndi, vəssalam...

* * *

İnsaf kişi elə o axşam tərəfi qohumugilə çatdı. Atdan düşdü, ərklə darvazanı döydü. Evin qənşərində uşaqlar sumaqədər oynayırdı. Onlardan biri oyundan ayrılıb tələsik darvazanın xırda qapısından içəri girdi, elə astanadan çığırdı ki, “ay dədə, bir kişi darvazamızı döyür”. Bunu deyib İnsaf kişini saymaza oyuna qayıtdı. İçəridən saqqallı birisi çıxdı. Darvazaya yaxınlaşan kimi İnsafı tanıdı.

– Ay İnsaf, sən hara, bura hara? Xoş gəlib səfa gətirmisən!

Əl tutub görüşdülər. Bir-birinin çiyinə qısıldılar... İnsaf kişi dil-ağız elədi: “Başınız sağ olsun” dedi... Qohum – Gəl içəri, gəl, – dedi. – Gör bir nə vaxtdan bir-birimizdən xəbər tutmurduq. Onda hələ Nəcməddin əmi Qarğabəyini atmamışdı.

Eyvana qalxdılar, İnsaf kişi heybəsini bir küncə qoydu... Evin başörpəklisinə qayıtdı ki:

– A bacı, bir az şordu. Dərvişin olduğunna. Evdə arvad olmadı heç nə. Sənin də başın sağ olsun...

– Ay xalaoğlu, arvaddan çox arvad... Dərd elə arvad dərdi olsun.

Süfrə yığışanı çay gəldi. İnsaf kişi yarı hənək, yarı gerçək bayaqkı sözün üstünə qayıtdı. Əslində elə dağdan düşüb arana elə buna görə gəlmişdi. Atın yəhəri elə buna görə İnsafın paçasını yağır eləmişdi...

– Xaloğlu, bayaqkı sözü nahaq yerə dilimə gətirmədim. Xala gəlini, üzüm ayağının altına... Zənənsiz ev suyu sovulmuş dəyirmandı. Vallah, paş-paltarımı özüm yuyuram, ay xaloğlu...

– Ay İnsaf, mıs-mıs deyincə, elə birkərəmlik Mustafa denən də...

– Elə deyirəm də... Xaloğlu, məni evləndir.

– Mənim bu gözüm üstə. Ay arvad, Nəzərin baldızı var ey. Qısır arvaddı. Dağıstan tərəfdə heç kəsi yoxdu. Çıxıb gəlib Nəzərgilə, bacısının yanına. Ağzından yaşmağı düşmür. Əsil xaloğlunun malıdı. Sabah get ağızların ara gör... Minnətləri olsun.

Xaloğlunun arvadı da söz verdi ki, sabah Nəzərin baldızını çağırar ki, guya ələyimizin tükü qaçıb, bacısından onların ələyini alsın, unu ələyib günortayacan qaytarasıdı.

İnsaf da sabahısı tənbellik eləməyib xala gəlninin ardınca düşdü. Onların evi uzaq deyildi, iki ev o yanda, dərənin qırağındaydı. Nəzərin baldızı həyətdə çubuqla yun çırpırdı. Yaşmaqlıydı. Xaloğlunun arvadı baldızına nə dedi, nə demədi, baldız çubuğu bir yana qoyub ayağa qalxdı, evə ələk dalınca gedəndə, İnsaf kişi məhəccərin arasından arvadın boy-buxununa, ora-burasına göz gəzdirdi. Xoşuna gəldi... Xala gəlini həyətdən əlində ələk çıxanda, İnsaf ağılından keçəni ona açıb dedi. Dedi ki, qaşı-gözü öz yerində, həm də halal süd əmmişə oxşayır. Elə mənə babdı ki var...

Evdə belə razılığa gəlindi ki, axşamı mal-qara sağılandan sora, xaloğluynan arvadı elçi getsin, İnsaf həyətdə gözləsin, çağırıbsalar, eyvana çıxsın... Lap üz versələr, girsin içəri, bir fincan çaylarını içsin, həm də başa salsın ki, sabah tezdən yola çıxmalıdı, izn versələr, öz külfətini də aparacaq özünən, kəbini elə öz kəndinin mollasına kəsdirəcək. Həyət-bacası, evi-eşiyi yiyəsizdi...

İnsaf kişinin gedib-gələn nəfəsi fal imiş. Sabahısı analarını əməm buzovların ağzı köpük eləyəndə, elçilər Nəzərgilin darvazasından içəri girdilər. Səhər apardığı ələk də qohum arvadın əlində. İnsaf kişi salam verib keçdi. Amma, eyvana qalxmadı, aşağıda, hinin yanında dayandı. Hindəki toyuq-cücə hənirə qaqqıladaşdı... Nəzər çönüb İnsaf kişiye qayıtdı ki, – a kişi, sən niyə içəri gəlmirsən?

İnsafın yerinə xaloğlu cavab verdi:

– Xalamın oğludu, dağdan enib aranda ürəyi daralır. Bir hovur təmiz havada qalsın.

– Ay qonşu, yəni kənddə ələk-xəlbir oğrusu üzə çıxıb ki, ələyi gözətçiynən gətirirsiniz?

Onun bu sözünə hamı güldü.

– Xətri istəsə gələr...

...İçəri keçdilər, İnsaf kişi səkidə oturdu. Bayaqdan səslərini kəsib qulağa duran cırcıramalar yenə səs-səsə verdilər... İnsaf kişi qoyub gəldiyi evi, həyət-bacanı ağılından keçirdi. Yaxşı ki, toyuq-cücəni, yanı balalı inəyi

də elə onun kimi tək-tənha yaşamağa öyrəncəli Quqqulu Qədirə tapşırıb. Quqqulu Qədir yay-qış samanlıqda yatır. Evin havasını götürmür. Ayda-ildə bir kərə evdə yatanda, bütün gecəni öskürəyinə yan-yörədəki qonum-qonşu səhərəcən gözünü yuma bilmir...

Birdən-birə İnsafın nədənsə özünə acığı tutdu. Bircə kərə evlənmişdi, bəsiydi də... Nolub, nə xəbərdi? Qayanın dalındakı uşaq ovcu boydakı kənddə ərdə olan qızının bu gün-sabah evlərə gedəsi qızı, bəy durası oğlu var... Baxsana, İnsafın üzündə abır-həya yoxuydu ki, neçə yalı basa-basa durub gəlib, – nə var-nə var, arandan dağa arvad alıb aparacağam. Saçın-saqqalın ağarıb, heç utanırsan, yerə girirsən, ay İnsaf?! Bir dəli şeytan deyir, səssizcə dur get, atı yəhərlə, heybəni də götür, elə gecənin sərinində çıx get öz evinə-eşiyinə. Utanım yerivə, ay İnsaf... Sən hara, bura hara? Həqiqətən sənin ağlın azıb... Azıb... azıb. Vallah-billah azıb... Bu nədi gözüm... lillənir... Bu hava... mürɡü gətirir... Yaxşı ki, Quqqulu Qədirə evin açarını vermədim. Mənə bax da... Açarı niyə verməliyəm? İnsan çiy süd əmib. Lap olsun bir ciyərdən qopduğun qardaş... İstər Quqqulu Qədir, istərsə qarındaşın Zülməddin... Açar qapını, girər evə, ora-bura əl atar, görün İnsafın nəyi var, nəyi yox, ocaqda heç külü də yoxdu, heç ocaq yandırmır nədi? Ocağın tovunu da köhnə-kürə, qıltar yorğan-döşəknən bağlayıb. Nöş bağlayıb görəsən? Nə var orda ki, belə tıxa-təpə bağlayıb? Nöşün axı... Nöşün... Yox, yuxu gırləyib məni... Atın üstündə otura billəm? Ağlıva keçə yamıyım, İnsaf... Keçə... Keçəni qoyun yunundan basıllar... yoxsa dəvə? Yaxşısı dəvədi.

- Ay qohum, yatmısan nədi?
- Nöş yatıram? Bura yatmağa gəlmişəm?
- Yuxuya tamarzı gecələrin hələ qabaqdadı. Dur gəl içəri. Daşın üstündə oturma, qarnın ağrıyar. Gəl, gəl...
- Düzəlnə oxşayır?
- Düzəlməmiş nolaçaq?! Minnətləri olsun... Atın sağrı götürür?
- Ağzı nədi götürməsin?..

* * *

...Səhərisi, it-qurd seçilməzdən, İnsaf kişi yerindən qalxdı, ancaq ev yiyələrini şirin səhər yuxusundan eləmədi, həyətdə axura bağlı atını yəhərlədi, darvazanın rəzəsini ehmalca açdı, atını həyətdən çıxarıb Nəzərgilə tərəf yedəklədi, ora çatıb alaqağını tıqqılatdı. Həyət-bacaya buraxılan toyuq-cücə tıqqıltıya səksəndi, elə o dəqiqə darvazanın balaqaqısı aralandı, yuxudan kal oyanmış Nəzər, onun dalınca arvadı, onun da yanında elə bu gecədən İnsafın qulaq yoldaşı olası Qəndab görükdü. Nəzər sağa-sola baxıb səssizcə dodaq tərپətdi:

- Gəlmisən?
- Hə, gəlmişəm, – dedi İnsaf kişi. – Qəndab xanım fikrin dəyişməyib?
- Niyə dəyişsin ki? Ay Qəndab, gəl min ata... İnsafın sağrısına...

– Yox, yox, – dedi İnsaf kişi, – yəhərə minsin, mən hələlik yüyəni çəkərəm, kənddən çıxandan sonrasına baxarıq.

– Orasını özünüz bilərsiz...

* * *

Bacılar qucaqlaşdıb öpüşdülər. İnsaf üzəngini basdı, Qəndabın dirsəyindən yapışdıb ata mindirdi:

– Qaşdan yapış... Başın mən çəkəcəm... Yaxşı, Nəzər kişi, sağ ol. A bacı, Allah sizi qohumluqdan əksiy eləməsin. Yolunuz düşəndə bizi də yada salın.

– Payızda gəlib dəyəərəm.

– Sağ-salamat, – dedilər.

İnsaf kişi, yəhərin qaşındasa təzə aldığı arvad ləngiməyib tərpendilər. Onlar kənddən çıxma-çıxma xoruzlar təzəcə ban verirdi, kəndin başındakı bostanın altında iki səllimi tazı mırıldayıb onların üstünə cummaq istəsə də, İnsaf kişinin əlindəki tatarını görüb bu fikirdən vaz keçdilər...

İnsaf kişi atı xəndəyin qırağına çəkdi. Nə qədər ki, yol yoxuşa dirənməmişdi, at ikisini də aparacaqdı. Qəndabla yerlərini dəyişdilər. Bu tərəflərdə kişi olan bəndə arvadı yəhərə mindirib özü sağrıda gedə bilməzdi. Uşaqdan böyüyə kimin gözü çalsaydı, rastına çıxana çatdıracaq, üstündən bircə günorta keçməmiş bu söhbət ağızlarda saqqız olub çeynənəcəkdi. Ağızdan göyçəklər şəbədə qoşacaqdılar ki, xəbəriniz olsun, filankəs arvadı mindirib yəhərin qaşına, özü də minib sağrısına, arxadan da qucaqlayıb arvadı, atın yüyəni yəhərin qaşına bəndovan, gözləri nə yolu görür, nə yolçunu... Abır-həyə yox, nə kişisində abır qalıb, nə arvadında... Mən ölü, sən diri, belə getsə, xeyir-bərəkət də ilim-ilim itəsidir...

...Odu ki, İnsaf dünən axşam "hə"sini, bu gün obaşdan da özünü aldığı Qəndabı atdan düşürtdü, yəhərin xalçasını götürüb atın sağrısına atdı, sora da arvadın yançağından ikəlli yapışdıb arxaya mindirdi, özü də ayağını üzəngiyə qoyub yəhərə aşırıldı... Belə baxanda, Qəndab öyrəncəliymiş, minən kimi qollarını açıb İnsafı arxadan qucaqladı. At da buna bəndmiş, elə o anda yerindən tərpendi, – çox çəkmədi ki, öz-özünə yorğaya düşdü. Qəndabın əlləri isti od kimiydi, İnsafın göbəyini qızdırıb gözüne yarımçıq qalan obaşdan yuxusunu gətirirdi. Axşam aldığı arvadın isnişib ərklə onun belini qucmağı İnsafın o qədər də xoşuna gəlmədi. O yandan da fikirləşdi ki, bu zalımın qızı bəs neynəsin, həndir-hündürdə atın sağrısından sürüşüb yerə düşsün? Allah eləməmiş yıxılsa, qolun-qıçın sındırsın. Görən-bilən olar, söz yayılar ki, İnsaf kişi gedib aşağı kəndlərdən arvad alıb gətirib, özü də qıçın çəkir, ya da qolu boynunda. Öz gümanına ürəyində İnsaf kişinin özünün də gülməyi tutdu. İntəhası özünü o yerə qoymadı. Çiyinə qanrılıb ərklə soruşdu:

– Qucağın əcəb istidi. Belə getsə, mən kəndəcən gözümün acısını allam.

– Elə bilirsən, mən yatmaram? Yatanda xoruldamağın yoxdu ki?

- Yox əşşi, zarafat elədim, sən gerçək saydın?
- Yox da... Fikirləşdim ki, sən zarafat-zarafat yatarsan, mən də qallam beytun dağlarda tək-tənha... Səni durğuzmağa qıymaram...
- At yolu məndən-səndən yaxşı tanıyır...
- Nə bilim ki, sən zarafat elədin. Hələ ki xasiyyətini bilmirəm.
- Bilərsən, Qəndab xanım, bilərsən... Yaxşı, bunun üstündən keçdik. Acığın gəlməsin, Dərəyə düşməmişdən sənə bir sual da verim...
- Buyur, İnsaf kişi, nə sorğu-sualın varsa, ver gəlsin...
- Bu sualı gərək sənə dünən axşam verəydim...
- O nə sualdı elə?
- O qədər çətin sual deyil. Həm də çətindi...
- O nə sualdı ki, həm asandı, həm çətin?
- Ərinlə nə üçün ayrılmısınız?
- Qəndab qəhqəhə çəkib güldü. Elə güldü ki, əllərini İnsafın sinəsindən çəkib onu rahat buraxdı. Yaşmağı ağzından düşdü. Gül ki, güləsən:
- Oyunun olsun, ay İnsaf! Kəndinə çatmamış yaman güldürdün məni! Sora birdən gülməyini kəsdi, qayıtdı ki:
- Elə indicə danışdıq onnan!
- Nədən?
- Nədən olacaq, xoruldamaqdan!
- Başa düşmədim, ay Qəndab. Xorultunun bura nə dəxli?
- Qəndabın sifəti lap pirsudu. İnsaf kişi bunu gözüynən görmədisə, Qəndabın əllərindən anladı.
- Birbaşa dəxli var! Zalım oğlunun xorultusundan günüm-gecəm olmadı. Gözünü yuman kimi xorultusundan bir çimir vuranın keçən-keçmişinə lənət!
- Elə bunun üstündə üzülüşmüsüz?
- Bəyəm azdı?
- Vallah ömrümdə birinci kərədi belə şey eşidirəm.
- Gördüm, daha səbrim tükənib. Zalım oğlu qonşu otaqda, yainki eyvanda yatanda da elə o cürə... Gördüm başqa çarəm yoxdu. Bir gün oturdum dizinin dibində, dedim, mən səndən yerdən göyəcən razıyam. Ancaq, mən nə vaxtacan quqqulu yatım?
- O nə dedi?
- Nə deyəcək? Başın saldı aşağı. Dedi, – mən də səniynən razı, necə lazım bilirsən, o cür də elə!
- Bəs sən neynədin?
- Neyniyəcəm? Dedim, atan oldu rəhmətlik, onda kəbinimi geri oxutdur. Dedi, – yaxşı. Ancaq, bir şərtlə ki, talağın geri oxunandan sora, sən burda qalmırsan, çıxıb gedirsən bacingilə. Mən də razılaşdım.
- Qəndab, yaşmağını qaldır, qabaqdan gələn var.
- Səhər tezdən bular hardan gəlir?

– Öküz arabasıdı, içində də iki nəfər. Görünür yolları uzaqdı ki, səhər tezdən çıxıblar...

...Söhüb qalasına gedənlər yuxarıdan qayıdırdılar. Başlarını tərpətməklə salam da verdilər. Lam-cim. Səslərini çıxartmadılar, keçib getdilər.

...İnsafgili yoxuşa dirəndilər. At öz-özünə dayandı.

– Yorulub deyəsən. Qoy mən düşüm, Qəndab, sən gəl düş, təzədən yəhərə çıx, mən yoxuşu piyada qalxaram.

– Yorulsan, neyniyəcəksən?

– Nöş yoruluram? Sən mənim fikrimi eləmə. O qədər belə yoxuşlar görmüşəm ki?!

– Belə baxıram, maşallah canın hələ suludu.

– Yoxsa, ayıb da olsa, uşaq-zad könlündən keçir?

– Keçəndə nolar? Uşaq əkib-doğan bizdən artıqdı?

– Artıq olmağına artıq döyül. Hindi bizə uşaq-muşaq yaraşmaz... Bir də ki, qayanın dalındakı kəntdə mənim bir cüt çatmış nəvəm var. Biri evlərə gedəsi, o biriyçün də bu gün-sabah elçilik gəlir. O tərəflərə baxma, bizim kənt şəbədə qoşandı. Camaatı bizə güldürmə...

– Güldürmə deyirsən, güldürmərik... Deyəsən asta-asta ləhləyirsən?

– Ay qız, it-zadam, səninçün ləhləyəm? Yoxuş adamı yorur da! Yapışacağam atın quyruğundan! Dartıb aparacaq məni!

...Gün günortadan xeyli keçmiş axırıncı yoxuşa gəlib çatdılar. Yenə Qəndab, şahın axırıncı arvadı kimi yəhərin qaşında özünü dartıb oturmuşdu, yenə İnsaf kişi atın quyruğuna əl atmaq istəyəndə, Qəndab qayıtdı ki:

– Ay İnsaf, insafın olsun, gəlsənə bir hovur dincimizi alağ. Yazıq at da nəfəsini dərsin.

– Sən lap ürəyimdən xəbər verdin, Qəndab. Dəyirman üstündə atlı, ya atsız adam göründümü, yalançılar sözü bələkdəki uşağından tutmuş ağzı yerə dəyən qocasınadək, hamı gözünü dirəyəcək Zirişli daşa ki, görən bu kimdi – kənd adamıdı, ya gəlmədi? Mənim atımı tanıyıllar, üstündə də səni görsələr, çəpərin ora-burasından, damdan-bacadan, inan ki, yeddi yerdən göz qoyacaqlar. Səhər tezdən də naxır örüşə getməmiş bu kəntin yerə batıran oğul-uşağı da biləcək ki, İnsaf kişi gedib aşağıdan arvad gətirib. Sora başdanacaq sorğu-sual, təzə arvadın kimdi-hardandı, ərdə olub-olmayıb, olubsa, nə üstündə ayrılıb? Mən deyə bilmənəm ki, hal-qəziyə belə, nə var-nə var, əri xoruldayıb deyə bunların kəbini geri oxunub... Odu ki, biz kəndə o vaxt girməliyik ki, Qəndab xanım, sürüdən ayrılıb qayada gəzən axırıncı keçini də sahibi qaranlıqda tapmış ola...

– Vallah İnsaf, mən razı... Gəl düşək, çayın qırağında bir hovur gəzək. Onacan gün batır, hava qaralar.

– Onda heç dəvə də gəlsə, görünməz.

– Bura bax, dəvənin adını çəkdim, özünü gör.

Qəndab bunu deyib çayın qırağındakı dəvəni göstərdi.

– Ay Qəndab, məşallah, gözün tükü tükdən seçir. Dəvə yaddaşlı olar, bir də kinli... Bilirsən, hansı dəvədi bu? İki-üç ay bundan əvvəl Babaçayı daşanda selin ortasında dayanıb balasını gözləyirdi. Sel o boyda dəvəni aşırıtdı. Hamı elə bildi ki, bu boyda heyvan ölüb-itdi. Demə, ölməyibmiş...

* * *

Kəndə girəcəkdə İnsafla, onun aşağı kəndlərin hansındansa alıb Kəndə gətirdiyi Qəndab arvad Zirişli daşın yanından keçəndə, evlərin çırağı ara-sıra yanırdı. Zirişli daşdan azcana aralanıb Qərib Nəsinin qəbrinə yaxınlaşanda qəfildən qabaqlarına Yarasa Fəzli çıxdı:

– Bay, sən axşamın xeyir, ay xala nəvəsi! Üzüm ayağının altına, sağrındakı bacını görmədim. Xoş gəlib səfa gətirmisiz. Mən bilirdim, xala nəvəsi xeyrə gedir. Kəhər yaman yorulub haa! Ay İnsaf, sən atdan düş, xala gəlmi düşməsin, at qoy Zirişli daşın böyür-başındakı otdan bir-iki ceynəm vursun.

– Yox, ay xala nəvəsi, yol gəlib yorulmuşuq. Nə qalmışıq ki evə?! İki gündü yoxam. Kənddə nə xəbər-ətər?

– Kənddi də qoyub getdiyin... Dəvə vardı ha... Sel aparmışdı, neçə ay keçəndən sora gəlib çıxıb. Hamı deyir ki, iyi-qoxusu yadında qalıb, onnan gəlib tapıb. Rəhmətlik Nəbat arvadın həyatından...

– Day rəhmətlik niyə deyirsən ki?

– Xəbərin yoxdu? Nəbat qarı sırağa gün rəhmətə gedib. Camaat bu gün – üçün verdi. O gün səhər obaşdan samanlığın damına çıxıb haray salıb ki, Müseyib uşaq bir can köynəyində çıxıb evdən, qaytarın onu, soyuqlayacaq! Özü qayıdıb evə. Axır qayıtmağı olub, evdən çıxmağı olmayıb...

– Gör bir dəvəyə necə əyan olub ki, özün balasına çatdırıb. Arada köşək yetim qalmasın... Mən də gərək səhər obaşdan ölü yerinə dəyəm.

– Fəzli, sən necə sübh namazına gecikmirsən?

– Həmişə Molla Həbibin azanına, özümü çatdırıram ki, o qurtarandan sora yıxılıp yatım. Mollanın da boğazı şişib, axır günlər azan çəkə bilmir. O yalan olub qonşum Zülfünün xoruzu gerçək. Bütün günü bizim toyuq-cücənin arasında olur. Dən tökdüm qabaqlarına, xoruz çatdırdı özün. Bildim ki, Molla Həbibin boğazı keçib gedənəcən bu məni yatmağa qoyan döyül. Xoruzu tutdum. İstədim boğazın üzəm, yazığımı gəldi. İnişil toğlu kəsmişdim. Quyuq yağ vardı evdə, tənbellik eləmədim, xoruzun dümbəyini yağladım, sora buraxdım. İndi get banla görüm, necə banlayırsan?! İki gündən bir yağlayacam orasın...

– Sənnən də işlər çıxır ey, xala nəvəsi. Gecə quşu olmağın bəs deyil – xoruz dümbəyi yağlamağın da bu yannan çıxdı. Yaxşı biz getdik, sən də özün bilərsən...

– Mən də getdim camışların yanına. Qayıdanda qayanın böyründəki Kəklilikli daşa qulaq asacağam. Dibi yaman uğuldayır. Lap artırıb!

– Yaxşı, özün bil... Gecən-gündüzün xeyrə...

* * *

Aralanıb getdilər. İnsaf ayağını üzəngiyə qoyub yəhərə aşırıldı. Qəndabın da əlindən tutub sağrısına mindirdi. At bilirdi ki, tanıdığı həyatə az qalıb. Odu ki, həvəsənən yerindən götürüldü. Hətta İnsaf kişi atın yüyənini nə qədər dartsaydı belə, atı yolundan nə döndərə, nə də azdırı bilərdi. Çayın o tayında alaçıq quran tərəkəmələrin zəncirdən açılan köpəyindən qeyri rastlarına çıxan olmadı... Bir də alaqağını açıb həyatə girəndə, hinə yığışan toyuq-cücə astadan qaqqıldaşdı...

O gecə İnsaf kişiylə Qəndab hərə ayrı yorğan-döşəkdə yatdılar. Bəlkə onlardan şirin-şirin xoruldayanı da oldu, amma bir-birlərindən xəbərsizdilər. Bir gün bir günortalıq yolu zarafat deyil, bir günə gəlmişdilər. Comərd kəhər də qabağında arpalı küləş həmin gecə, bir də ildə bir kərə gözlərini yumub mürgü vuracaqdı...

* * *

Bir-birinə qovuşan ana dəvəynən köşəyinin gözünə gecə yarıdan keçənəcən yuxu dammayacaqdı. Amma, ikinci günüydü ki, Nabat qarı köşəyin gözünə dəymirdi. Dilsiz-ağızsız pişik də damda tovun yanından əl çəkənə oxşamırdı. Görünür onun da ürəyinə nəsə dammışdı. İntəhası dərdini deyib danışa bilmirdi. Ağzında dili yoxuydu, ona görə... Nabat qarı da, daha bundan beləsinə heç kəsə heç nə danışmayacaqdı... Danışsaydı, deyərdi ki, bu necə gündə özündən kiçik qardaşı Nəcməddini yuxuda at üstündə görürmüş. O Nəcməddini ki, bu tərəflərin görməmiş bəyi sayılan Məhini vurmuşdu, onu aşağılayıb gözü qırıq eləmək istəyən gözətçinin qasığına kiminsə xəncərini qapıb yortmuşdu; neçə iliydi, Urusyetin hansı küncündəsə əsir-yesiriydi... Nabat qarı iki gün dalbadal qardaşı Nəcməddini yuxusunda yenə at üstündə görürdü. İntəhası Nabat qarının yuxusunda Nəcməddinin minmək istədiyi at bu dəfə yəhərsiz-yüyənsiz idi, Nəcməddin nə illah eləyirdisə o yəhərsiz-yüyənsiz ata minə bilmirdi... Nabat qarı səhər kimə rast gəlirdisə, qardaşının ailəsinə də and-aman eləyirdi ki, Nəcməddinin başında nəsə var, yoxsa iki gecə dalbadal yuxusuna girməzdi. Sora Nabat qarı yuxusunu lap qarışdırdı, oğlu Müseyibi gördü – çıl-çılpaq, bir yanda qar yağırdı, bir yanda yağış. Oğlu at üstündəydi, əynində tək can köynəyi... Nabat qarı səhərisi damın başına çıxdı, haray saldı ki, oğlu evdən gedəndi, əyni yalınqat, tək can köynəyində... qaytarın onu! Nabat qarının yadından çoxdan düşüb itmişdi ki, oğlu elə bir yola çıxıb ki, ordan qayıdan kəsi göstər görüm... Bəlkə də səkilin büdrəməyi səkilin öz yadından çıxmamışdı. Kim bilə, bunçun gərək at dilini biləydin.

* * *

Minbudağın ağlına gəlməzdi ki, ömrünün üç gündən artıq əzabını yaşayan kəpənəyə Allah-təala o səbəbdən möhlət veribdi ki, Minbudağın üç ildən artıq qarğışa gələn, basaratı bağlanmış bədənini yuxudan oyatsın.

Bir də kərəminə şükür qılınan Yerin-Goyün yiyəsi, yerin qarışqasına, hər il öz Pirinə baş vurmağı özünə borc bilən qarğasına da öhd eləyib ki, onu hər cürə qarğışdan-tilsimdən qurtarsın, Sədəf qarının yalvar-yavıncasını öz Pirlərinə yetirsinlər. İllər uzunudu ki, Pir yolunda qarğalar Minbudağın ulu babası əkən meşməşi ağacına qonub nəfəs dərillər. Onu da bilməmiş deyillər ki, Sədəf qarı yol gəlib ciyərləri yanan ziyarətçi qarğaların qabağına şərbət qoyub doyuzduracaq. İllərdən bəri bu yolu özünə borc bilən o qarğalar sözü-sözdən seçəcəkdir, öz Pirlərindən əzəl minnətləri də o olacaq. Şahmurad nəvəsi Minbudağın başını kənəf ilgəkdən çıxarmağının, xınayı kəpənəyi bir üzü qız, bir üzü yenə qız olan, bu üç il üç ayda hələ ki ovcunun xınası əməllicə getməmiş, kəbini halal, dərini büküb-bürmələyib içərisinə atan qızın dilsiz-ağızsız baxmağını yada salan da, o bir vaxt qılçasına yaylıq bağlayıb sağaltdığı o qarğanın alxışı, öz Pirindən təmənnasıydı. Bunların hamısının başının üstündə Allah-təalanın rızası vardı ki, ağ aləmin dibində Yerdə-Göydə baş verənlər, qarışqasından tutmuş dəvəsinəcən onun hökmündədi...

* * *

...Kəpənək qanadlarında nə kimi gücü, amanı vardısı, o bir cüt tək adamdan, çiyinə qonub gəldiyi, arada bir qulağının dibində mürgülədiyi o qızdan, o qızın kürəyinə sığındığı atlıdan, nalının parıltısı gözündən ildırım olub keçən atdan, yarpağının altında mürgülədiyi ziriş kolundan da üzəaşağı, ya üzüyuxarımi heç özü də kəsdirəmmirdi, – axır ki, bu dünyadan başını götürüb harasa, yaxınımı-uzağımı uçub-qaçırdı; kimsə onu qarğımışdı, ya da üçcə günün tamamında onu aparmağa gələn əcəl ara-bərəyə göz gəzdirib onu tapmamışdı, tələsib getmişdi, ya da onu Qarğa pirində, qarğaların arasında görüb arxayın olmuşdu ki, bunun əcəli qarğaların dimdiyindədi; hansının girinə keçsə, o kəpənəyin də ömrü elə ordaca tamam olasıdı. Amma, onun rəngini-rufunu aparmağa gələn əcəl heç mənsiməzdi ki, bu bivec dünyada ömrünün ən çox üçcə günündən artığına onu bu görünən mənasız, ağılsız-kamalsız, sərsəm dünyada ləngidən o Kəs ki var, onu elə belə ləngitməz – ya ona öz axır qismətlərini bilə-bilə, öz nəflərinə yiyəlik eləyə bilməyən bəndələrə gərəkli sayır; kiməsə göz dağı da görkdü, ya əlamandı; bəlkə elə Allahın yarpaq boyda kəpənəyi hansısa günün üstünə gün gətirir; hər halda fələyin hökmüdü ki, o kəpənək axşamın ağ sapnan qara sap seçilməzində yerindən-yurdundan baş götürüb harasa uçmağındadı; bir göz qırpımı həтта ona elə gəldi ki, çiyində mürgülədiyi, oğlana sığınan o qızın gedib-gələn nəfəsindən də yüngüldü. Heç qanadları da əzəl başdan yoxuymuş... Bəs bu qarğa niyə yatmayıb? Axşamın bu çağı tağanın zıldırı seçilməz öynəsi bu qarğa qasız-

qusuz hancarı üz tutub gedir görən? Ya bəlkə yol azıb? Azıbsa, niyə qabağa düşüb? Olmuya mənə yol göstərir? Mən də onun qarasına düşüb gedirəm... Budu haa, biçənək də qurtardı... ins-cins yoxdu, bu qarğa savayı... Bu ağacı indiyəcən bu neçə gündə niyə görməmişəm? Bizlər qanad gücünə bu yerlərə gəlib çıxanıq... Çayın o tayındakı kənd, bu ağaca dəndə deyir... Şər qarışan çağ bu adam burda neynir? Bəs qarğa ağacın başına niyə qondu görən?.. Bu adamın əlindəki ip nədi? Yəqin oduna gəlib... Oduna gələn nə əcəb şər qarışana qalıb? Görüm, ayağının altındakı nədi? Dumana baxsana, çayın boğazındakı qumsala sinib dayanıb. Gəlib çatan kimi islanasıyam, heç qanadlarımı çala bilən deyiləm. Niyə bu adam ipi ağacın budağına dolayıb? Hələ kənəfin bir ucunu halqalayıb boynuna niyə salıb ki? Bəlkə oğul-uşaq kimi özünə yelləncək asır?.. Kim bilə... Bir az da yaxından baxım... O ola ki, məni görə, özündən çıxsa, əl atıb məni tuta, ovcunda sıxıb canımı bu boyda yaşamağın zülmündən qurtara?! Gördü məni... Nəsə deyir, yəqin axşamın bu çağında məni görüb asılənib? Hirsələnibse, onda hara uçuram, bəs niyə gözü arxamcadı, özü də çiçəyi çırtdayıb elə bil!..

Qarğa, boynuna ip keçirən bu adamdan yuxarıdakı budağa qonub, qarılıdır... O qarğanın boynundakı nədi? Yaylıqdımı? Məğribin bu çağ bu qarğa hədə yerə qarıldamaz. Bəlkə yol azıb?

...İpi boynuna dolamış adam başını qaldırıb yuxarı budağa qonan o qarğaya baxdı, elə çığırdı ki, mən diksindim... Amma, gözü arxamcadı... Bəlkə bu adamın gözü tutub məni? Bilmir ki, ömrünün üstünə neçə günlük qaraca bir ömür gəlib... Mənim nə günahım var axı, ömrümdən artıq yaşayam?! Bəlkə elə bəxtim üzümə güləsidir? Bəlkə elə çaya sinib qanadını ləngidən o ağca duman məni aparmağa gəlib? Hardaydı məndə o bəxt? Bir də ki, üçcə günlük ömrümüz boyu onu görmüşük ki, boğazını uzadıb çayın tinindən marıtlayan o duman insan dalıycan gələr, day mənim təki qartmış kəpənəkdən ötrü yox...

...Boğazını kənəfin halqasına keçirməyə əl atan bu oğlan axşamın bu it-qurd bilinməzində əl saxladı, gözünü aylandırıb dəndə ağacının başına hərlənən, ona göz qoyan kəpənəyi oxşadı, lap yaxında olsaydı, əl atıb tumarlardı... Üzü-gözü güldü.

– Mənim Kəpənəyim, məni dar ağacından qurtarmağamı gəldin? Hər şey bax bu kənəfi boğazıma keçirməyimə bənddi, sora bu üç ildə, qarası gözümə qonan bu dünya ilə haqq-salamım qurtarır. Bayaقدan o duman məni aparmağa gəlirdi, bəs niyə ayaq saxladı? Onu fikrindən döndərənmi var? Qarğanı tanıdım Həmənkindi. Uşağınımı-böyüyünümü səlbəsinə tuş gələn o qarğanın ayağını o qarabəxt Güləndamın – Kəpənəyimin ləcəyiynən mən bağlamışdım. Bəlkə Kəpənəyi də günün bu şər qarışanında Pərvərdigara özü bura göndərüb, yazığı gəlib mənə... Elə bu üç ildə buna bəndmişəm? İlgək boğazıma keçməmiş, çatdırdın özünü! Bəlkə kəlməyi-şəhadətimə qonmağa gəlmisən? Arxayın olasan ki, daha bu

dünyada yoxam! A mənim narıncı köynəklim, səni qaragünlü mən elədim, ağ günə də özüm çıxarasıyam! Əcəlimin tamamına qarğamızı da sənin duaların gətirdi! Budu bax, a Kəpənəyim, son nəfəsimdə başımın üstündəsən, ayağımı yerdən üzümə bənddi... Bəs qarğamız niyə başımın üstündən uçub getmir? İlahi Pərvərdigara, bu nə olan şeydi? Qurşaqdan aşağı elə bil damarlarıma təzə qan gəlir? Olmaya anadan təzə doğuluram, heç özümün də xəbərim yox?!

* * *

...O gecə Nəcməddin çox gecələrdə olduğu kimi yenə gözünü yuman kimi... Ağca qayanı, Qarğa Pirini, qayanın dibindəki evlərini, Babaçayına gələn selləri, qərib yerlərin ağacında yəqin ki, özünü budaqdan budağa cırpan tağan qarğanı, yuxu kimi babasının çöhrəsini, İlxi yaylağını, ən axırda da bir dizinə, bir üzünə vuran özündən böyük bacısı Nabatı gördü...

...Dörd bir həndəvərdə ins-cins olmayan hansısa qarlı-boranlı bir çöldə Nəcməddinin sürgünü hələ yeddi il çəkəcəkdi. Bilirdi ki, burdan geri qayıtdı yoxdu, əcəli burda tamamdı... Çox düşünüb-daşındı, qarşı ağacların birində özünə yuva quran, babasının ruhu ona köçən, dünyanın o başından buracan Nəcməddini budaq-budaq izləyən, hər səhər də özünü bəlixtən qarğaya da canı yandı. Ölçdü-biçdi, min verstlərnən uzanıb gedən, qırdıqları meşənin nə gündüzündən, nə gecəsindən qorxub çəkinmədi, günlərin bir günü – ölmək ölməkdi, xırıldamaq nə deməkdi! Əli silahlı gözetçilərin, xaya qopardan itlərin gözündən yayınıb qaçmağı özünə rəva bildi. Bir də ki, uzanıb gedən bu göylərin altında, ucu-bucağı görünməz olan bu meşələrin ortasında qaçmaq kimin ağlına gələr ki?! Açıq-aydın özünü ölümün ağzına atmaq kimi bir şeydi. Allahın izniylə Nəcməddini ölümün ağzından təkcə babasının ruhu qonan tağan qarğa qurtara bilərdi... Allaha yalvar-yovuncu olmaqdan savayı bir yol görünürdümü? Nə olacaqdısa, sabah olacaqdı...

* * *

...Meşənin ortasında səhər gözünü açmamış gün təzə yağan qarın üstünə düşüb göz qamaşdıranda, meşənin dərinliyinə üz tutdular. Meşədə elə hər yer dərinliyi. Nə əvvəlini görəni vardı, nə axırını. Əslində burda zülm çəkən dustaqlar Allahın gününü görmürdülər. Dustaqlar meşə qırmağa gedəndə gün anasının qoynunda xumarlanırdı. Gündüz çağı meşənin qalınlığında görünməzdi. Axşam da dustaqlar öz yerinə qayıdanda gün batmış olurdu... Nəcməddin gili sıraynan çıxdılar. Ayaqlarını düz atmalıydılar. Yanlış atanın qənimi gözetçi itləri idi. İtlər özlərini çatdırıb o dustağın ayağından qapırdılar. Bu dəfə də belə oldu. Nəcməddin gözünü qaldırıb babasının ruhunu daşıyan qarğaya baxanda, addımını qarışdırdı, o andaca gözetçinin iti özünü çatdırıb onunla dizdən aşağısına diş atdı, bir ağız da hüddü. Az getmişdilər ki, Nəcməddin təxminən onun qoşa gedən gözetçidən subaşına izn istədi. Hansısa ağacın

dalına keçdi. Yuxarıdan qarğanın qarılıtsı gəldi. Nəcməddin yerindən götürüldü... Gözətçi tüfəngini aşırıb onun dalınca güllə atsa da, güllə vızılı ilə başının üstündən çovuyub harasa getdi. Başının üstündə Tağan qarğa, Nəcməddin ağacların arasıyla qaçmağındaydı... Budaqdan-budağa qarğa güclə çatırdı. Gözətçi hardasa neçə ağac geridə qalmışdı. Heç itlər də yetirə bilmirdi. Nəcməddinin ayağı elə bil yerə dəymirdi. Ağacları onuyun elə bil sözü bir yerə qoyub Nəcməddini gizlədə-gizlədə gedirdi. Tağan qarğadan, Nəcməddindən də yuxarı hər şeyə göz qoyan Allah-təalanın gözündən yayındımı, ya nədisə... Bəlkə kiminsə ahı tutdu, ya kiminsə qarğışına gəldi? Nəcməddin gözətçilərin əlinə, onun dabanına düşən itlərin dişinə keçməməkdən ötrü özünü dörd bir tərəfi bürüyən bataqlığa vurdu... Başının üstündəki ağacda Tağan qarğa haray-həşirdəydi. Nəcməddin ayağını yerə çatdırmaq istədi. ancaq nə işdisə ayağı yerə çatmadı. O hardan biləydi ki, Sibir meşəsindəki belə bataqlıqlar dibsiz olur, belə bataqlıqlar hardansa, bir günlük məsafədən vurub çıxır, daha doğrusu çıxmır, eləcə donub qalır. Nəcməddin özündən ixtiyarsız harasa – yerin, bataqlığın təkinə gömülməkdəydi... Başını qaldırıb göy üzünü, rəngi qaçmış Ayın üzünü axırıncı kərə gördü. Nə qədər çabaladısa, əl-ayaq atdısa köməyi olmadı. Başa düşdü ki, qisməti buracanmış...

* * *

...Tağan qarğanın üç gün, üç gecə, ac-susuz Nəcməddini udan bataqlığın üstündəki ağacın sıx yerində nə quş yemi, nə də su boğazından keçmədi; nə gecə bildi, nə gündüz, qarğa quş-mürgüsündən qırpdısa, gözünü aralayan kimi Nəcməddinin batdığı yerə zilləndi, bataqlığın üzünü örtən sarımtıl ziyildən özgə heç nə görmədi...

Üç günün tamamında ümidi hər yerdən üzülən Tağan qarğa, səhərin gözü açılandan axşam düşənəcən, istiyə tərəf uçdu, arada nəfəsini dərdi... Neçə gündü ac-susuz qalan tağan elə bil özünə qarğış eləmişdi, dost-doğma babası yüz ildən artıq bir əyyamda qarğanı ölümün ağzından qurtaran Nəcməddini qarapalçıq, eni-uzunu bilinməyən bataqlığın ağzından qurtara bilməmişdi. Nolaydı, geriyə, nə qədər uça bilirsə uça, Qarğa pirinə özünü çatdırmağa qüvvəsi yetə. Allahın izniynən ondan sonrasını asandı. Nəcməddin tağan qarğanın gözü görə-görə bataqlıqda necə batdısa, tağan da öz əcəlini Allah-təalanın lütfünən nola eləcə tapmış ola... Ancaq, uçub ora yetişməyə onun tabı yetəcəkmi? Orasını kimsə, heç cürəbəcürə insanlar da çətin bilə... Hələ ki buna heç budaqlardan qopmağı belə ağına gətirməyən yarpaqlar da yetik deyil. Hələ ki yazdır, dalınca yay gəlir, payız çox şeyi yerbəyer eləyib başlara ağıl qoyacaq. İstər insan olsun, istərsə Allahın qarğası-qarışqası...

* * *

...Gücü, qanadları nə qədər tutdusa, nəfəsini dərə-dərə tağan qarğa uzaqdan... dənizi gördü. Dəryanın üstüylə uçmağa ürəyi gəlmədi. Bu vax-

tacan heç dəniz görməmişdi. Ana qarğanın havaxtsa dediyi hər vədə yadındaydı: “Su, başının üstündən uçanları qoynuna çəkir. İstər adam olsun, istər quş”. Odu ki, anasının dediyi balasının qulağında sırğaydı. Hey, istər insan olsun, istər quş – kaş anaların nəsihəti balaların qulağında beləcə, ana qarğanın dediyi kimi olaydı... Tağan qarğa dənizə tökülən nəhəng çayın da üstündən keçdi... Heç yerə qonmadı. Heç bir ağaca da güvənmədi... Artıq qaş qaralmağındaydı... Oracan uçdu ki, qulağına azan səsi dəydi. Azana axıracan qulaq asdı. Bir bağın ağaclarını seçmələdi. Alma ağacına pənah gətirdi... Dəymiş alma tapıb dimdiyi ilə çinədanını doydu... Yorulmuş qanadlarına sığınıb nə vaxt yuxuya getməyini heç özü də bilmədi... Bir də onda ayıldı ki, hansısa bir həyətin buzovu naxıra gedən anasının dalınca mələyir. Tağan qarğanın yadına bataqlıqda qoyub gəldiyi Nəcməddin, bir də bala qarğanı at ayaqlarının tapdağından qurtaran Nəcməddinin babası düşdü. Yox, Nəcməddini o qəriblikdə, qucağında batdaqlar bəsləyən o güngörməz meşələrin qat-qaranlığında itirən gündən onu o yad ellərdə nə saxlaya bilərdi ki? Heç nə! Heç kəs!..

* * *

...Tağan qarğa illər boyu dəfələrlə uçub yuxarı-aşağı getdiyi-gəldiyi bu yerləri indi... ayaqnan gedirdi: Çünki, qanadlarında taqət qalmamışdı. Göyə qalxan kimi heydən düşürdü. Odu ki, Çayqovuşandan üzü bəri Tağan qarğa piyadaydı. Bir ara istədi özünü kişiylə arvad bağrı-badaş minən, ikicə addımlıqdan ötüb keçən, tər-köpük içindəki atın ayaqlarının altına atsın. Necə ki, bataqlığın udduğu Nəcməddinin babası Xeyrəddin kişi, bala qarğanı bədöv tərəkəmə atının ayaqları altından qamarlamışdı. Bunu eləməyə tağanın ürəyi gəlmədi. Bir də ki, o özünü Nəcməddinin dalınca ölümün ağzına ata da bilərdi. Amma, atmadı. Çünki, o Qarğa pirinin daşı üstündə can verməyi əhd eləmişdi. Qanadları heysiz olsa da, qanadları yox, onu Qarğa Pirinə ayaqları çatdıracaqdı...

...Tağan qarğa bütün gecəni yol gəldi. Ayaqları artıq lap heysizdi. Bütün bədəni də... Gün çırtanda Pirdəki qarğaların çoxusu oyandı. Nə yaxşı ki, Tağan qarğa pirdəkilərin hamısının yadındaydı. Kimin qarasınca getdiyini yerli-yerində bilirdilər. Onu bülöv daşının üstündə, dimdiyi paçalarının arasında görürdülər, sonra da ağızlarına su alıb dinməzcə dururdular. Lap böyüyündən tutmuş yumurtadan ötən ay çıxanına can o fəhmdəydi ki, Tağan Qarğa can üstədi... Axı Bülöv daşı can üstələrin daşıydı...

* * *

Qayada yaşayan oğlanın hər şey yadında oyanmaqdaydı. Uluların köçüb gəldiyi Qucarat, ata-babası, o qırılan təsbeh kimi yaddaşında dənələrin hara gəldi səpələnməyi, yola düşənəcən gözünün yaşı qurumayan anası, bacısı, mat-məəttəl baxan qonşunun qızı, naringi ağacına qonan rəngbərəng quşlar... Yox, o quşların heç biri bu Qarğa topasındakı qarğalara oxşamırdı. Burdakılar səs-səsə verib onu yuxudan oyatmaqdadı.

Nədənsə bu obaşdan səsləri çıxmır. Bəlkə yuxudan oyanmayıblar? Gərək çoxdan oyanaydılar. Bəlkə köçüb gediblər? Hara gedəcəklər? Bura onların dədə-baba yurdudu. Qarğalar öz yerində, Babadağa ziyarətə gedənlərin də bir yolu burdan keçir. Salavat çevirməmiş ötmüllər. Neçə nəsil bundan əvvəl Hindistana köçməyə məcbur olan, sonradan Suraxanı atəşgahına ziyarətə gələn külfətin övladı bir neçə ayın ərzində Qarğa pirinə mehr salmış, həm də azan səsinə eşitdimi, dizini qatlayıb namaz qılmağa öyrəşmişdi. İndi də o Ağca qayadakı, Allah-təalanın yaratdığı, qayadakı komasından üzəşəyi – Qarğa pirinə sarı enmədəydi. Qəribəsi o idi ki, Qarğa Pirində bu səhər həmişəki səs-küy, qarğaşalıq yoxuydu. Yaxına gəlib nə görsə yaxşıdı? Ortada bir cüt bir tək qarğa yeri eşir, bir cüt bir tək qarğa dimdiklərinə güc verib. Qarğanın ölüsünü dimdiklə qazılan çalaya çəkmədəydi. Elə o andaca vaxtilə babasının dediyi bir söz yadına düşdü: – “İnsan bəndəsi ölünü torpağa basdırmağı qarğalardan öyrənib. Kim bilə havaxt? Orasını bilən hanı?..”

* * *

İnsaf kişi səhərin gözü açılmamış oyandı. Evdə çoxdan özgə nəfəsə alıbmamış İnsaf bir xeyli gözüaçıq qaldı. Az qala neçə arşın aralı yatan Qəndabı görcəyin hər şey yadına düşdü. Gözünü yumub özünü yuxuluğa vurdu.. Görək Qəndab nədən başlayacaq? Deyəsən o da oyandı.

– Qəndab xanım, təzə yurdun düşərli olsun. Mübarək...

– Sənnən belə, ay İnsaf! İnsafın olsun, yerli-yerində göstər görək, ayıb da olsa, subaşın hardadı?

Təzə arvadın salamsız-kəlamsız bu sualı İnsaf kişinin heç xoşuna gəlməsə də, hər halda dilucu qayıtdı:

– Bu otaqdan çıxan kimi sağa burul. Görəcəksən, taxta qapıdı.

Qəndab üst-başını geydi, çiyinə şal salıb çıxdı. Təzə arvadın bu sualı İnsafı sillə kimi necə tutmuşdusa, yerindən dikəlib yolu göstərməyi belə lazım bilmədi. Eləcə gözü təzədən lilləndi. Qab-qasıq səsinə oyandı. Gördü Qəndab aqibəti-xeyir ocağın qabağındadı. Ocağı qalayıb, köhnədən qalma çaynikə su doldurub sacayağının üstünə qoyub. Ancaq tov tüstünü çəkmir, geri qaytarır. Tüstüdən göz-gözü görmürdü.

– Ay qız, neynirsən, boğarsan bizi!

– Tov tüstünü niyə çəkmir? Boğulub elə bil.

– Düz tapmısan, elə boğulub da. Rəhmətlik arvadın yorğanıdı. Özü də təmiz yapağıdı. Day qıltar-guzəm yunu-zad döğül.

– Yorğanın içində nə var ki?

– Götür bax da... Hər halda yalxı döğül...

Qəndab əlini uzadıb yorğanı aşağı çəkdi. Tovun hisinə bulaşmış yorğanı açdı.

– Bular nədi, a kişi?

– Görmürsən nədi?

– Niyə görmürəm, gözüm yoxdu?

– Var, niyə yoxdu, özü də alasınnan... Deyim də... bu qarpızı samavarnan, bu zənən kəməri təmiz gümüşdəndi. Yanındakı bir cüt bir tək ac doyuran badyalar da... Sənnən mənə qara günümüzə... Necədi, xoşuva gəldi?

– Mənim dünya malında tamahım yoxdu. Nə gümüşdən başım çıxır, nə qızıldan...

Qəndab bunu deyib iyrənirmiş kimi üzünü çevirdi. Qıraqdan baxan deyər – bircə o qaldı ki, təzə arvad bu gümüşlərə ağız dolusu hələ bir tüpürsün də... Bir təhər yorğanı içindəkilərnən bir yerdə büküb-bürmələyib yenə əvvəlki yerinə – tovon boğazına təpişdirdi...

* * *

...Sədəf qarının nəvəsi Minbudaq – ayağının altındakı iri daşa bəndiydi, onu elə ayağının ucuyla bircə qarış özündən sağa-sola itələsəydi, göycə göyləri, çiyinə qonan kəpənəyi, o kəpənək kimi geyinən qızı, başının üstündəki budağa qonan qarğanı bir daha görməzdi. Bəlkə ömür dedyin şey elə bu gen dünyada atdığımız bircə addımdan, aldığımız bircə udum nəfəsdən, elə üstündə gəzdiyimiz bur ovuc torpaqdan, özümüz də bilmədən çiyimizə qonan kəpənəkdən, gözümüzü oxşayan ağacın gül açan xırdaca bir budağından asılıdı...

Minbudaq əl atıb ipi boğazından çıxardısa, ağacın budağından kənəf çiyəni açmadı, ip eləcə qaldı. Daşın üstündən yerə atıldı, nə kəpənəyə, nə də neçə illər bundan əzəl qarğanın buduna bağladığı, eləcə bağlandığı kimi qalmış, ancaq rəngi tamam solmuş kəlağayı parçasına diqqət yetirdi. Onun fikri çayı keçib özündən çox-çox irəli cuman, həyətdə onun qabağına çıxması, bir üzü qız, o biri üzü də hələ ki yenə qız olan narınc nimtənəli, üçcə il bundan əvvəl onların darvazasından “bismillah”la içəri girən gəlindəydi. Daha əfzəli tərədən dırnağa o qapı-bacanın, nəslin, həm də Sədəf qarının gəlini olası, hər gecə onun yanına üzükara girib, səhər obaşdan yenə üzükara çıxan o bədbəxtdəydi ki, Sədəf qarının oğlu Minbudaq onu xoşbəxt eləyəsiydi. Minbudaqla anası Sədəf qarının gəlini Güləndamın kəbini üç il bundan əvvəl kəsilmişdi. Adətən bu kənddə camaat üçcə gündən sora toy evinə “üzə çıxdı”ya gedərdi – getmişdilər-gəlmişdilər. Ancaq, o vaxt nə gəlinin, nə bəyin, nə də Sədəf qarının üzü gülməmişdi. Əsil şadlıq, üstündən üç il üç gün keçəndən sora olacaqdı... Minbudaq yorğun görükürdü, amma üzü-gözü gülürdü. Güləndam bu üç il üç gündə əzəl dəfəydi ki, başına xonçada gəlmiş xınayı yelənli kəlağayını örtmüşdü. Sədəf qarının qapısına şadlıq-şənliyin özü öz ayağıynan mübarəkə gəlmişdi... Eşidən-bilən, cavanı-yaşlısı, yadı da, doğması da sevindi. Hətta yad-biganələr, yaxın-uzaq da... Çünki, doqquz ay doqquz gündən sora Sədəf qarı ayağının altına nərdivan qoyub özü öz əliynən eyvan tirinə bağlanmış nənnini açdı. İçəridən körpə səsi gəlirdi. Sədəf qarı salavat çevirib “Bismillah!, Şükür sənə, ya Rəbbi!” deyibəni az qaldı elə göydəcə əl-qol açıb oynasın...

...Deyirlər ki, çox yox, üstündən on-on beş il ötəni – Sədəf qarının həyəti üç yeniyetmə oğlan, bir çatmış qızın səs-küyündən toyxana həyətinə oxşayacaqdı...

* * *

Bayaq onu deyirdik axı... Sabahısı İnsaf kişi qonşu kənddən Molla Mürvəti çağırırdı ki, Qəndab arvadla onun kəbinini kəssin. O da günorta namazından sonra gəldi də, kəbini kəsdi də... Üstündən bir nimçə kərəli – doşablı xəşil də yedi. İnsaf kişi kəsdiyi kəbinə görə qoyun-quzudan Molla Mürvətə ad eləyib nəşə verməyə ürəyi gəlmədi. Dən səpdi, əl atıb bir cüt çolpanı haray-həşirənə qamarladı, ayaqlarını bir-birinə bağlayıb mollanın qoltuğuna verdi. Molla Mürvət onsuz da İnsaf kişidən bundan artığını uman deyildi. O qoltuğunda qara-qışqırıq salan elə o bir cüt çolpaynan da çıxıb getdi. Nə dil-ağız elədi, nə də dilinin ucuna “sağ ol” gəldi. İnsaf kişi ağlının harasında bu payız yumurtaya gələsi o bir cüt çolpaya hayıfı gəlsə də, özünü təzə arvadın yanında sındırmadı, yarı zarafat, yarı gerçək qayıtdı ki, – Qəndab xanım, day yastığın birini qoyduq yük yerinə Bircəsi bəsimizdi.

– Mən razı, ay İnsaf, elə bəri başdan insaf yiyəsi ol... Biləsən ki, zənənlərdə ana-halı deyilən vaxt olur. Lazımdı ki, onu axır vədəsinə qədər gözlüyəsən. Üzüm ayağının altına. Qurşaqdan aşağı qan içindəyəm...

– Ay Qəndab, sən Tanrın, ətimizi tökmə... Yaxşı, neçə gün desən gözdüyərəm. Mən razı... Təki sən razı qalasan. Başqa sözün var?

– Yox, mənim sözüm odu ki, o günləri ötürək, ondan sora sən deyən söz – mənçün qanundu.

– Atan oldu rəhmətlik. İndisə əzgil qurusuynan yaxşı bir əriştə bişir. Onu biləsən ki, xəmir xörəkləri mən istəyəndi...

– O da mənim gözüüm üstə, ay mənim ömür-gün yoldaşım!

Qəndabın axır sözləri bir qədər rişxəndlə dediyinə heç İnsaf kişinin gümanı da gəlməzdi...

Bir hovur bundan əvvəl kəbin kəsdiyi təzə arvadın sözündəki ağır-yüngülü İnsaf kişi hardan başa düşəcəkdə? Qəndab arvad tovdakı yorğanı içi qarışıq çıxarıb bir qırağa qoydu, ocağı qaladı, güman ki, İnsaf kişinin ərdəki qızının havaxtsa kəsib qurutduğu əriştədən xışmalayıb qazana tökdü, bir hovur qaynadandan sora qazanı ocaqdan qapıb götürdü, əriştəni ayıraraq İnsafın qabağındakı siniyə çəkdi:

– Hə, İnsaf, nuşi-can! Nə yaxşı ki, kəbindən sorası bərəkət gəldi. Deyiblər ki, əriştə təzə külfətə ərişənən ip-sap gətirər. Xalı-xalça hər evin dayağıdı...

Yenə İnsaf kişi Qəndabın sözündəki rişxəndi anlamadı. Kim anlayar ki?..

– Ay İnsaf, kəbin belə su içimdə başa gəlirsə, deyirəm Allah eləməmiş, talağ elə bundan tez çəkər ki?!

– Bəs nə bilmisən? Adını deyirsən, məsələn, ay Qəndab, atovun adı nədi?

- Şahkərim.
- Rəhmətə gedib?
- İt ilində.
- Elə demə, günahdı. Allah o dünyasını versin. Belə deyirsən də... Qəndab Şahkərim qızını “talaq-talaq-talma talaq”.
- Lap asanmış ki...
- Bəs nə?
- Ye a kişi, əriştəni soyutma. Yağın-balın özün bilərsən... Darıxma, çox qalıbsa, üç-dörd gün qalıb. Onnan sora yastığımız da bir olar, yorğan-döşəyimiz də...

* * *

Yeddi günün tamamında İnsaf kişi özünü-sözünü axşama rahlayırdı ki, gün əyləndə qonşu kişi həyət qapısını cırıltı ilə aralayıb, ləklərdən paxla yığan İnsafi ərklə danlayan təhər oldu:

- Bərəkəllah, qonşu, neçə gündü gəlmisən, heç səsin-sorağın yoxdu...
- Gəlib dəyəcəkdim. Başım qarışıq oldu.
- Eşitmişəm. Lap əcəb eləmisən. Təklilik bir kişilik döğül.
- Allah səni qonşuluqdan əksiy eləməsin. Sağ ol ki, həyət-bacada gözün olub... Yanındakı kimdi? Bura adamına oxşamır.
- Düz tapmısan. Qonaqdı. Özü desin də... Kimdi-nəçidi... Qonaq başını irəli uzadıb tanışlıq verdi:
- Mənim də sən misalı, aşağı kənddəki Nəzərə uzaqdan-uzağa qohumluğum çatır. Yolüstü ona dəydim. Babaya ziyarətə gedirəm. Dedi hə, lap yaxşı. Həmin kəndə... başı örpəkli köçürmüşük. Yorğun-arğın gecə gözü yol getmə. Gedib gecəni qalarsan qohumgildə, adı İnsafdı... Bilmirəm, qalım, ya yox?
- Qalmıyıb neynicəksən? Qurbanı. O ola ki, mənim külfətimnən bir kəntdənsən. Gəl içəri, gəl! Ay qonşu, Allah da səni qonşuluqdan əskik eləməsin!
- Yaxşı, mən getdim. Həmişə mehriban olasız...

Qonşu bunu deyib darvazadan çıxdı. Qonaq, Qəndabın yerlisi ayaqqabılarını çıxarıb içəri keçdi. Qəndab yenə yaşmağını burnunun üstünə cəkib utana-utana “xoşgəldin” elədi. dilucu soruşdu ki, kənddə nə xəbər-ətər? Qonaq başıaşağı qayıtdı ki, Allaha şükür, salamatlıqdı. Sizde nə xəbər? Yenə Qəndab başını aşağı dikib, “hər şey qaydasındadı. Hər şey. Havalər da yaxşı keçir. Eşitdim, ziyarətə gəlmisən. Allah qəbul eləsin... Sən Niftəlinin ortancıl oğlu döğülsən?” Yenə qonaq gözünü palazın ərişindən ayırmadı, başıyla “hə” – dedi.

– Lap yaxşı. Yaxşı, ay İnsaf, mən işimdə olum. Sən qonağa həyət-bacanı göstər, mən də çay-çörək hazırlayım. Qonağımız yol gəlib yorulub.

Qonaqnan İnsaf kişi çıxdılar. Qəndab əl atıb tovdakı yorğanı çəkdi ki, ocağı qalasın... Yaxşı ki, odunlar qupquruydu... Ocağın da boğazı açılmışdı...

Ocaqdakı kösövlər yanıb qurtardı, közlər asta-asta kömürə dönənə az qalmış Qəndab yorğanı bürmələyib təzədən ocağın boğazına tıxdı. Bir hovurdan, qaş qaralmağa az qalmış, naxır həyətlərə paylananda qonaqnan İnsaf süfrə başına oturdular. Qəndab xəngəl bişirmişdi. Bilirdi ki, dağ olan yağnan dəri pendiri yarpaq xəngəlin ləzzətidi, özü də elə bil qonağın ağzının tamını bilirmiş...

...O gecə Qəndab ilan dili çıxarıb İnsafa yalvardı ki, yeddi gün bundan əvvəl verdiyi sözə sabah əməl eləyəcək, İnsafnan yorğan-döşəyi sabahdan bir olacaq. Bu günsə İnsaf qonaqnan bir otaqda yatsın ki, qonaq gecə orabura çıxası olsa, ona yolu-yolağarı göstərsin. İnsaf kişi istər-istəməz Qəndabnan razılaşdı. Belə baxanda arvadı düz deyir də... Axşam süfrəsində içdiyi çay da İnsaf kişini elə yatırtdı ki, həyətdə bir ilxı at birdən kişnəsəydi, çox olsa İnsaf kişi bir böyrü üstündən o birisinə çönərdi. Vəssalam... Xəbəri olmayacaqdı – gecə yarından keçdimi, o da kəndin cəmi çıraqları sönəndən sora...

Qəndab xanım samanlıq siçovulu kimi səssiz-səmirsiz yerindən duracaq, tovdakı yorğana bükülü gümüş nə varsa, hamısını birər-birər götürüb döşəküzünə bükəcək, bunları yük yerindəki xurcunun gözlərinə təpəcək, hələ bir xurcunun iplərini tarım çəkib bağlayacaqdı ki, tərənib cingildəməsin...

Bu dəmdə otağın qapısı aralandı, evin qonağı olan Güləli geriyə baxa-baxa sivişib içəri girdi... "hazırsan?" – deyə sordu, cavabında Qəndab başını tərpedib xurcunu göstərdi... Əliylə işarə elədi ki, tez ol, tələs... Səssiz-səmirsiz çıxdılar. Qəndab noxtasından bağlanmış ata yaxınlaşıb boynunu tumarladı. At da Qəndabı tanıyıb ona sığındı. Qəndab yəhəri göstərdi. Güləli göz qırpımında atı yəhərlədi, səssiz-səmirsiz həyətdən çıxardı. Elə səssiz ki, oyaq cırcıramalardan özgə heç kəsin xəbəri olmadı...

...Qayanın qucağındakı kənd, anasının döşündə yatan körpə təkin mışıl-mışıl yatmağındaydı. Güləli xurcunu ata yüklədi, dalınca özü yəhərə sıçradı, əl atıb Qəndabı da sağrısına mindirdi. Qəndab üz-gözüünü çarşabla örtüdü, alnından özgə bircə teli də görsənmədi. Tərpəndilər...

- Onnan yatmamısan ki?
- Sarsaq-sarsaq danışma!
- Kəbin kəsilib?
- Kəsilib də... Talaq da öz dilindən çıxıb. Razi qaldın?
- Qaldım.

– Onda zəhmət çəkib gərək təzədən kəbin kəsdirək.

– Orasına baxarıq... Vallah, Qəndab inan ki, fikirləşəndə cızdağım çıxır. Nənəmin nənəsindən qalan namaz xalçasını qızıl yox, gümüş yox, muncuq boyunbağıya dəyişəsən. Yaman hirsələnmişdim.

– Neynim, ay Güləli? Atılıb qalmışdı qapının ağzında, yağışın, qarın altında.

– Zərrəcə rəngini dəyişmişdi? Yox! O xalçanın qiyməti – ən ölüsü – yanı badaxlı camışdı. Heç o da yox! Ağlı başında olan, onu da eləməz.

– Səninçün bir xurcun gümüş aparıram. Azdı?

– Əcəb eləmişən. Ona yaxşı olur. Saçından-saqqalından utanmır. Dingil oğlu, dingil!

– Oldu qurtardı.

– Qabaqda adam var. Yaxşı-yaxşı bürün. Tanıyan olar...

Qaraltı yovuqlaşdı. Ayağını ləngidib zəndlə baxdı.

– Salam-əleyküm.

Güləli salamı dodaqucu aldı.

– Hardan belə? Özü də gecəyarı?

– Babadan gəlirik. Yorğunuq. Dedik elə sərinkən... Səhərəcən xeyli yol gedərik.

– Lap düz eləyirsiniz. Ziyarətiniz də qəbul olsun!

– Sağ ol. Getməyənlərə qismət olsun!

* * *

...Meşəyə çatar-çatmaz qaranlıqdan atlılar çıxdı. Altı-yeddi nəfərdilər. Biri irəli gəlib atının basını çəkdi. Qalanları da döyüküb duruxdular. Atlar köpük içindəydi.

– Hardan gəlirsiniz?

– Babaya ziyarətdən.

– Kənddə qonaq saxlayan olmadı ki, gecə gözü yol gedirsiniz?

– Özümüz istəmədik. Gecə sərini yaxşıdı.

– Qayanın başında qalaları gördüz?

– Şeyxəli xanın qalalarını deyirsən?

– Ay bərəkallah!.. Sağ-salamat gedəsiniz! Amma, bir şey deyim. Yolda atlılar rastınıza çıxa, xəbər alsalar ki, bizi gördüz-görmədik? Deyin ki, tülküdən başqa heç bir qaraltı görməmişiz. Eşitdiz?

– Baş üstə! – bunu deyəndən sonra Güləli atın başını buraxdı. At elə yerindən yorğaya keçdi. Güləli el yoluynan getmirdi. Dağ-dərəynən, tərəkəmə yoluynan, özü də kəsəsinə gedirdi. Meşənin ayağında Güləliynən Qəndabın kəndiydi. Yəqin ki, günortayacan çatacaqdılar. Onlar bircə cümləynən ayrılmışdılar. Elə o cürə də təzədən bir külfət olurdular. İnsaf kişinin kəhəri onları çox həvəsənən aparırdı...

...Meşədən çıxmağa az qalmış daha bir dəstə qabaqlarına çıxdı. Çoxuydular. Göz qırpımında gedənləri dövrəyə aldılar.

Üz-gözündən nifrin yağan, çarəsi olsa hər qabağına çıxanla ancaq qırmanc diliynən danışan, indisə şirin dilini işə salmağa məcbur olan paqonlu kişi, qırıq-sökük dildə qılığa girmək istədi:

– Kardeş, qabağna adamlar çıxdı?

Qəndabın əri dili pəltək vura-vura yalmandı:

– Çıxdı, naçannik, çıxdı. Yeddi nəfər!

– Hara gidillər? Düz danış. Yoxsa dama basaram. Dayan, dayan. A... o mişokda nə?

Bu dəmdə Qəndab çarşabını başından sıyırdı, bayaqdan hərbə-zorbanan danışan paqonlu kişinin üzünə şax qayıtdı:

– Ziyarətdən qayıdanın xurcununda nə olar? Yuyulmuş qab-qacaq! Aparmışdıq qaytarırıq! Qoymazsan yolumuznan gedək?

Paqonlu kişinin sifəti dəyişdi, irişən kimi oldu:

– A bacı, mən söz demədi. Xəbər aldım o atlılar hara getdi?

Qəndabın əri tez söhbətə qarışdı:

– Naçannik, kiminsə qalaların xəbər aldılar...

– Şeyxalı xanın?

– Bəli, bəli! Şeyxəli xanın!

– Yaxşı. Siz gedin. A bacı, – boyevoy!

Qəndab təzədən başının çarşabını örtüdü. Tərpəndilər. Qəndabnan əri meşəynən üzüaşağı, Şeyxəli xanın dalıyca düşənlərsə üzü yuxarı. Bir qədər aralanmışdılar ki, Qəndab ərklə ərini dümsüklədi:

– Sənə demişdilər axı, heç kəsi görməmişən?

– Nə dedim ki?

– Day nə deyəcəksən? Kişiləri şor qiymətinə satdın. Xoruldamağın bəs deyil, bu xasiyyətin də varmı?

* * *

...İnsaf kişi yorğan-döşəkdən ehmalca qalxdı ki, qonağı oyatmasın. Baxdı ki, qonağın yeri boşdu, – “yağın həyət-bacaya çıxıb, ya da ki, subaşındadı”. Bir hovur gözlədi, qonaq gəlib çıxmadı... Onda Qəndab yatan otağa keçdi ki, arvad ocağı qalayıb çay-çörək rahlasın. Yəqin qonaq da çox ləngiməz, Babadağa səhər öynəsi qalxar ki, günortanın istisinə düşməsin... Bu nə işdi, Qəndab da yerində yoxdu. Birdən-birə İnsaf kişinin dalağı sancdı. Həyətə çıxdı. Bəs at hanı? Yəhər-yüyəni də yerində yoxdu. Həyət qapısının içəridən cəftəsi açılmışdı. Bəlkə Babaya ziyarətə gediblər. Ağına gələn bu fikrə özünün də inanmağı gəlmədi. Əyilib baxdı. Yaxşı ki, ocağın tovuna təpilən yorğan yerindəydi. Bəs niyə əzəlki yerindən necə qarış yuxarıdadı? Əl atıb aşağı dartdı, nəşə əlinə ağır-yüngül gəldi. Yorğanı elə ocağın qırağındaca açdı. Açmağıynan donub yerində qalmağı bir oldu. Yorğanın arasına barıdan qoltuğa sığan iki alanəm təzək qoymuşdular. Qıçları elə bil dizdən qırıldı. Yerə çökdü...

Bu dəmdə həyət qapısı döyüldü. İnsaf kişi əlini dayaq eləyib bir təhər ayağa qalxdı, darvazaya sarı yönəldi. Yarasa Fəzliydi. Səhər tezdən xeyir ola?..

– Sabahın xeyir, ay xala nəvəsi!

– Aqibətin xeyir. Səhərin gözü açılmamışdan xeyirdi?

– Nə bilim, ay xala nəvəsi, deyəcəyim söz xeyirdimi-şərdimi?

– De görüm...

- Bir atlı rastıma çıxdı. Arvadnan kişi. Zənən elə bürünmüşdü ki, gözü də görsənmir. Kişi bizim kəntin adamı döyüldü. Ola bilər Babaya ziyarətə gedənlərdəndi... Amma, ayağım yerə yapışdı... At səninkiydi.
- Hə, ziyarətə gedənlər. Yazığım gəldi. Atımı verdim. O da bir savabdı...
- Lap əcəb eləmişən. Əlbəttə savabdı.
- Qayanın kökündəki gurultu kəsmədi?
- Xalanəvəsi, inan ki, öyrəşmişəm. Qulaq asıram, gedirəm, yuxum gözümədən tökülür. Məni qınama, o səs artıb. Elə bil kimsə qayanın dibində tərs dəyirman işlədir...
- Ha tərəfə getdilər?
- Oları meşəyə çatanda gördüm.
- Hə də. Atı da nə vaxt göndərər-göndərər. Hələlik at mənə lazım doğul. Sağ ol, ay xala nəvəsi. Məşallah, sən heç nə gözündən qaçmır. Sən bu kəndin gecə gözüsen. Afərin...
- Bu kəndə gecə də bir göz lazımdı, ya yox? Yaxşı, mən getdim. Gedim yatım, yuxumu itirirəm.

* * *

İnsafın anası, nənəsindən qalma gümüş qabları iki qardaş, İnsafla Zülməddin arasında əsil ata malı kimi bölünmüşdü. Bir gümüş qazan, eynilə bir cüt bir tək gümüş badya, bir də gümüş kəmər – Zülməddinin payına düşmüşdü. İnsaf hələ uşaq vaxtından onu da eşitmişdi ki, lazım olan adama guya qarğa beyni yedirtsən, ondan hansı boyda, nə cürə qab-qacaq, məcməi, sini, qazan-qazan istəsən, o adam ayayan-qısan deyil, öz əliynən gətirib verəcək. Özü də yeddicə gündən sora yadından çıxarasıdı. İnsaf bu sözə təpədən-dırnağa inanmışdı. Bu səbəbdən fikrində çox apar-gətir eləmədi, iki qardaşın bostanları arasında bitən, yaşı az qala yüzün pərsəngiyən olan qarağacın dibinə gəldi... Hələ üç il bundan əvvəl qarğalardan görünməyən iş – qarağacın koğuşuna girib orda gecələmişdilər, sabahısı öz pirlərinə uçaqadılar. Nə vaxtıydı. Ay idi, ya iliydi? Onda da İnsaf kişi çox fikirləşmədi. Ona qarğanın biri gərəkdi. Əl atıb yuxulu qarğalardan bircəsini qapdı. Səhərin gözü fərli-başlı açılmazdan qarğanı çolpa kimi kəsdi, tükünü yol köhnə xəlbirə yığıb təndirin taxçasına qoydu. Qalanı asanıydı... Təknədəki qaymağı yediyinə görə insafı-mürvəti yaddan çıxaran İnsaf kişi pişiyin dilini, qulaqlarını kəsmişdi, o pişik hər gün damdan əl çəkmir, elə bil kimisə, nəyisə gözləyirdi. İndi də eləcə. Bur-nuna ət qoxusu dəyən kimi gərnəşdi, dili də, qulağı da yaddan çıxdı. Dörd göznən baxdı ki, gözünün düşməni olan insafsızlar İnsafı olan bu kişi qovrulmuş bu əti kimə verəcək, hara aparacaq? Baxdı ki, ət dolu tavanı aradakı barının üstündən qardaşı Zülməddinə ötürdü. Heç kəsin gümanına gəlməzdi ki, bu üç ildə, indinin özünə cən saxsı bərnidə duzlayıb saxladığı qarğa beynini də o qovurmaya qatmışdı.

- Dedim qovrulmuş ətin qoxusu vurur səni. Nəfsin çəkdi, çəkdi də...

Qardaşlar arasında qoz ağacının höcəti olmamış kimi Zülməddin tavanı aldı. Bir yandan da gözü onu çaldı ki, Allahın dilsiz-ağızsız heyvanı, bir atanın belindən gəlib bir ananın qarnından çıxan insafsız qardaşının zülm verdiyi o pişiyə aclıq döv gəlib – barının başında oturub həsrətlə tavaya marıtlayıb...

– Payın çox olsun. Allah artıq eləsin...

Gözlədi ki, İnsaf aralanıb getsin... O gedəni göz qırpımında tavanı qaytarıb yenə barının üstünə qoydu, pişilədi. Aclıq güc gəldi. Heyvan o yan-bu yana boylanıb özünü yetirdi... Bir hovurdan Zülməddin evdən çıxıb gördü ki, tavadakı ətdən nam-nişanə qalmayıb. Day ağına o gəlmədi ki, heyvan yazıq qabın dibini yalaya bilməyib. Dilsiz necə yalasın ki?!

...Zülməddin tavanı aparıb suya çəkdi. Axşam tərəfi İnsaf gəldi, tavanı istədi. Zülməddin gətirib verdi. Üstəlik onu da qayıtdı ki, - "Qardaş, İnsaf, bu qoz ağacı mən tərəfdə bitsə də, budaqları sən tərəfdədi. Mən qələt eləyib sənün üzünə bozarmışam. Bu ağac, onun bəhəri də sənindi. Gərək mənə bağışlayasan...

– Əşşi, özgə döyülük ki... Qardaşlar arasında olan şeydi... Səndən bir şey istəyəcəyəm.

– Gözüm üstə.

– Anamız rəhmətlik bizə pay ayırmışdı. Gümüşüydü, bürüncüydü... bilmirəm. Qazan-quzan, badya-filan. Arvad kəməri... İstəyirəm o şeylər mənəim gözümün qabağında olsun... Necə olsa, anamızın yadigarıdı da...

İnsaf guya dilxoruydu. Yaylığını çıxarıb gözünün qıyasını sildi də... Zülməddin də doluxsundu:

– Ay qardaş, niyə vermirəm? Səndən əsirgəyən var? Yüz dənə qab-qacaq sənə qurban. Özü də gümüşdən yox, lap qızıldan olsun!

İnsaf kişi ürəyində çırtıq çalıb oynadı. Amma içindəki çalğı birdən kəsdi, İnsafın oynamağı yarımçıq qaldı, qolları yanına düşdü.

– Ay İnsaf, kaş ki olaydı, hamısı sənə qurban! Bax həyatımızdakı yanı balalı camışı, yorğa atı sən deyən o gümüş qab-qacağa dəyişmişəm. Biri də qalmayıb. Heç bilirsən, o camışın qatıq-qaymağı nədi?

İnsaf çox gözəl bilirdi camışın qatıq-qaymağı nədi... İndi qatıq-qaymaq nə yadıındaydı?! Heç nə demədi. Bunun üstündən nə deyəsiydi ki?

* * *

Günüzünmü, gecəninmi, elə bir çağı gəlib yetişir ki, gəvəzəlik bir Nəfərin yox, bütöv bir kəndin başına kül gətirir. O ola ki, Ağca qayanın ətəyində olan obada gərəkdi ki, ağzından çıxan sözünü biləsən. Babadağa ziyarətəmi, ovamı gedən atlı başını qaldırır kənd adamından soruşanda ki, o qayanın tiyəsindəki komada yaşayan varmı-yoxmu, yaxud ora qaçaq-quldur yuvası olmaya? Kənd adamının zəvzəyi dişiynən dodağının arasında yalan-palan uydurub söyləyə ki, – elə indinin özündə birisi orda gün keçirir, neçə ildimi-aydımı burdadı, hələ üzünü gördüm

deyən yoxdu. Yediyi, içdiyi nədi – bunu da bilən hanı? Oğrudu-doğrudu, quldurdu-filandı, – o da bilinmir.

Ağzıgöyçək sağa-sola baxıb yol keçənin qulağına saçma-sapan, ağzına nə gəldi döşəyəcəkdi – eşidibmiş ki, iki-üç ildi urus padşahı Şeyx Şamili Dağıstanda tutdurub.

Hamı deyir ki, orda yaşayan guya Şeyx Şamilin dəstəsinəndi. Qəsdi ordan-burdan özünə tərəfdaş yığıb rus padşahının üstünə getməkdi...

Ona qulaq asan gəlmə ova gedirdimi-getmirdimi? Bunu yerli-yerində bilən yoxuydu. Kəndin ayıq-sayıq adamı gördü ki, guya Babadağa kəl ovuna həvəsi olan başı papaqlı göz açıb yumunca atının başını döndərdi, kəndin ağızdan seyrəyinə heç “sağ ol” da demədi, gəldiyi yolla da tez-tələsik geri qayıtdı. O vaxt guya belə ova gedənə, dana-buzov, qoyun-quzu almağa gələn “yol adamı”na kənd-kəsəkdə tez-tez rast gələrdin. Belələri Qubada oturan generalın tapşırığıynan camaatın ağzını aramaqdan, əslində, necə deyərlər, ağzındakı dişini sanamaqdan ötrü kəndləri bir-bir ayaqdan salırdı. O cürə şübhəli adamlar aranıb-axtarılır, götür-qoy eləmədən ya yerində güllələnir, ya da gedər-gəlməzə göndərilirdi...

* * *

...İkicə gün tamam olmamış Ağca qayanın qucağındakı kənd səhər tezdən mal-qarasını naxıra sürəndə durub gördü ki, Nəsir kişinin qəbrindən, ta Qarğa pirinəcən əli tufəngli urus saldatı dimdik dayanıb-durub. Hamısının da gözü qayadadı. Ordakı adam – guya ki, Şeyx Şamilin dəstəsindən olan üzü örtülü biçarə, görəsən, nə vaxt yerindən durasıdı?! Kənd bir göz qırpımında, bələkdə olanından tutmuş qarı-qocasınacan hamı oyandı. Hamısının da gözü qayanın sıldırımına dikili...

Gün anasının qoynundan boy verəndə, axır ki, qayanın burnunda üzü örtülü qərib görsəndi. Sıldırıma qədər yolu yarıyacan qalxmış o kəndin ağabəyisi nə dedi, nə demədi – üzü örtülü adam tələsik qayıdıb içəri girdi... Gün çıxdığı kimi də elə bil nədənsə çəkinib buludun arxasında gizləndi, duman yox yerdən çayın tinindən burnunu göstərib elə bil məsələdən agah olmaq istədi, bilən kimi də qaya deyibən kəndə sarı yerindən tərپəndi. Urus komandiri qatı dumanın qayaya, elə bil o daş komada, biçarəyə arxa olacağıni görüb də öz dilində nəsə harayladı, əmrədən sonra tufənglərin tətii şaqıldadı, lülələr oraya tuşlandı. Qarğa Pirinə mehr salan qərib alovdan qaçırmış kimi hövülnak özünü ordan bayıra atdı ki, bu nə hayqırtıdı? Niyə aşağıda bir tükədən geyinmiş adamlar cərgə ilə düzülüb əllərindəki tufənglər də birbaşa Allahın yaratdığı sığınacağa ona tuşlanıb? O kimə neyniyib? Kimin tikəsini əlindən alıb, kimin ocağını söndürüb, ya kimin mülkünü qamarlayıb? Həmin oğlan sıldırımın lap tiyəsinə gəldi. Gəlməyindən də bayaqki kişinin hayqırtısı eşidildi. Bu bağırıynan uzaq Qucaratdan Suraxanı atəşgahına ziyarətə gələn qəribin bədənində elə bil yüz yerdən qızmar köz basdılar. Özünü yığışdırmaq

istədisə, bacarmadı, addım atıb yerimək ürəyindən keçdi, nə ürəyi, nə ayaqları sözünə baxmadı, səndələyib yıxıldı. Axır nəfəsində harasa uzaqlara baxdı. Bəs o səssiz ağlayan kimdi? Tanıdı onu – anasıydı. Hə, anası... Ən axır gördüyü yadında qalan adam – anası oldu... Sonrasından xəbəri olmadı. İnnən beləsinə də olmayacaqdı. Elə o cürə də qalasıydı... Bilmirdi bu iliydi, ya inişil – duman onu quzğunların dimdiyindən alıb qaçırmışdı; harda olursan ol, əvvəl-axır qismətin nədisə – odu... Bu da beləcə...

* * *

Komandirin yavəri sarısaç-sarıbiğ leytenant tez özünü mayorun Kçənəsinin altına yetirib yalmandı:

– Cənab mayor! İvan Timofeyeviç, Şeyx Şamilin qaçıb gizlənən tərəfdarını sizin rəhbərliyinizdən aradan götürdük! Lazımdı ki, sizin bu hünərinizi... qeyd eləyək!

Bu sözlər içməkdən ötrü sinov gedən mayorun ürəyinə yağ kimi yayıldı:

– Elə indimi?

– Bəs necə?! Məndə iki şüşə var. Tut arağı! Bilirsiz nə aləmdi?.. Aşağıda görmüşəm, içi tüklü giləmeyvə. Araqdan ötrü can verir! İcazə versəz başımızı açarıq! Sizin rəhbərliyinizdən düşmənin anasını... o söz!

– Onda əlli tərپən! Qayıtmalıyıq! Rotadan ayrılıb gəlmişik! Sabah gərək Şamaxıda olaq! Əmr belədi!

– Oldu, cənab mayor!

– Qalanları haydı! Yavaş gedəllər, çatarıq!

– Oldu, cənab mayor!

Qarğa pirində çinqıl kolunun dibində oturdular. İçdilər, çinqılın ötən ilki meyvəsindən o ki var təpdilər. Yedilər, içdilər. Bir də baxdılar ki, vızvod axıracan Zirişli daşdan keçməmiş iki şüşənin ikisinin də axırına çıxıblar... Birinin dibində biğ isladan qədərincə qalıb. Onu da axır damlasınacan süzdülər.

– Hə, indi atlara minib rotaya çatmaq qalır!

Bu arada komandir Qarğa pirində yüz illərin qapqara qarsaladığı, kiminsə, nə vaxtsa, necə gəldi üst-üstə qoyub beş-on arşınlıq divar hördüyü, ala, ya tağan qarğaların bir-birinin böyrünə sığındığı, öz dillərində nəsə deyib-danışdığı divarın üstünə yeridi, öz dilində qarğaları söydü; iplə bağlanmış kimi, bir-birinin böyrünə qısılan qarğalar döyükdülər, amma bircəsi belə yerindən tərپənmədi. Onsuz da gözü ayağının altını görməyən komandir yenə öz dilində daha bərkdən söyüş söydü. Sonra şalvarının qabağını açıb bir qıraqdan qarğaların səfini islatmağa başladı. Bunuyun ürəyi soyumadı, qəhqəhə ilə güldü, güldü... o qədər güldü ki, gözləri yaşardı. Arada ayaq üstə bir gücnən duruş gətirsə də, qarğaların qonduğu divara təpik də vurdu. Yenə qarğalardan səs-səmir çıxmadı, yerlərindən zərrəcə tərپənmədilər... Belədə komandir lap qıpqırmızı qızardı, özünü-sözünü itirdi, elə öz dilindəcə qurşaqdan

aşağı bütün söyüşləri qarğa səfinə yağdırdı, səsini daha da qaldırıb əmr elədi:

– Vasya! Yandır buları! Kol-kosu! Bu zəhləm getmişləri yandır! Qoy cəhənnəm olsunlar burdan! İndi görüm, necə tərپənməzsiz?! Saymazlığa bax! Ananızı ağladaram, onda baxarsız! Ala-bula köpəy uşağı!

Vasya deyilən sarı-suru yavər kibriti çəkib divar dibində bitən qurumuş ot-əncərin qalın yerinə atdı. Buralar ta bayaq alışdı. Ağacların qupquru budaqları şam kimi od aldı. Qarğa səfi qarıl-daşa-qarıl-daşa havaya qalxmağa məcburuydu. Kimisinin lələkləri artıq qarsalanmışdı. Az sonra balacadan böyüyə bütün kənd əl-əl üstə yerindən olub Qarğa pirinə vurulan od-alovun tamaşasına durdu. Pirin bütün qarğaları göydəydi... Yumurtadan təzə çıxan, od içində qovrulan ətcəbala qarğaların civiltisindən qulaq tutulurdu; nə başlarının üstündə vurnuxan, bağırçərək olmuş anaları, nə yoldan ötən, bu müsibəti gözləriylə görən, qulaqları ilə eşidən kənd əhli aciziydi, yaxud da onların dadına çatmaq istəmədi. Az qala kəndin üstünü tamam bürüyən, yerindən-yurdundan olan qarğa halayı Ağca qayanın ətəyindəki bu kənddən imdad umurdu! Qarğa pirindəkilər havada hərləndilər, qara-qarğaşa içində haray-həşir qopardılar; görəndə ki, bu kənddən onlara zərrəcə imdad yoxdu, – hər yerdən ümidləri kəsiləndə, qayanın qılıncasında vurulan qəribin həndəvərinə yığışib qarıl-daşdılar, kəndin başına bir də tovlanıb ziyillədilər; ziyilə bulaşmaq istəməyən kənd əhli balacasından-böyüyünəcən gülə-gülə qaçıb evlərə təpildi...

* * *

Gecəquşu Fəzli hər gün yatdığı gündüz yuxusundan yarı-yarımçıq ayıldı. Günün günorta çağı kənd içində bir kim-kimsənə yoxuydu. Məscidin yanından keçəndə, Molla Mahmuda rast gəldi. Gecəquşu Fəzli soruşdu ki, – bu camaat hanı? Molla Mahmud qayıtdı ki, – mən namazımı qılırdım. Özü də tək. Heç kəs gəlməmişdi.

Fəzli az da olsa toxtadı ki, gördüyü yuxunu danışmağa, axır ki, bir Allah bəndəsi tapılıb. Molla Mahmud Gecəquşu Fəzlin günün günorta çağı belə oyaq qalmağına onsuz da məəttəl qalmışdı.

- Sənnən nə əcəb, gündüz oyaqsan?
- Qarmaqarışıq yuxu gördüm, ayıldım.
- Nə gördün?
- Vallah, dilimə gətirməyə də qorxuram... Gördüm ki, Ağca qayamız yerindən tərپənib, qabağa gəlir.
- Nə təhər yəni qabağa gəlir?
- O təhər ki, adam kimi addım-addım qabağa gəlir.
- Gərək oyanan kimi yeddi kərə “Bismillah” deyəydin. Allah xeyrə calasın! Yaman qorxmusan.
- Axı bu çağacan belə şey olmuyub. Yatanda daş kimi yatıram.

– Ay Fəzli, neçə kərəm sənə demişəm axı, gecə gəzməyi tərgit!

– Ay molla, vallah mənə belə rahatdı. Bunu tərgitməyim qaldı qanı-qiyamətə! Allah sənənin imanını kamil eləsin... Baxsana, camaat da asta-asta evdən bayıra çıxır. Mən getdim, molla! Məsləhətivə görə sağ ol...

Bunu deyib Gecəquşu Fəzli Molla Mahmuddan aralandı. Bir su içimdə kənd əhli Gecəquşunu dövrəyə aldı. Çoxusu onun yuxusunu məsxərəyə qoyub gülürdü. Təkcə Gecəquşu Fəzli bilmirdi ki, o da dövrəsindəki adamlar kimi şaqqanaq çəkib gülsün, yəni başını aşağı salıb o yerdən aralansın... Hər halda qarğaların, burda əzəl yurd salanların, Pirini itirmiş bu kəndin – onun yuxusunu, sözünü lağa qoymağı Gecəquşu Fəzlin sinəsinə çalım-çarpaz dağ çəkirdi. Belə baxanda onları qınamağa bir tutarğa da yoxuydu. Axı onlardan heç birinin Gecəquşu Fəzli kimi aylanıb-dolanıb Ağca qayanın dibində hərlənən, gecədən-gecəyə qayanın kökündə səsinə artıran o dəyirman daşından xəbəri yoxuydu...

Bu səsi eşitmək – görünür ki, təkcə Gecəquşu Fəzlin qismətinə düşübmüş. Yenə hər gecəki kimi yanı balalı çamışı qaya tərəfə yaylıma çıxardı, yenə qompal daşın yerin təkindən gələn səsinə qulaq asdı. Birdən ayağının altındakı yer onun ayağının altından qaçdı; ona elə gəldi ki, qaya da, torpaq da onu neçə addım irəli apardı. Qəbirlərin baş daşlarısa, – deməyə adamın dili də gəlmir, – hərəsi donub qaldıqları yerdən qopub kəndə sarı üz tutdular. Hərə öz qapısına tərəf getmədəydi. Gözləri bərələ qalan Gecəquşu Fəzlinin amanı kəsildi, dizləri tab gətirmədi, qatlandı, eləcə torpağın üstünə çökdü. Sorasından Fəzlinin xəbəri olmadı...

* * *

...Özünə gələndə dan yeri ağarmaqda, göydəki axırıncı ulduzlar gözünü qırpa-qırpa sönməkdəydi. Başını qaldırıb qorxa-qorxa qəbirlərə sarı baxdı. Başdaşları hələ əvvəlki yerindəydi. Fəzli özü də güclə eşidəcəyi səslə pıçıldadı:

– Ya Rəbbi, biz elə gümandayıq ki, qəbirlər öldü. Bəlkə tərsinədi – qəbirlər yaşayırmış.

Sabah açılan kimi qapı-qapı gəzib gördüklərini deyəcəkdilər... İnənin olacaqdımı? Özləri bilər. Başını qaldırıb göylərə baxdı. Göyün üzündə bircə dənə də olsun quş yoxuydu. Qarğaların bu kənddən sıtqı sıyrılandan sonra, burda dayanmayıb Babadağa sarı köçmüşdülər...

* * *

...Bayır aşağıdan ağaranda Gecəquşu Fəzli tamam özünə gəldi. Azca dikələn kimi yenə qəbirlərə sarı döyükdü. Gecənin dəli ağillanan, ağillının dəli olan çağı elə bil heç olmamışdı. Atların çimir vuran çağı yerindən olub da, hərə öz həyatına yollanan həməni baş daşları deyilmiş. Ancaq hər biri basdırıldığı kimi yox, üzü qibləyə dayanmışdı. Bir gecədə diblərində ot da cücərmişdi. Fəzli gecə onu qara basdığına təpədən dırnağa inandı. Özlüyündə and-aman elədi ki, ilin-ayın bu günündən gecə gəzib-

dolanmağı tərgidəcək! – Tövbə, Əttövbə! Dizlərində olub-qalan tərəriylə ayağa qalxdı, təzəcə ayaq tutub yeriyən körpə yerişiyənən kəndə sarı qədəm aldı. Bir hovurdan kənd gərnəşib oyanacaq, namaz quşları səs-səsə verəcək, tovlardan tüstülər burumlanacaqdı...

...Kənd içi adamlarla doluydu. Elə bil kənd heç çimir də vurmamışdı. Yavaşdan nəşə deyib-danışırđılar. Adamların rəngi özündə deyildi. Özlərini o yerə qoymasalar da az qala qorxudan ödləri ağızlarına gəlirdi. Lap astadan, az qala pıçılıtnan danışırđılar, elə bil deyib-danışdıqlarına kimsə, hardasa qulaq asan varıydı... Amma bir-birinə üz tutmaqları yoxuydu. Özü də kimsə, hardasa elə bil onlardan gileyliydı. O giley-güzarı xəcalət çəkmədən, örtüb basdırmadan dilə gətirirdilər. Onların sözünə qulaq asan varıydı-yoxuydu – o da heç kəsin eyninə deyildi... Sözlər bir-birinə qarışırđı. Gecəquşu Fəzli bu yuxulu gerçəkləri, kimin nə söylədiyini bir-birindən heç ayırmaq fikrində də deyildi. Deyirdilər:

– Qulağımnan eşitdim. Atamın səsiydi. Çox narazı. İldə, – deyirdi, – heç olmasa bir dəfə gəlib mənə dəyməyin varıydı. İki ildi onu da tərgitmişən...

Çıxdım ki, heç kəs yoxdu. Səs pilləkənin ayağından gəlirdi. İnan, tüklerim biz-biz oldu...

– Mal-qaranı əldən çıxarma, – deyir, – ölməyimi gözlüyürdün?..

– Evin dalındakı torpağı, – deyir, – niyə əkmirsən, tamam əlaq basıb...

– Gəlinim, – deyir, – yaxşı gəlindi, qədrini bil...

– Nəticəmə mənim adımlı qoyarsız... Başa düşdüz?

– Ayə Sülü, qəbrim batıb gedir, gəlib niyə düzəltmirsən?

– Belə günə qalmırsız ki, ziyarətə gedənlərə ayran satırsız?.. Ayə İnsaf, utanırsan? Qardaşına qarğa beyni yedirirsən... Utanım sənın yerinə.

– Qorxmadız ki, Qarğa piri sizə qənım olar?

– Ay oğul, xeyir-bərəkət atlı olacaq, siz piyada...

Fəzli ayaq saxlamadı. Ölü yiyələrinin gah pıçılıtnı, gah da dərd dolu avaznan, gözə görünməz baş daşlarından eşitdiyi sözləri eşidə-eşidə heç birini eşitmək istəmədi. Gah qorxuyla, eləcə yarı yuxulu, yarı oyaq öz evinə tərəf üz tutmağında oldu... Əslinə qalsa o, qəbirlərin yanından gəlirdi, əgər onu qara basmışdısa, bəs onda bu camaatın dilindən çıxanlar nəymiş?..

* * *

Yarasa Fəzli İnsaf kişinin evinin yanından keçəndə, hasarın üstündən onu səslədi. Görüb desin ki, a kişi, dünya dağılır, sənın xəbərin yox, hər gecə qulaq asdığım qaya ki var, axırı yerindən tərpendi. Qəbirləri deməyəcəkdi, onsuz da camaatdan hərəsi öz həyətində gedib qayıtmışdı. Kimə desəydi, inanan deyildi. Həyət qapısını azcana aralayıb İnsafı bir də harayladı. Cavab verən yoxuydu. Fəzli çox da gözləməyib evinə sarı yönəldi. Onsuz da yuxusu gözündən tökülə-töküldü...

Fəzlinin xəbəri xəbərdən yoxuydu ki, İnsaf kişi artıq burda yox, o biri dünyadadı. Bunu kənd adamından daha çox, tov dibindəki dilsiz-ağızsız

pişik, İnsaf kişinin öz evindən mafədə yanpörtü çıxmağını gözləyən Qarğa göz-qulaqdaydı...

Günortadan bir az keçmiş İnsaf kişini elə günü bu gün qazılmış qəbrinə, vur-tut iki cüt bir tək adam apardı. Kürəkəni qayanın dalındakı kənddən arvadıyla özünü çatdırmışdı. Sonra İnsafın qonşusuydu, çayın o tayındakı tərəkəmə kişisiydi... Təndirin başındakı qarğayla tov dibindəki pişikdi. İnsafı həyətdən yanpörtü – mafədə çıxan görüb axır ki, əhdlərinə çatmışdılar. Ürəklərində sevinşələr də, bu sevinc ötürəydi, əslində ikisi də İnsaf kişinin həyat-bacasına öyrəşmişdi.

* * *

...Hələ ki Sədəf qarının doqqazından Fəzlinin xəbəri yoxuydu. Həmə gün hələ anasının qoynundan çıxmamış, Sədəf qarı illərin-ayların o tayında qırılıb qalan bir səsə oyandı. O səsin bu evdən, bu həyətdən köçdüyü gör nə vaxtdı?! O gündən neçə illər keçib?! Sədəf qarı alayırmıçq yuxusunda səksəndi, damarlarında axan qanı dondumu, qaynayıb bütün bədənini lərzəyə gətirdimi, orasını heç cürə deyə bilməzdi. O səs onu adıyla çağırırdı:

– Sədəf! Ay Sədəf! Bir eyvana çıxsana!

Sədəf qarı öz bəyini gözləyən üç günlük gəlin kimi yerindən sıçradı, çiyinə şal salıb, mıxçasından qırılıb anasına can atan südəmər buzov kimi heç bilmədi özünü eyvana necə atdı?! Eyvandasa bir kimsənə yoxuydu. Qarı üşəndi. Səs bayırdan gəlirdi. Qarı aralıydı. Bayırdan əl uzadıb həyat qapısını açmaq Xanbudağın şəkəriydi.

– Ay Sədəf, mənəm ey, tanımadın?

Bu səs Sədəf qarının neçə il bundan əvvəl rəhmətə gedən əri Xanbudağın səsiydi. Sədəf qarı palıd rəzəli qapını cırıltıyla bədənnüma açıb özünü küçəyə atdı! Heç kəs yoxuydu.

– Ay Sədəf, gəlmişəm, Qarğa pirinin odunlarını aparım qoyum yerinə!

– Ay kişi, Qarğa pirini yandırdılar! Od vurub yandırdılar! Ay zalım oğlu! Pirsiz-övlıyasız kənd olar?

– Onda gəl gedək mənən! Gəl, gəl! Tez ol! Adam qəbirdə tək darıxır!

Bir hovurdan səhərin gözü açılanda, naxıra heyvanat sürən kənd adamı Sədəf qarını düz darvazanın ağzında qara bir daşı qucaqlayıb yatdığını gördü. Əslində, Sədəf qarı yatmamışdı, o səhərin gözü açılan kimi canını tapşırırmışdı...

Sabahısı Sədəf qarını da Xanbudaq kişinin yanında basdırdılar...

Yenə kəndin göylərində yolunu azmış da olsa, bircə qarğa belə görsənmədi... Nə onlara şərbət verən vardı, nə də onların qarılısı üçün darıxıb-daralan... Qarğalar Babadağın ətəyinə pənəh gətirmişdi, onlar öz Pirlərini ora sayacaqdılar... Axı onlar Pirsiz qanad çalıb uça bilməzdilər...

SON

♦ Poeziya

Aysel XANLARQIZI SƏFƏRLİ

Heç bilmədim kimsən sən,
Səsini nəğmələrlə
qoşdu Allah o axşam
bir küləyə,
göndərdi...
Gecələr darıxırdı,
aldı, göyə göndərdi...
Gözlərimdə göynəyən
Qəmi yanaqlarıma
Döyə-döyə göndərdi...
İnan, heç bilmədim ki,
Səni niyə göndərdi...

Amma xəbərin yox ki
Sən də şanssızsan məntək.
Bu qədər insan varkən,
Tale səni, hə, səni,
Bu dəliyə göndərdi...
Ruhu özündən küsmüş
Bir ölüyə göndərdi...

Uzaq gəz gözlərimdən,
Bulaşma kədərimə... –
Söylədim, dinləmədi,
Deyə-deyə... göndərdi...
Sevinci yadırğamış
Bir ürəyə göndərdi...

Nə məndən insan olmaz,
Nə ürəyimdən qadın.
Bu qədər zirvən varkən
Bir təpəyə göndərdi.
Bağçası yağmalanmış
Bir çiçəyə göndərdi...

Heç bilmədim ki, ey ruh,
Səni niyə göndərdi?!

Qollarına avar çəkən gözlərin,
Qucağındır səcdə yeri, and yeri...
Həsrətinə yorgun düşən şəhərin
Yanağında biri var ki, o sənsən...

Dan yerinin saçlarını saraldan,
Qayıdış yox qürub adlı bir yoldan.
Ürəyimi götürdüün vağzalda
Gecikdiyim bir qatar ki, o sənsən...

Bahar qollarımda, payız saçımda,
Şehli baxışların kirpik ucunda.
Şirin görüşlərin titrək ovcunda
Bir xatirə yeri var ki, o sənsən.

Ulduzların gecə rəngli gözündə,
Vücudumun hər sətirlik izində,
Bir şeirin közə dönmüş sözündə
Misraları darıxar ki, o sənsən.

Nəfəsinə qurban kəsdim zamanı,
Kitab-kitab sözə dönən insanım.
Bu dünyada sevgi adlı ünvanım,
Hardan bilsin adamlar ki, o, sənsən.

SƏN GƏLDİN

Xatirələr kirlənmişdi o gecə,
Yudum, yudum, kirpiklərimdən asdım.
Yad əllərdə isitdiyin əlini
Köz eləyib əllərimə dağ basdım.
Mən ovcumda öləcəkdim,
sən gəldin...

Bir uçqunda dağıntılar altından,
Ölməmişdim, yaralanıb çıxmışdım.
Bir gecədə əllərinin tumarı
Boya kimi saçlarımdan axmışdı...
Mən saçımdan öləcəkdim,
sən gəldin...

Gözlərimdə qayıq oldu həsrətin,
Boğulanda tutub çıxdım naəlac.
Bu dünyanın hər nəyinə tox ruhum,
Təkcə sənə saf eşqinə acdı, ac,
Mən acından öləcəkdim,
sən gəldin...

Ürəyimə gün doğmadı bir dəfə,
Ömür keçdi gecə kimi qoynumda...
Unutmağa güc yığırdım içimdə,
Soyunurdum bu sevgini əynimdən.
Mən gücümdən öləcəkdim,
sən gəldin...

Son şeirimi son nəfəstək, yazmamış,
Söz içində öləcəkdim,
sən gəldin...

Bosfor qoxulu
sahillərdə
qagayı olmaq,
Əllərinə simit əvəzi
yaxın gəlmək,
Dənizi gözlərindən izləmək,
Səni İstanbul-İstanbul özləmək,
Bir bilsən necə hissidir...

Kumkapı küçələrində
yollara dur demək,
Yağışı yanaqlarında sevmək.
Səninlə birlikdə üşümək,
Səni toxunmadan yaşamaq,
İçimdə ən kövrək səsidir...

Meyxana musiqilərini
Rakı kimi qurtumlayıb
Bəyaz boşqablardan balıq
Ovlamaq,
Qəhqəhə səsində ağlamaq.
Masa arxası qədəhlərlə rəqs etmək,
Otelə bənzər
otağında
özünə
Onun xəyalından
qucaq düzəltmək,
Çox ağrılı bir həvəsidir...
Bir vaxt heç tanımadığın
insan,
İndi ən doğma kəsidir,
aldığın nəfəsidir ...

Bir türkünün səsində sərxoş olan qədəhəm,
Rəqqasələr könlümü əyləndirməz bu gecə.

İtirdiyim rəngləri gözlərimdə tapsam da,
Bu rəsmi də yarımçıq rənglər, yaşaram təkcə.

Tutub göy qursağının rəngbərəng əllərindən,
Bu otel otağımdan keçər hey tramvaylar.
Bosforun sinəsindən asılmış bir körpüyəm,
İçimdə illər öncə tərk edilmiş saraylar.

Gözlərimə şəh kimi qonan xoş xatirələr,
Gəmidə bir qağayı dimdiyinə ilişər.
Bir zamanlar hardasa itirdiyim rənglər də
Bir şair qələmindən söz-söz hecaya düşər.

Üzüb öz sahilinə bir kəz olsun çıxmadım,
Dənizi ayaqlayıb su üstündə gəzərəm.
İçim İstanbul dolu, ruhum böyük bir ada,
O səssiz bir Mərmərə, mənə çılğın Xəzərəm...

Oyaq və yuxusuz idi,
uzaq səfərlərə insan yola salırdı
hava limanı...
Monitorlarda çamadanların
rentgeni çəkilirdi...
Başqa ölkələrə köçürdü təyyarələr.
Gecəni çiynindən atırdı göylərin bəyaz dumanı...
Zülmətin bağı sökülürdü.
Günəş kölgələrlə rəqs edirdi,
yük-yük daşıyırdı xatirələr...
Özümü götürüb yerdən köçmək həvəsliydim
bu səhər,
Göylərə, sənə gəlirdim,
Dünya yatmışdı,
bir mən oyaq idim, bir sən,
bir hava limanı.
Sən mənə,
Sabahını isə yarıyuxulu qarşılayırdı şəhər .
Pasport sənədinin arasındakı
bir bile

həyəcandan tir-tir əsirdi,
Bakı İstanbula tələsirdi...

ŞİKƏST HƏYATIM...

Mənim zirvələrimdə son bahar hərarəti,
Sənin yamaclarında hansı fəsildir görən?..
Min bir ağırlar ilə qoynumda böyütdüyüm,
Son ümidi kim idi ovuclarımdan dərən...

Nə sağlıq deyən oldu könlümdəki sevgiyə,
Qədəhimə doldurub payızı qurtumladım.
Tullayıb başım üstən qırılmış çətirləri,
Süzdüm yağışı gözdən, göy üzün qurtumladım...

Boyasını dəyişdi unutduğun saçlarım,
Çiynimdə izi qalan bir boş yerin ağrısı...
Xatirələr daşdıqca acı qəhvətək gözdən,
Səni bir qəza kimi yaşayıram doğrusu...

Gəl açma ürəyimin gizli, qara qutusun,
Ruhum radarda azmış bir təyyarə pilotu...
Ağırlardan uyuşmuş bəxtimin yollarında
Sürət həddini aşmış mənim şikəst həyatım...

Kimsə qalmayıb şəhərdə,
Bir Bakıdı, bir də ki, mən...
Yolları yerdən götürüb,
Sıxmışam bərk-bərk köksümə.

Ömürdü də, hey şütüyür,
Daşıyır məni səhərə.
Hansı ünvana yol alım?
Səninlə gedib küçələr.

Qollarına gedən yollar
Döngəsində düyün düşüb.

Gecə yaman yağış yağıb,
Şəhər gözümdən sürüşüb...

Qız qalasının üstündən,
Gəl, atır özünü səhər.
Gecə intihar eləyir
İçimdə əsən küləklər.

Ömrün ayağı büdrəyir
Yıxılır göydələnlərim.
Sən gedəndə boğuluram,
Nəfəsi çatmır göylərin.

Eh, sən hardan biləsən ki
Bu şəhərdə kimin qalıb?!
Tez gəl, sabaha çıxmağa
Bircə ovuc ömrüm qalıb.

Bir təyyarə qanadı yardı üfüqlərimi,
Mən sənin göylərində ayaq açıb yeridim.
Qaçdım sənin dalınca buludlardan yuxarı,
Getdin, elə islandım, damla-damla əridim...

Sən gedəli yerdən də küsdu bu dəli ruhum,
Bütün uçuşlar keçir ayağım altdan indi...
Məndən heç nə qalmayıb, götürmüşən özünlə,
Axı sənə demişdim, nəyim varsa, sənindi...

Limanları səhv düşən bu qəzalılıq ömrümün
Açsam qara qutusun, həsrətin töküləcək...
Aldığım neçə nəfəs sənsiz gücün itirib,
Bir hava boşluğunda çarmıxa çəkiləcək...

Bir bilet də mənə al ömrünə yan almağa,
Qanadım qırılmasın qoy uçuş zolağında...
Sən getməyə həvəskar, mən gözləməkdən yorğun,
Gözlərində boğulub qalmışam Allahın da...

Mənim fəsilərim qızılı rəngdə,
Xəzan yarpaqlarım payız sevdalı...
Mənim çiçəklərim yanağı solğun,
Dəli küləklərim başı bəlalı...

Buludum günəşin isladar yolun,
Şəffaf pəncərəmin üzündə nəm var.
Qara gözlərimdən intihar edir,
Qəlbimdən atdığım saxta adamlar...

Mənim sözlərimin saçı ağ-qara,
Şair misralarım uca boyludur.
Gecənin köksündə nağıl danışan
Həzin nəğmələrim həsrət payıdır.

Titrək dodağına eşq pıçıldayan
Dəli sətirlərim məndən güclüdür.
Mənim hecalarım dəniz rəngində,
Mənim şeirlərim mavi gözlüdür.

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!
“AZƏRBAYCAN”
jurnalına abunə yazılışı davam edir.

Əlaqə nömrələri:

+ 99412 498-78-10

+ 99455 668-78-79

**Jurnalın bir nüsxəsinin qiyməti 2 manat,
illik abunə qiyməti 24 manatdır.**

İNDEKS: 76300

Aydın TALIBZADƏ

DÜNYA İLƏ CAZ DİLİNDƏ DANIŞMAQ

Bizə hər zaman elə gəlir ki, yolu özümüz gedirik. Amma yox: bu, qətiyyən belə deyil. Sadəcə, bir aldanışdır bu; yanlış qavrayışdır, səhv təsəvvürdür. Əslində, bizi aparırlar, uşaq kimi əlimizdən tutub daim harasa aparırlar, bəzən tumarlaya-tumarlaya, bəzən sürüyə-sürüyə, bəzən öyə-öyə, bəzən döyə-döyə, bəzən də lap söyə-söyə aparırlar, kainatın, dünyanın, cəmiyyətin labirint və tunellərindən gah ağladıb, gah güldürüb aparırlar...

Sonucda şaşırıb heyrat içində heykəl kimi quruyursan: quruyub məəttəl-məəttəl özündən soruşursan ki, axı necə olub mən bura gəlib çıxmışam; mən ki tamam ayrı bir yerə getmək istəyirdim?!

Onda adi, gündəlik həyat sənin gözündə möcüzəyə dönür...

Onda anlayırsan ki, keçdiyin yol bir tək sənin yolundur: sənin üçün sifariş edilib, sənin üçün planlaşdırılıb; heç bir bəhanə, şikayət qəbul olunmur...

Onda tanrıya şükranlıqda bulunub, taleyə boyun əyib razılaşırsan ki, bundan yaxşısı yoxdu, bundan yaxşısı ola da bilməzdi: optimal variant elə budur sənin üçün...

Çox-çox əvvəllər mən heç ağlıma da gətirməzdim ki, ömrümün yazı yollarından biri Vaqif Mustafazadəyə doğru uzanıb gedə bilər.

Heç yatıb yuxumda da görə bilməzdim ki, bir gün gələcək və mən bu fantastik istedad sahibi barəsində caz qəlibində "bəstələnmiş" bir monoqrafiyanı ruscadan dilimizə çevirəcəyəm və hətta həmin əsər üçün bir "Tərcüməçi sözü" fikirləşmək niyyətində bulunacağam.

Çünki ikiqat ola-ola, ilan kimi qıvrıla-qıvrıla, bəzən boy verib dartna-dartına, bəzən kiçilib yastılana-yastılana pianonun şirmayı dillərini gah ustufca, gah da dəlicəsinə dinqıldadan Vaqif Mustafazadəni teleekranda göstərəndə atam əsəbiləşərdi, səsinə yüksəldərdi ki, televizoru söndürün! Onun xoşu gəlmirdi Vaqifin allı-güllü rəngbərəng köynəyindən, genbalaq

dama-dama şalvarından, saçaqlanan qapqara lopa bığlarından, saçının vız qıvrımlarından, pianodan çıxardığı qatmaqarışq sədalardan və bir də “Sevil”in oxumalarından...

Mən atamın önəm verdiyi dəyərlərin mötəbərliyinə inanardım, atamın rəyini dəstəkləyərdim, onun repressiv münasibətini örnək götürüb yanaşardım dahi pianoçunun caz “hoqqabazlığına” və hər dəfə küçədə Mustafazadə ilə rastlaşanda şübhə dolu nəzərlərlə boylanardım bu insana tərəf. Boylana-boylana düşünərdim ki, kim nə deyir, desin, amma bu adam, həqiqətən, heç kimə bənzəmir...

Ol səbəbdən Vaqif Mustafazadə mənim aləmində bir ekzotika idi, bir sirr idi, naməlum, qeyri-adi bakılı idi, izaha gəlməyən anlamsız hadisə idi...

Mən belə bir cür, belə bir təhər qohum-yad musiqi ifa edən şəxsin niyyətini, amalını, mövcudluq tərzini, başqaları arasında görünmə üslubunu özümə aydınlatmaq istəyirdim; fəqət bacarmırdım...

Ekstravaqant Vaqifi təsadüfən digər ekstravaqant Vaqif “kəşf elədi” mənim üçün – İbrahimovlu Vaqif...

Onlardan biri muğamla cazın, digəri etnoteatrla Avropa avanqardının ideal sintezini tapmağa, sinerji yaradacaq təmas nöqtələrini aşkarlamağa çalışırdı.

Ötən əsrin 70-ci illərinin sonunda, yəni hələ tələbə ikən milli teatr genomunun sorağında bulunan İbrahimovlu Vaqifin yanına tez-tez gedirdim fəlsəfə, sənət, elm barəsində heç yerdə eşidə bilməyəcəyim söhbətlərə qatılmaq, mübahisələrdə iştirak etmək, hətta sərbəst fikir yürütmək şərəfinə çatmaqdan ötrü...

Bir gün yenə gəldim Tədris teatrına: qapını yavaşca araladım ki, keçəm onun kabinetinə; gördüm Vaqif masasının qütblərindən ikiəlli yapışmış, gözlərini yumub, qafasını çəkib çiyinləri arasına, yerində çilikləne-çilikləne yırğalanır. Handan-hana qapı ağzında gözlədiyimin fərqi varınca, sol əliylə işarə elədi ki, əyləşim.

Əyləşdim.

Vaqifi gözlədim: onun qəribəliyinə baxa-baxa bu qəribə çalğını da, köhnə əziz bayatıları zümzümə edən xanəndənin doğma səsini də dinlədim.

Musiqi bitdi.

Vaqif İbrahimovlu melodiyanın cəzbindən qurtuldu, gerçəkliyə qayıtdı. Filtresiz “Avrora” siqaretindən birini götürüb barmaqları arasında ehmalca eşə-eşə xışıldatdı, xışıldatdı və bir xeyli susdu. Sonra kibrit qutusunu aldı əlinə, siqaretini fikirli-fikirli damağına qoyub odladı, acgözlüklə dolu-dolu sümürdü, ordlarını şişirdib durdu və aşırı bir həzzlə tüstünü bayıra üfürə-üfürə dedi: “Aydın, Vaqif Mustafazadə muğamı dünyəviləşdirdi, onu dünya dillərinə tərcümə elədi: muğamı XX əsrə tərcümə elədi. Evdə qulaq asıb görərsən; görərsən ki, Vaqif Mustafazadə ilə Hacıbaba Hüseynov nə cür ustadlıq eləyiblər “Bayatı-Şiraz”da; yaranışı musiqi diliylə, sözlə necə modelləşdiriblər, Şərq təfəkküründən Qərb təfəkkürünə necə lağım atıblar”.

Həmin gün Vaqif İbrahimogluya söyləmədim xanəndə Hacıbaba Hüseynovun mənim dayım olduğunu: utandım ki, ailə içində belə bir musiqi möcüzəsindən gec xəbər tutduğuma görə məni məzəmmət eləyər...

Rejissor İbrahimoglu pianoçu Mustafazadənin fenomenal çalğısının əsas şifrələrini bir-iki cümlə ilə məndən ötrü fors-major rejimində yığdı və mən də dövrün avanqard musiqisinə bu şifrələrlə yaxınlaşıb sim-simə "açıl" dedim.

O oldu, bu oldu, Vaqif Mustafazadənin caz-muğam qalaktikasının zəvvarına çevrildim. Bir də hiss elədim ki:

"Mart"ı dinləyərkən gilənar çiçəklərinin içində bardaş qurub əyləşmiş baharı salamlayıram və haradasa lap yaxında gümüşü damcılar sırsıralardan sıyrılıb dəyir asfalta;

"Bakı gecələri"ndə romantik bir ovqata köklənib bulvar fəzasını addım səslərilə naxışlaya-naxışlaya "Düşüncə" dənizində qərq oluram;

"Qafqaz" məni "tutub" dağların zirvəsinə çəkir və pərqu buludlar üstündən ulduzlarla görüşdürür;

"Tənhalıq" bürüyür məni İçəri Şəhərdə lal, qoca, çopur Qala divarlarının seyrinə dalınca;

Xəzərin sahilində ləpələrə ləpir salıb "Fantaziya" ilə göylərə qalxıram və bir səma dərvişi kimi enirəm "Şirvanşahlar sarayı"na; yuxusuz gözlərimlə "Səhər"i aç-aça "Muğam"la qüsl eləyib Seyid Yəhya Bakuvinin xanəgahı qarşısında zikr sözlərini pıçıldayıram...

Bu dəfə artıq özüm "kəşf eləyirəm" ki, Vaqif Mustafazadə Azərbaycan milli musiqisinin haradasa Səttar Bəhlulzadəsidir: onun caz-muğam improvizlərində Səttar tablolarında olduğu kimi rənglər "halay vurub" yaşantıları rəqsə gətirir; bir səs müxtəlif boyalarla süslənib al-əlvan geyimlərdə zühur edir, yağış nohurlarında atılıb-düşüb akvarelləşir.

Bu dəfə artıq özüm "kəşf eləyirəm" ki, Vaqif Mustafazadə milli musiqidə qavrayış modellərini, mental paradigmaları dəyişdiyindən, muğamı inanılmaz yeni modulyasiyalarda təqdim etdiyindən geniş xalq kütləsi caz dahisini duyub anlaya bilməmişdi.

Bu dəfə artıq özüm, Kortasarsız-filansız, "kəşf eləyirəm" ki, "caz tək cə musiqi deyil", sənin fikirlərinin, emosiyalarının sərgüzəştidir, həyatının təsəvvür macərasıdır, əfsanəvi kinolentidir: cazda yaşayırlar və ölürlər; o, özünüifadə modusudur, bədən imtina edəne qədər ruhu səsə çevirmək, ruhu səslə göstərmək əqidəsidir.

Caz cənnətə diriykən varmaq təcrübəsidir.

Caz insanlara azadlığı musiqi ifa oluna-oluna bağışlamaq ənənəsidir.

Təbii ki, Vaqifin erkən ölümü yandırır məni: ancaq onu itirmirəm; caz mifokonseptinə həmişəlik bağlanıram. Bu insanın musiqisindən aldığım təəssüratlar, duyğularımda qaçısan yaşantılar yaddaşıma həkk olunur.

Və sonra yenə bir gün, yenə Vaqifi dinləyə-dinləyə, yenə Vaqifi düşünə-düşünə gözlənilmədən qərribə bir hayku düşüncəmdən düşüb qonur sətilərə:

***Bəzanib Afrika zəncisi kimi
muğam üstündə caz oxuyur
bu Bakı bağlarının şinəbubu.***

Vaqif Mustafazadənin simvolik obrazını ruhum məhz bu cür görür: “Bakı bağlarının şinəbubu” plastikasında. Hətta indinin özündə də heyrtlənirəm: əcəb oxşayır, əcəb konkret, əcəb ekstravaqantdır!!! Bu ifadə mifi, fantazianı, gerçəkliyi, zarafatı bir-birinə qarışdırıb caz frazası kimi səslənir bu şeir içində...

Haykunu yazarkən təsəvvür eləmədim ki, mən pianonun dillərini Vaqifin çaldığı melodiyaqların “montaj qayçısı” adlandıracağam və söyləyəcəyəm ki, yapon şairləri təbiətin montajı vasitəsilə ovqatın təbiətini görükdürürdülər. Vaqif isə ayrı-ayrı melodiyaqların, musiqi frazaqlarının “montajı” ilə füsunkar bir ovqat “filmi çəkirdi”: səslərlə mənzərəni, duyğusal yaşantını ilğım-ilğım gətirirdi təsəvvürə; çalır, çalır və qəfildən “burulub” bu görüntünün ideyasına, simvoluna, fəlsəfinə doğru yol gedirdi; gedib də istədiyinə çatan andaca geri dönürdü; dönüb də görüntünün daha parlaq variantını tapırdı və onun caz nağılını danışır.

Haykunu yazarkən təsəvvür eləmədim ki, mənim Vaqif Mustafazadə ilə daha bir qiyabi görüşüm olacaq və bu görüş növbəti dəfə musiqişünas Rauf Fərhadovun caz ustasına həsr etdiyi tədqiqatı vasitəsilə gerçəkləşəcək. Təsəvvür eləmədim ki, Raufun əsərindən yetərinə təsirlənib də onun yüksək musiqişünas mədəniyyəti sərgiləyən bu risaləsinə “az-saz-caz tədqiqat” adı ilə kodlaşdıracağam.

“Vaqif Mustafazadə: əfsanəsi, həyatı, tarixi, yaradıcılığı” adlı monoqrafiya mükəmməl bir araşdırmaqdır: Rauf Fərhadovun bəstəkar, pianoçu Vaqif Mustafazadəyə bədii-publisistik və elmi-nəzəri mülahizələrlə “ucaltdığı” bir yazı abidəsidir. Burada hər şey caza “bürünüb”, cazın dumanı içindədir: Bakı da, İçəri Şəhər də, Şirvanşahlar sarayı da, Qala divarları da, Pərviz Rüstəmbəyov da, Tofiq Quliyev də, Vaqif Mustafazadə də, Rafiq Babayev də, Vaqif Səmədoğlu da, hətta möhtəşəm Qara Qarayev də. Yəni dediyim bu ki, kitab cazla “nəfəs alır”: müəllif cazı yelkənli bir gəmi kimi “üzdürür” Azərbaycanın musiqi dənizində.

Tədqiqatda Azərbaycan musiqisi tarixdir, muğam – fantastik yaddaş, piano – müasir həyatın tükənməz improvizlərini obrazlaşdıran bədii dil sistemi, Vaqif Mustafazadə – dünya caz panteonunun əfsanəvi personajı, ənənə üföqlərini ənənə yarada-yarada genişləndirən devrimçi.

Müəllif virtuoz Vaqifin şəhər fəvvarələri qədər şux, şad, havalı və kövrək çalğısını şərtləndirmiş amilləri bir mozaika şəklində öz monoqrafiyasına yığır: onun yaradıcılıq portetini müxtəlif həyat və sənət faktorlarının sintezində rəsm edir; Vaqifi dahi Vaqifə çevirən səbəbləri təsbeh daşları kimi sıraya düzür. Məlum eləyir ki, Mustafazadə şəxsiyyətinin musiqi fantaziyaqlarının, improviz şedevrlərinin təməlində onun anası pianoçu Zivər xanımın fenomenal

“Bayatı-Şiraz” ifası, Qala divarlarını yalayıb döngələrdə zümzümə edən Xəzri küləyi, İçəri Şəhərin küçələrində gəzib dalanlarda meyxana söyləyən qədəşlik, mükəmməl konservatoriya təhsili, Bakını sevmək sənəti, relyefi və güzəranı muğamın özü kimi qavramaq bacarığı, mühit üçün səciyyəvi koqnitiv vəziyyətlər, caz standartları, bossa nova janrında folklor və caz pıçıldaşması, Tofiq Quliyevin, Bill Evansın, Con Koltreyenin musiqi təfəkkürü və suları neft qoxuyan Xəzər boyda qeyri-adi bir istedad dayanır.

Sənətşünaslıq doktoru, Müasir Musiqi Assosiasiyasının aparıcı eksperti Rauf Fərhadov bir alim səriştəsilə Vaqif Mustafazadənin həyat və yaradıcılığının hadisələrini musiqi kompozisiyalarının poetika çətrisi altında, dünya caz tarixi müstəvisində sistemləşdirib təhlilə çəkir, yozur, mükəmməl bir təsnifata imza atır. Odur ki, Rauf Fərhadovun bir caz-simfoniya kimi strukturlaşdırdığı “Vaqif Mustafazadə: əfsanəsi, həyatı, tarixi, yaradıcılığı” adlı elmi monoqrafiyasını:

...mütləq özünüz oxuyun və dediklərimə şahidlik eləyin...

...mütləq özünüz oxuyun və Bakı ilə pianoçu Vaqifin necə bir ayrılmaz, bölünməz vəhdətə gəldiyinə, bir-birində necə “əridiyinə”, necə ümumbəşəri dəyəərə çevridiyinə şahidlik eləyin...

...mütləq özünüz oxuyun və caz musiqisinin Azərbaycan folkloruna qoşularaq zaman içrə cızdığı yollar ehtişamına şahidlik eləyin...

...mütləq özünüz oxuyun və mənim bir tərcüməçi deyil də, stalker missiyasına iddialı olduğuma şahidlik eləyin...

...mütləq özünüz oxuyun və bir daha şahidlik eləyin ki, Azərbaycan musiqisi təkrarsız, bənzərsiz və fenomenaldır!!!

Rauf Fərhadov:

**“VAQİF MUSTAFAZADƏ:
ƏFSANƏSİ, TARİXİ,
HƏYATI, YARADICILIĞI”***

**MÜQƏDDİMƏ VƏ YAXUD
“MART”**

Əsrin dörddə biri qədər bundan əqdəm balaca bir monoqrafiya yazmışdım Vaqif Mustafazadə haqqında. Əsrin dörddə biri qədər bundan əqdəm mən həmin monoqrafiyanı bu sözlərlə başlamışdım: “Onun kədəri, sevinci, düşüncəsi, fikri caz və muğam idi. Caz və muğam idi onun iztirabları, xoşbəxtliyi. Şübhələri də caz və

* – *ixtisarla*

muğamdan boylanırdı, inamı da. Həyatının odu-alovu, bir udum saf havası idi caz və muğam”¹.

İmproviz Ustadı barədə yeni kitaba da yəqin ki yenə elə həmin o tərzdə başlamaq olardı; çünki bu gün caz, muğam və Vaqif Mustafazadə sözləri daha sıx şəkildə bir-birinin içinə hopub; nəinki hopub, bir-birilə qaynayıb-qarışib, vəhdətə gəlib, vahid olub. Lakin zaman indi o deyil: tamam başqadır: bu iyirmi beş ildə o qədər dəyişib ki həyat! Elə ona görə də fərqli bir müqəddimə tələb olunur kitaba. Tutaım, Lev Ginzburqun az qala folklora çevrilmiş şeiri tipli bir giriş:

*Hər şeyin öz vaxtı var:
vaxtı var yaşamağın;
acəl də vaxt gözləyir.
Giləmeyvə yığmaq da,
dost tapmaq da özüənə,
ədavət aparmaq da,
barınmaq da vaxtladır.
Vaxt olur ki, qapıdan
ehtiyac girir içəri.
Vaxtladır vidalaşmaq (və biz gedəcəyik!)...
Öz doğmaca evinə
qayıtmaq da vaxtladır.
Sülhün də, savaşın da
vaxtı var bu dünyada.
Vaxtı var yuxuların,
vaxt olur yuxu olmur.
Vaxtı gəldi həyatdan
nəticə çıxarmağın;
budur həyatın dərsi:
hər şeyin öz vaxtı var,
hər şeyin öz vədəsi.*

İndisə, yəni müəyyən tarixi dönmə bitdikdən sonra, bax, artıq gəlib çatıb həmin o vaxt: həmin o dərslər, o həqiqətin məqamı gəlib çatıb: yəni ki artıq nəticə çıxarmaq vaxtıdır Vaqifin təsəvvüredilməz parlaqlığa malik qısa həyatından; artıq nəticə çıxarmaq vaxtıdır onun orijinal və özünəməxsus musiqisindən; artıq nəticə çıxarmaq vaxtıdır Vaqifin improviz dünyasına gətirdiyi o nəsnelərdən ki, tamamilə yenidir, təkrarsızdır və fərdidir; artıq nəticə çıxarmaq vaxtıdır onun Azərbaycan cazının inkişaf istiqamətini uzun illər üçün

¹ – Farxadov R. Vaqif Mustafazadə. Bakı, 1986, s.5. (Digər səhifələrdə, qısaca, “VM” kimi təqdim olunacaq. R.Fərhadov öz monoqrafiyasının yeni variantını 2011-ci ildə nəşr elətdirib).

müəyyənləşdirmiş cazla muğamı dəhşətli dərəcədə böyük bir istedadla bir-birinə qovuşdurmaq bacarığından.

Nəticə çıxarıb da anlamaq gərəkdir ki, cazla muğam arasında məsafə necə aradan götürülürdü, bir-birinə uzaq, yad ənənələrin fərqi necə yox olub silinirdi; sonucda isə iki müxtəlif materialın müqavimət potensialı necə tükədilirdi, necə aradan qaldırılırdı və orqanik, təbii musiqi forması necə yaranırdı...

Şübhəsiz ki, məzmun və formanın ideal birgəliyi, ideal vəhdəti yalnız təbiətdə mövcuddur. Nədən ki, təbiətdə onlar bir başlanğıcdan törəyir: materiya formanı, forma da materiyanı müqavimətlə qarşılamaq, biri digəri tərəfindən müqavimət görmür. Yaradıcı (təbiət) və onun yaratdığı burada birdir: ayrı deyil Yaradan yaratdığından. Əfsus ki, sənətdə fərqlidir bu halət.

Artur Şopenhauer hesab edirdi ki, Cordano Brunonun "materiyanı incəsənət üçün özgəsidir, təbiət üçün doğma. İncəsənət materiyanı dışındadır, təbiətsə materiyanın içindədir"² kimi deyimi dahiyənə həqiqətlər sırasına aiddir. Dahilik həddinə çatmış istedadlı insanların yaradıcılıq sirri, mümkündür ki, onların məhz bu varlıq axınında, izahedilməz təbiət oluşunda, rəng, səda, ritm və ya söz materiyasının daxilində mütəmadi bulunmaları ilə şərtlənir. Mahiyyət budur ki, hər hansı bir material, ya da hər hansı bir materiyanı, sadəcə, müəyyən formada (və ya forma içindən) görünməyə, formaya çevrilməyə can atmır, əksinə, özü kənardan formanı axtarıb tapır, onun içinə varır, içinə axır, onunla birləşir, tamamilən ona qarışır və bütövcəyə dönüşür. Götürək bitkiləri: onlar ən daş-kəsəkli və ya ən quraq yerlərdə öz köklərilə axtarıb-axtarıb elə balaca dəliklər, çatlar tapırlar ki, orada birazcana qida, birazcana nəmişlik olsun. Bu birazcana qida, birazcana nəmişlik oldumu, onlar materiyanı içinə nüfuz eləyirlər və bu materiyanı sanki özlərilə birgə dartıb işıqlı dünyaya çıxarırlar, ona müəyyən forma verib üçölçülü dünyada görükdürürlər.

Uzun müddət caz və muğam bir-birindən ayrı yaşayıb, uzun müddət bir-birini tanımayıb; o bunun haqqında bir şey eşitməyib, bu da – onun; bu ona ehtiyac duymayıb, o da – buna; uzun müddət cazın muğamdan xəbəri olmayıb, muğamın – cazdan. Elə beləcə də ötüşə bilərdi bu məsələ... və heç nə dəyişməzdi. O, orda yaşayardı özü üçün, bu da – burda... Amma, "su" dediyimiz bir nəsnə var, bir misal kimi, bir örnək kimi götürürəm mən bunu: əsrlərcə bir yerdə sakit, tərpənməz, lal olub müti bir sükunət içində qala bilər. Ancaq elə ki haradasa nazik bir çat, dəlik əmələ gəldi, su həmənə pıqqıldayacaq, loqqultu salıb fırlanacaq və axıb-axıb gedəcək.

Caz və muğam...

² – Şopenhauer A. *Mir kak volya i predstavleniye. T. II. M., 1993, s.633.*

Deyirlər ki, həqiqəti bilib başa düşmək onu sübut etmək və əsaslandırmaqdan daha asandır.

Deyirlər ki, həqiqət öz sübutundan hər zaman bir addım irəlidədir.

Və bunu da deyirlər ki, sənətdə həqiqət hansısa üstbilgini kəşf etmək, aşkarlamaqdır, ona bilincaltı səviyyəsində yiyələnməkdir, onu mənimsəməkdir.

Caz və muğam...

Non datur tertium (lat.) – üçüncü istisna edilir. Elə Vaqif Mustafazadənin həyatı da məhz bunu anladır bizə: onun məşhur pyeslərindən biri heç də əbəsdən “Mart” adlanmır.

Çünki martda göz açıb dünyaya Vaqif.

Çünki məhz mart işıqlı Novruz səhərlərini müjdələyir.

Çünki “Mart”, həqiqətən, bahar pyesidir, bahar kimi yumşaqdır, zərifdir.

Ümumiyyətlə, yaz Mustafazadə üçün xüsusi energetikaya malik bir dövr idi, yaradıcılıq şövqü və ifadə rəngarəngliyi ilə müşayiət edilən bir mərhələ idi; elə bir mərhələ idi ki, bu vaxt hər hansı bir yaradıcılıq coşqusu və ya təcəssüm manerası bənzərsiz və qəfil səslənmə müxtəlifliyi ilə təəccübləndirirdi, heyrləndirirdi; necə ki, tutalım, eyni bir əkin sahəsində, eyni bir iqlim şəraitində, eyni günəşin eyni şüaları, eyni yağışın eyni damcıları altında ətri, şirəsi, görünüşü bir-birinə qəti oxşamayan fərqli ağacların, fərqli güllərin, fərqli otların bitməsi təəccübləndirir, heyrləndirir adamı. Vaqif inanırdı ki, “bahar öz mənalar bolluğuna və rəngarənglik tutumuna görə adi oyanışdan daha zəngindir. Yaz öz içində xeyirxah və müdrik nələrisə qapsayır. Bunu ona heç də biz insanlar şamil eləmirik: baharın cövhərindədir bu müdriklik, bu xeyirxahlıq”.³ Ehtimal ki, məhz yazın xeyirxahlığı və müdrikliyi, əlbəttə, Mustafazadəyə görə, onu ilhamlandırıb 1978-ci ilin baharında Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının səhnəsində öz “Muğam” dəstəsilə birgə milli cazın inkişafından ötrü üç tarixi konsert verməyə. Şişirtməsiz-filansız tarixi konsertlərdir bunlar...

Bu konsertlər təkcə Vaqifin özünün eksperiment və uğurlarını göstərmədi, həm də milli ənənədə mövcud özəl məqamları eyhamlaşdırdı və sonrakı axtarışların, tapıntıların əsas vektorunu müəyyənləşdirdi. Dinləyicilərlə ağzınacan dolu zallarda gerçəkləşmiş məhz bu çıxışlar Azərbaycan cazının əsl caz-muğam simasının aşkarlanmasına yardımçı oldu.

Musiqidə hər bir axtarışın miqyası tarixilik baxımından hüdudludur. Bu hüdud musiqi tarixinin yeni başlanğıc dönəmilə müəyyənləşir: onun bir üzündə köhnənin finalı oynanılır, digər üzündə yeninin ərəfəsi. Belə ki, bu hüduddan öncə nə vardısı, nə

³ – Vaqif Mustafazadə ilə şəxsi söhbətlərdən. Müəllif arxivindən.

hazırlıq olmuşdusa, nə yaşamışdısa, bu, yalnız bizim fəaliyyətimizin stimullaşdırıcı motivləridir. Düzdür, bu motiv o qədər güclü, o qədər möhkəmdir ki, istedadı, bilgini, bacarığı, istəyi, marağı, çalışqanlığı, və hətta məişət şəraitini də özünə ram edir.⁴ Bu motiv haradasa və nədəsə İmmanuil Kantın şərtsiz imperativinin həlledici nəticəsilə səsləşir: "Sən bacaracaqsan, çünki sən borclusan bacarmağa". Əgərçi sən dünyada hər şeydən yaxşı caz və muğam çalmağı bacarırsansa, deməli, sən onlara, – cazla muğama, – da borclusan.

Bax, 1978-ci ilin elə bu bahar konsertləri çoxillik və çox əziyyətli axtarışların həm tarixi yekunu kimi qəbul edildi, həm də milli cazın yeni dönmənin tarixi başlanğıcı kimi. Baxmayaraq ki, konsertlərdə bir caz əlvənliyi duyulurdu: burada svinq və bopdan tutmuş ta caz-roka qədər, Corc Gersvinin, Dyuk Ellinqtonun, Telonius Monk və Bill Evansın temalarından tutmuş ta folklor mahnılarına, Azərbaycan kompozitorlarının bəstələrinə qədər hər şey vardı. Konsertlərin başlıca nəticəsi bu oldu ki, indən beləsinə caz, muğam və milli ənənə anlayışları faktiki surətdə sinonimlər kimi təsdiqləndi, sinonimlər kimi qəbul edildi.

Caz və muğam...

Daha doğrusu, muğam və caz...

Ona görə ki, Vaqif erkən uşaqlıq çağlarından, bəlkə də lap üç yaşından muğam eşitmişdi anası Zivər xanımdan; doqquz yaşında isə Gersvinin *The Man I Love* ("Sevdiyim adam") adlı əsərini bir kimsənin təsirinə qapılmadan, öz kefinə dinləmişdi.

1960-cı illərin əvvəlləri...

...və əvvəl-əvvəl cəsarətsiz, ürkək, tərəddüdlü addımlar; sonra isə daha qətiyyətli, inamlı sınaqlar və iki fərqli musiqi mədəniyyəti arasında ümumi cizgiləri tapıb konkretləşdirmək, onları yaxınlaşdırmaq, birləşdirmək cəhdləri.

1960-cı illərin əvvəlləri...

...və əvvəl-əvvəl ehtiyatlı, nadir, sonra isə sürəkli şəkildə təkrarlanan, bəzən hətta fədakar eksperimentlər: onların məqsədi caz və muğamın universal kodunu aşkarlamaqdan ötrü real şans qazanmaq imkanındır.

Üç yaşından 1978-in baharına kimi (ölümünə il yarım qalanadək), intuitiv, yayqın uşaq duyumlarından orijinal caz-muğam təfəkkürünə, üslub oyunbazlığına qədər davam edən bir tale...

Bütün bunların hamısı zamanındaca elə Mustafazadənin özündən ötrü deyildi bəyəm? Musiqi gələcəyinin şüurlu seçimi, yoxsa özünə doğru ekzistensial bir yol?..

⁴ – 1977-ci ildə Mustafazadəyə, nəhayət ki, nisbətən geniş yaşayış sahəsi olan ev verdilər və o, da kiçik mənzilindən buraya köçüb artıq normal ev şəraitində məşqlər apara bildi.

Birmənalı cavab yoxdur. Düzdür, mənim Mustafazadə ilə söhbətimin köhnə bir lent yazısı var. Həmin söhbət əsnasında bir fikir söyləyir Vaqif, mənim üçün hələ indiyəcən də qaranlıq qalmış bir fikir: “Mən nə qədər əmin olsam da, mənim biliklərim nə qədər dərin olsa da, nəyinsə əslinə və doğruluğuna nə qədər yaxın olsam da, fərq eləməz, sonucda həmişə əbədi olan eyni bir şeydir: bilmirəm, əmin deyiləm, qətiləşməyib...”⁵ Yəni heç Vaqifin özünə oxşamır? Bəlkə əksinə: bu, son dərəcə Vaqifə xas bir keyfiyyətdir?! (Mən daha çox birincisini Vaqifə yaraşdırıram.)

BİRİNCİ FƏSİL MİLLİ CAZIN MƏNBƏYİ VƏ İNKİŞAF YOLLARI

– I –

Mətləbi biraz qabaqlayıb danışaq Dövlət Cazı haqqında, Tofiq Quliyev və Pərviz Rüstəmbəyov haqqında. 1920-ci illərə qayıdıq.

Bakının ürəyidir İçəri Şəhər. Şəhər elə Qala divarlarının içi olub bir vaxtlar. Bütün köhnə Bakı bu Qala divarlarının arasına sığışmışsa, Mustafazadə Vaqif Əziz oğlu 1940-cı ilin 16 martında, bax, elə burada dünyaya gəlib, balaca birotanlı mənzildə. Düppədüz bir il bundan öncə isə, yəni 1939-cu ildə bəstəkar Tofiq Quliyevlə maestro Niyazi Azərbaycan Dövlət Caz Orkestrini yaradıblar. Bu orkestrdə güclü mis coğa⁶ (üç truba, üç trombon və beş saksofon) dayanaqlı ritmik və harmonik karkasa (royal, gitara və zərb alətləri) söykənirdi. Tofiq Ələkbəroviç əvvəllər Moskvada şöhrəti hər yana yayılmış Aleksandr Sfasmanın caz orkestrində əməllicə məktəb keçmişdi, yaxşı caz təcrübəsi yığmışdı və ona heç də çətin olmadı kollektivdə keyfiyyətli, uzlaşdırılmış səslənməni təmin etmək. Hərçənd o zaman hesab edilirdi ki, bu, heç də asan iş deyil. Axı, caz bizdə hələ təzə-təzə yaranırdı, caz ifası (cazist, cazçı?! – tərcüməçidən) peşəsi də yenidən musiqi lüğətində özünə yer bulurdu. Quliyevin sözlərinə görə, çətini musiqiçiləri başa salmaq idi ki, “böyük heyətlərdə “mənim solo ifama mane olma” prinsipi qəbul edilməzdir və hər bir improvizasiya ansambl ritminə və müşayiətinə uyğun gəlməlidir”.⁷

Yaxşı peşəkar səviyyə orkestrə imkan verirdi ki, eyni bir uğurla həm vərdisə çevrilmiş sovet estrada repertuarını, həm məşhur caz

⁵ – Vaqif Mustafazadə ilə şəxsi söhbətlərdən. Müəllif arxivi.

⁶ – Azərbaycan dilində qrup sözünün qarşılığı – tərcüməçinin qeydi

⁷ – Mustafazadə haqqında ilk kitabı hazırlayarkən Tofiq Quliyevlə apardığım söhbətlərdən. Müəllif arxivindən.

kompozisiyalarını ifa etsin, həm də Azərbaycan mahnılarının, bəstəkar pyeslərinin yenidən işlənilmiş variantlarını. Dövlət Caz Orkestrinin tərkibində bir neçə istedadlı improviz ustaları vardı, xüsusilə də saksofonçular arasında. Və bir dəfə konsert zamanı necə olursa, orkestrin rəhbəri bu saksofonçulardan birinə təklif edir ki, ənənəvi “amerikan” solosunun əvəzinə “Çahargah” həngində nəşə çalsın. Şaşırdıcı dərəcədə gözəl alınır improviz. Bu tapıntı sonralar da bir neçə kərə təkrar olunur və hər dəfə də tamaşaçılardan gur alqışlar qoparır. Demək mümkündür ki, bu, caz və muğam sintezinin ilk müjdəçisi sayıla bilər. Tofiq Quliyevin xatirələrinə görə “Çahargah” həngində improviz etmiş adam Azərbaycan caz tarixinin ən yaxşı saksofonçusu Pərviz Rüstəmbəyov idi. Uzun bir caz yolu keçmiş, bu yolda çoxlarını görüb eşitmiş, çoxlarını dinləyib fikir söyləmiş köhnə bakılı, truba ifaçısı Vladimir Tartakovski Dövlət Caz Orkestrinin solisti Pərviz Rüstəmbəyov barəsində demişdi: “Mən çox yaşamışam, amma belə saksofonçuya heç yerdə rast gəlməmişəm”.⁸

Fantastik dərəcədə istedadlı birisi olub Pərviz Rüstəmbəyov: indinin özündə də onun şəxsiyyətinə qarşı insanlarda olan həqiqi və səmimi maraq səngimir. Bu da heç bica və səbəbsiz deyil. Onun şəxsiyyəti sanki özündə bir tərəfdən dəlicəsinə caza vurğun musiqçinin, dünyasında caz və improvizdən savayı heç nəyi yaxına buraxmayan musiqçinin əfsənəsini qapsayır, digər tərəfdən isə caz ifaçısının daxili azadlığı haqqında, bu azadlığın hər cür maddiyyat və karyeradan üstünlüyü haqqında küçələri dolaşan, beyinlərdə mütəmadi fırlanan şəhər mifini...

Əgər kimsə nə vaxtsa Pərviz (və ya Pirik, ya da Piro) Rüstəmbəyov barəsində nəşə yazmaq istəsə, müqayisə paralellərindən biri kimi Çarli Parkeri götürə bilər: Pirik-Çarli, Çarli-Pirik... Əminəm ki, səhv eləməyəcək. Xüsusilə də, caz məişəti və caz fədakarlığı ilə əlaqədar məsələdə...

Çarli Parker dünya cazı üçün kimdirsə, Pərviz Rüstəmbəyov da, bu, qoy hətta biraz mifləşmiş olsun belə, Azərbaycan cazı üçün odur. Planetar miqyasda Çarli, milli müstəvidə isə Pərviz öz həyat və yaradıcılıqları ilə göstərdilər ki, CAZ SEVGİDİR. Amma caz Sevgisi bütövlükdə hər şeyə qarşı sevgidən imtinadır. Onların ikisi də qısa ömür yaşayıb: Parker 35 yaşdan o yana keçmədi, Rüstəmbəyov 28 yaşına çatmadı. Hərçənd axırları eyni olmadı bu adamların: hərə müxtəlif cür vidalaşdı bu dünya ilə. Çarli öz qadın pərəstişkarı baronessa Köniqsvarterin dəbdəbəli malikanəsində öldü, Pirik – şəhər türməsində: deyirlər ki, guya qonşusu gedib ondan çuğulluq eləmişdi. Fikirləşirəm ki, öz sənətilə təkcə Bakı caz həvəskarlarının yox, caz

⁸ – “Baku” jurnalı, 2009, noyabr, s.40

ənənəsini yaratmış amerikalıların da, caz dünyasında Eddi Rozner kimi bir avtoritetin də diqqətini özünə cəlb etmiş Pərviz Rüstəmbəyovun həyat və yaradıcılığı ayrıca söhbətin, ayrıca tədqiqatın obyektidir. Biz indi yalnız onu aktuallaşdırmaq istəyirik ki, Pərvizə qədər də, Quliyev orkestrinə qədər də Bakıda caz haqqında bilirdilər: yox, sadəcə, ordan-burdan eşitməmişdilər, məlumatlanmamışdılar, əsla; öz gözlərilə görmüşdülər qastrolçu caz ifaçılarını; onları canlı-canlı dinləmişdilər. Və dinləyib özləri caz çalmağa, caz ansamblları təşkil etməyə başlamışdılar.

Əgər dərinə gedib Azərbaycan Dövlət Arxivində “eşələnsək”, XX əsrin ilk onilliyini işıqlandırmış qəzetləri vərəqləsək, teatr və musiqi hadisələrinin, – ciddi tamaşalardan, operalardan sərbəst rəqslərə, varyete göstərilərinə qədər, – bolluğu, rəngarəngliyi aşkarlanacaq. Özü də yüngül janr həvəskarları camaatın böyük əksəriyyətini təşkil eləyirdi ki, bu da o vaxtın neft Bakısının sosial həyatının müxtəlifliyi, ziddiyyəti üçün tam qanunauyğun bir şey idi. Məhz elə bu vəziyyət də ora gətirib çıxarmışdı ki, XX əsrin ön sənələrində Bakı şəhərində əyləncə sənayesi yetərinə yaxşı inkişaf etmişdi. Ona görə də şair Vəqif Səmədoğlunun irəli sürdüyü – “Çox mümkündür ki, Robert Nobel və onun qardaşları Lüdviq ilə Alfred Bakıda caz dinləyiblər”⁹ – versiyası haradasa heç də əsassız deyil.

Hələ mənim nəslimə nəsib olmuşdu Bakının inqilabdan öncəki həyatını görmüş ağsaqqalları tanımaq, onlarla danışmaq. Əgər bu insanların, – nənələrin, babaların, onların dost və tanışlarının, musiqiçilərin, ədiblərin, sadəcə, köhnə rejim, Nikolay “çağırışı” ziyalılarının, – xatirələrinə istinad eləsək, onda bizə aydın olacaq ki, şəhərimizdə inqilaba qədər caza oxşar (çox ritmik, haylı-küylü, qeyri-adi, coşdurucu, təbillərin və nəfəsli alətlərin qatışığında ifa edilən) nələrsə hər halda olub. Yəqin ki bu musiqi restoran musiqisi olub, ekstravaqant rəqslər (fokstrot, tanqo, uanstep, tustep, şimmi ...) musiqisi olub, ekzotik qastrolçuların ifa etdiyi caz musiqisi olub; məsələn, 1916-1918-ci illərdə bakılıları əyləndirmiş Toqo mühaciri müəmmalı J.C.Nayo Bruce və onun “Toqo truppa”sının çaldığı musiqi kimi.

Lakin Bakıda ilk caz olaylarını 1920-ci illərin əvvəllərinə aid etmək tarixilik baxımından daha düzgün sayılmalıdır. Burada mötəbər mənbə kimi yenə həmin Tofiq Quliyev götürülə bilər: nədən ki, bu adam hər bir vaxt nəinki verdiyi qiymət və səciyyələrin, söylədiyi xronoloji faktların, həmçinin öz xatirələrinin dəqiqliyiylə seçilirdi. O, bizim caz tariximizdən danışarkən dəfələrlə deyib ki, “əla xatırlayır” nə zaman birinci kərə “caz” sözünü eşitdiyini: “Mənim onda beş-altı

⁹ – Samedoqlu V. *Poyavleniye djaza v Azerbaydjane. Azerbaijan international. 1997, s.72*

yaşım vardı".¹⁰ İndi Azərbaycan bəstəkarının doğum tarixinə, yəni 1917-ci ilə beş-altı il də əlavə edin; bu da gəlib çıxacaq 20-ci illərin əvvəllərinə. Demək olar ki, ən etibarlı isnad yeri elə Tofiq Quliyevdir.

– II –

İnqilab, avanqard və caz. Sosial və mədəni faktorlar

20-ci illər, ümumilikdə, bütün sovet incəsənəti tarixinin bəlkə də ən qabaqcıl mərhələsi olub həmin tarixin mühüm bir dönüşünü eyhamlaşdırır. Axı, bolşevik devrimindən və vətəndaş müharibəsindən sonra keçmiş rus imperiyasının hər bir bucağında xaos və dağıntılardan hökmranlığı başladı; kommunist hökuməti isə hələ real vaxt tapa bilmirdi ki, incəsənəti total nəzarət altına götürsün: odur ki, bir çox rəssamlar, bəstəkarlar, şairlər üçün özünü tam azad şəkildə, avanqard ideya və texnologiyalardan bəhrələnərək reallaşdırmaq məqamı gəlib çatdı.

Bir sıra görkəmli mədəniyyət xadimləri inqilabı səmimicəsinə, həvəslə, ürək düzlüyü ilə qəbul elədilər və inandılar ki, bu, onlara əsl azadlıq və radikal dəyişikliklər gətirəcək. Kifayətdir xatırlamaq ki, həmin o müddətdə Vladimir Mayakovski, Aleksey Kruçonı, Kazimir Maleviç, Vladimir Tatlin, Aleksandr Rodçenko, Vsevolod Meyerhold, Sergey Eyzenşteyn, Dziqa Vertov, Dmitri Şostakoviç, xaricdən qayıtmış Sergey Prokofyev və sair bu kimi sənətkarların yaradıcılığında nə qədər novatorluq, məhsuldarlıq olub...

Və ya götürək elə 1923-cü ildə Moskvada açılmış və öz avanqard fikirlərilə fərqlənən Müasir Musiqi Assosiasiyasını... Son dərəcə proqressiv bir addım idi bu proyekt... Çünki Müasir Musiqi Assosiasiyası avanqard jurnallar buraxırdı, yeni kompozisiya texnologiyalarını təbliğ edirdi və öz novatorluğu ilə seçilən Qərb operalarının rus səhnələrində qurulması işinə yardım göstərirdi. Hələ onu demirik ki, 20-ci illərin ortalarında bütün zamanların və bütün xalqların "Potyomkin zirehlisi" adlı avanqard kino-şedevri yarandı. Onda kimin ağlına gələrdi ki, bir neçə ilə bu avanqardın başına nə oyun gətirəcəklər və bu avanqarddan əsər-əlamət belə saxlamayacaqlar? Kim inanardı ki, Mayakovski intihar eləyəcək; kim inanardı ki, Meyerholda divan tutacaqlar; kim inanardı ki, Müasir Musiqi Assosiasiyasını mənən və fiziki şəkildə darmadağın eləyəcəklər, Prokofyev isə ağır ideoloji pressinq altına düşəcək?

Biz indi heç də bolşevik repressiya və təzyiqlərindən danışmaq istəmirik: sadəcə vurğulamaq istəyirik ki, 20-ci illərin inqilabçı-avanqard coşqusu içində ilk caz həvəskarlarının və ilk caz bəndələrinin

¹⁰ – Tofiq Quliyevlə şəxsi söhbətlərdən. Müəllif arxivi

(müəllif caz-bəndləri bilərəkdən “bandalar” adlandırmaqla tarixi mərhələnin səciyyəsinə uyğun təfəkkür üçün assosativ oyunlar qurur – kursiv tərcüməçinindir) ölkədə meydana gəlməsi qətiyyəən qərribə görünür.¹¹ Aleksey Bataşov özünün “Sovet cazı” kitabında yazır ki, “1922-ci ildə “RSFSR-in ilk ekssentrik orkestri – Valentin Parnaxın caz-bandası” təşkil olunur”; çox çəkmir ki, ikinci konsert baş tutur və bu konsertdə “V.Parnax “Ekssentrik incəsənət haqqında” məruzə oxuyur, caza dair yazdığı şeirlərini əzbərdən söyləyir və özünün düzüb-qoşduğu bir neçə ekssentrik rəqs nömrəsi göstərir”; bundan əlavə, “məruzənin, rəqslərin və musiqinin müzakirəsində o dövrün Vsevolod Meyerhold, Kasyan Qoleyzovski, Sergey Eyzenşteyn, Nikolay Foregger kimi görkəmli teatr xadimləri də iştirak edirlər”.¹²

Azərbaycan, bu və ya digər şəkildə, mədəniyyətin inqilabçı-avanqard burulğanına cəlb edilmişdi. Düzdür, buranın da öz inqilabçı-avanqard “döyüş” və “müharibələri” vardı. İnqilaba qədərki hər bir ənənəni birdəfəlik rədd edən nihilistlər “qədimi” ənənəvi dəyərlərin qeyzlə müdafiəsinə qalxışan mühfizəkarlarla mübahisəyə girişirdilər; radikallar israr edirdilər ki, milli adətlərin və milli incəsənətin yeri muzeydədir; milli maraqların güdükçüləri buna qarşı çıxıb hər cür özgə təsirləri və bəhrələnmələri xalq ruhuna yad hesab edirdilər; proqres tərəfdarları isə Azərbaycan musiqisinin inkişaf yolunu Avropa mədəniyyətinin tendensiyaları ilə əlaqələndirib buyururdular ki, “çağdaş Azərbaycan operasını çadra və köhnə əlifba ilə birgə tarixin arxivinə vermək lazımdır”.¹³ Onların rəqibləri isə, əksinə, konservativ və qoruyucu mövqe tuturdular. Üzeyir Hacıbəyli bütün bu “avanqardçı” hay-küylə bağlı belə bir maraqlı faktı dilə gətirib yazırdı ki, hətta cavan Asəf Zeynallı da hansısa bir məqamda “bütün bunları köhnə və musiqi sənəti sahəsində inqilabi dəyişikliklərin tələblərinə yararsız bilib keçmiş irsə qarşı”¹⁴ davakar bir münasibət sərgiləyir.

Dəyişiklik və yeniliklər intizarında bulunan 20-ci illər Bakısı teatr hərəkətinin geniş vüsət almasını, ədiblər və artistlər assosasiyalarının yaradılmasını şərtləndirdi. Hələ bu, bir yana dursun: Bakıda, – bir fikir verin, müsəlman respublikasında! – Bayramovun feminist klubu açıldı.¹⁵ Yəni, nə qədər ki bolşeviklərin repressiya məşını işə düşmə-

¹¹ – 20-ci illər digər sovet dekadalarından bir də onunla fərqlənir ki, bu dövrdə sovet və dünya incəsənəti, sovet və Qərb musiqi aləmi arasında qısa müddətli təmas, qarşılıqlı təsir məqamları yaşanılır. Bu qısa zaman intervalında sanki bir dünyadan o biri dünyaya açılmış nəfəsliliyi qapatmağı unudurlar və caz həmin bu aralı nəfəslikdən imkan tapıb içəri daxil olur.

¹² – Bataşov A. Sovetskiy caz. M., 1972, s.10

¹³ – Abbasova E. Uzeyir Qadibekov. Bakı, 1975, s.83.

¹⁴ – Hacıbəyov Ü. Bəstəkar Asəf Zeynallının ölümünün ildönümü münasibətilə məruzə / “Uzeyir Qadibekov: Azərbaycanın musiqi incəsənəti haqqında” toplusu, Bakı, 1966, s.120

¹⁵ – Bax: Svetoxovski T. Stanovleniye natsionalnoy identichnosti v Azerbaydjane / “Azerbaydjan i Rossiya: obşestvo i qosudarstvo” toplusu, 4-cü buraxılış, M., 2001, c.31

mişdi və sürət yığmamışdı, hələ Bakıda da, bütün ölkədə olduğu kimi, ümid vardı ki, zahiri əyintilərə və sapmalara rəğmən, yeni və proqressiv olanı qavramaq üçün əlverişli atmosfer qalmaqda davam edəcək.

Xüsusən də ona görə ki, 20-ci illərdə rus poeziyasının dirəkləri sayılan Velimir Xlebnikov, Aleksey Kruçonı, Sergey Qorodetski, Vyacheslav İvanov kimi şairlər və ya Stepan Erzya kimi heykəltəraş cənubun neft mərkəzinə gəlmişdilər, gəlib qonaq olmuşdular, qonaq olub uzun müddət yaşamışdılar, yaşayıb yaratmışdılar, yaradıb müasir sənət qavrayışına pozitiv təsir göstərmişdilər.

Bayaq xatırladığımız Qorodetski 1911-ci ildə Nikolay Qumilyovla birlikdə Peterburq şəhərində “Şairlərin ilk sexi”¹⁶ adlı bir qurum təsis elədi, 1920-ci ildə isə Bakıda onu analoji şəkildə təkrarladı, 1921-ci ildə də “İskusstvo”¹⁷ jurnalının redaktorluğu ilə məşğul oldu. Qorodetski, eynən Kruçonı kimi, RUSTA-nın (Rusiya Teleqraf Agentliyinin satira pəncərəsi – şərh tərcüməçisində) Bakı şöbəsində işləyirdi. Hər iki şair yerli mətbuatla aktiv əlaqə saxlayırdı və öz şeirlərini dərc elətdirirdi. Bundan əlavə, Kruçonı məhz Bakıda özünün “Zamaul”¹⁸ adlı poetik anlayışlara və poetik fakturaya həsr olunmuş nəzəri araşdırmasını tamamlayıb çapdan buraxdirmışdı.

Simvolist şair, filoloq və filosof Vyacheslav İvanov Bakı Dövlət Universitetinin professoru kimi klassik filologiyadan dərs deyirdi. O, burada doktorluq dissertasiyası müdafiə eləmişdi və həmin dissertasiyanın əsasında “Dionis və erkən dionisçilik”¹⁸ kitabını çapdan buraxdirmışdı.

Heykəltəraş Erzya, xalq sənətinə dərin bir vurğunluq içində bulunsa da, hətta ən “ideoloji” abidələrin görkəminə belə modernist cizgi və elementlərdən müəyyən nişanələr qoyurdu.

İnqilabçı-avanqard dəst-xəttin təmsilçisi, “təşviqatçı, gursəs başçı” Vladimir Mayakovskinin Bakıya gəlişi də novatorçuluğun yayılmasında heç də az rol oynamamışdı. Bu əsnada şəhər mədəniyyətilə sıx əlaqədə olan futurist şair Vasili Kamenskini də, futurist rəssam Sergey Sudeykini də unutmamaq olmaz.

Sadə və birmənalı qavranılmayan onilliyin tam mənzərəsini “rəsm etmək” iddiasından vaz keçib situasiyanı bir az aydınlatmaq istərdik ki, niyə məhz 20-ci illər, həm sosial-siyasi, həm də mədəni qatlarda, cəmin SSRİ-yə daxil olması və inkişafı üçün uğurlu zaman oldu. Axı, bu musiqi hələ öz başlanğıcından azadlıqsevərliyi və gözlənilməzliyi ilə totalitar ideoloji doktrinlərə yad bir musiqi idi!!!

¹⁶ – “Sex”in üzvləri sırasında A.Axmatova, O.Mandelştam, Vas.Gippius, V.Narbut, Al.Tolstoy da vardı.

¹⁷ – Yeganə olaraq dərginin birinci nömrəsi işıq üzü gördü, hərçənd 2 və 3 nömrələr də birinciye yığılmışdı.

¹⁸ – Kruçonı A. Zamaul. Bakı, 1920

♦ P o e z i y a

Ayaz ARABAÇI

Anasına yazdı ki, müharibə qurtarır,
Fikir-zad eləməsin, gələr beş-altı günə.
Atlanacaq birinə; maşına, ya qatara,
Bəzənib getsin daha o da toya-düyünə.

Anasına yazdı ki, gözaltı da eləsin
Öz ürəyi istəyən gözəllərdən birini.
Anasına yazdı ki, özü istəmir desin,
Baxsın görsün kimdi də qızların ən şirini.

Anasına yazdı ki, yaraları sağalıb,
Qayıdıbdı cəbhəyə Tərtər qospitalından.
Qarabağda uzağı bir ovuc yağı qalıb,
Onun da bu gün-sabah dəyəcəyik dalından.

Ölüm-itim azalıb burda dünəndən bəri,
Qoy o da qurulasın gözlərindəki sisi.
Düşür öz qaydasına əkin-biçin yerləri,
Raketlərin, tankların yatıb tüstüsü-hisi.

Toplanıb başlarında bərəkətli buludlar,
Rəngi-ruhu qayıdıb yerinə çöl-çəməninin.
Dəli küləklər kimi cövlan eləyir atlar,
Ulduzlar şölələnir mundirində vətənin.

Döyüş təlimlərində nəfəsləri təngimir,
Havalar da düzəlib, ara verib yağış-qar.
Adamların cəbhəyə yardımları səngimir,
Bu qədər ərzaq hələ gələn qışa da çatır.

Üfüqlərdə qalayıb Tanrı gözəl bir ocaq,
Açılıbdı nəfəsi çöllərin-yamacların.
Anasına yazdı ki, yaxşı maaş alacaq,
Doyuzdursun qarnını yetimlərin, acların.

Əsgər yoldaşlarından Bilal yaxşı ustadır,
Gəlib başlayacaqlar evlərini təmirə.
Bizim hər birimizin axı gözü üstədir,
Hökumət əsirgəməz yardım daşa-dəmirə.

O qədər inam ilə, o qədər ümid ilə
Anasına yazdı ki, dərd etməsin heç nəyi.
Yazdı ki, gətirməsin qayğılarını dilə,
Tələsməsin satmağa yelinləmiş inəyi.

Gecədən uğulduyan mərməyi bağrını sökdü,
Ağlı kəsdirəmmədi, qəfil birdən nəydi bu.
Balaca səntirləyib dizləri üstə çökdü,
Külək alıb apardı əlindəki məktubu.

Keçən il bu vaxt idi,
Qəlyanını yandırır təzə sökülürdü dan.
Hava almağa çıxdım revanol iyi verən
Köhnə xəstəxanadan.
Yatmağa qoymamışdı gecə səhərə qədər
Başım üstə fırlanan
məlun ağcaqanadın zəhtökən cır səsi.
Keçən il bu vaxt idi,

Üşüdüdü könlümü payız küləklərinin
İşıq dirəklərində çaldığı
qış nəğməsi...
Aşılıb-daşan,tükənməz parlaq ehtirasıyla
Çimdirirdi yağışlar
narıncı köynəyini soyunmuş ağacları.
Gedirdim asta-asta cibimin ağuşunda
Saxta diaqnozların
şəfasız ilacları.
Qarşıdakı binanın başında köhnə kran
Yellənirdi bozarmış sınıq bir daraq kimi.
Asılmışdı önümdə buludunu ağlamış
Səma ağ varaq kimi.
Gözucu salam verib
gözətçi timsalında gün keçirən qocaya,
keçib getdim qapıdan...
Dedim bir az dolaşib qayıdacam, "kapitan"...
Qəlyanını yandırır
təzə sökülürdü dan.
Zaman kürəklərində yerini rahatlayıb
Dərdin yetmiş ilini
yükləmişdi dalına.
Ömrün son mənzilinə yaxınlaşan gözətçi
Bürünmüşdü özünün
çirkli,yun ədyalına.
Qəlyanını yandırır təzə sökülürdü dan,
Nə qurtara bilərdi
məni bu"katorqadan"...
Endim baş alıb gedən uzun və boş küçəylə
Tank altda qalıb-çıxmış
Qəzet köşkünə sarı.
Hələ açılmamışdı bahalı marketlərin
Ağır göz qapaqları...
Keçən il bu vaxt idi,
Qoşulub içimdəki dəli bir burulğana
Çıxıb xəstəxanadan
gəzirdim veyil-veyil,
Həkim domba gözüylə baxıb kardioqrama
Əzəmətli nidayla,
Demişdi ki, vəziyyət çox da qorxulu deyil...

Dağınıqdı, qarışıqdı yazı stolum,
Həvəs yoxdu toplamağa, yığışdırmağa.
Balaca bir kənddən gəlib başladı yolum,
Bu dünyanı bir otağa sığışdırmağa..

Köhnə, tozlu vərəqlərə uzanmır qolum,
Ağır gəlir nənələrin kirkirəsitək.
Dağınıqdı, qarışıqdı yazı stolum,
Dağınıqdı, qarışıqdı Yer kürəsitək.

Dalğalanır pəncərəmin yaşıl pərdəsi,
Xatirələr günəşlənir ayağı qumda.
Atıb getməz istəsə də qara məhbəsi,
Balıqlarım zəncirlənmiş akvariumda.

Cırıldayır xəstə kimi asta xitabla,
Aradabir, ümidləri tükənmiş qapı.
Sol tərəfdə it ilindən qalma kitablar,
Sağ tərəfdə ağ dumanlı qara külqabı.

Heç bilmirəm külək gedib hayandan çalıb,
Barmaqlıqda didib-tökür bir əlçim yunu...
Bir ildi ki, sarı pişik didərgin salıb,
Pəncərəmin şüşəsini döyən qumrunu...

Dağınıqdı, qarışıqdı yazı stolum,
Dağınıqdı, ömrüm-günüm, fikirlərintək.
Hara getsəm, burdan keçir qayıdıb yolum,
Çəkicidi, füsunkardı təzə gəlintək.

Bir az əsəb, bir az fikir, bir az da acıq,
Dayanmışam divarlarla nəfəs-nəfəsə.
Şeirlər var yazılmamış, yarı-yarımçıq,
Fikirlər var bir ömürlük düşüb qəfəsə.

Dağınıqdı, qarışıqdı yazı stolum,
Həvəs yoxdu toplamağa, yığışdırmağa.
Balaca bir kənddən gəlib başladı yolum,
Bu dünyanı bir otağa sığışdırmağa...

Səsin nəğmələndi telefonumda,
Getdim küçə boyu fit çala-çala.
Özümü Eyfelin başında gördüm,
Ürəyim sevincdən çıxdı az qala.

Böyütdü dünyanı bir on dəfə də,
Adi bir telefon zəngi gözümdə.
Niyə görməmişdim indiyə kimi,
Bu qədər al-əlvan rəngi gözümdə.

İşıqdan-ışığa yol aldı qəlbim,
Həm hirsim soyudu, həm kinim itdi.
Bir əsər qalmadı ciddiyyətimdən,
Zəhmim, əzəmətim, təmkinim itdi.

Güclə saxlamışdım ayaqlarımı,
Sənin ünvanına çıxıb getməyə.
Telefon sehirli əsa kimi idi,
Nə ki, istəyim var hasil etməyə.

Açmışdı taybatay qapılarını,
Üzümə məhəbbət məbədi sanki.
Mənim əvəzimə uçurdu yollar,
Tanrı vəd etmişdi cənnəti sanki.

Düşür doğrudan da, göydən üç alma,
Ömür bircə dəfə nağıllaşanda.
Bəlkə də deməyin yeri yoxdu heç,
Elə pis oldum ki, sağollaşanda.

Aldı könlümdəki şəhli bir istək
Məni dərdlərimin ön cəbhəsindən.
Rəngi də başqadı, ətri də başqa,
Göndər vaxt olduqca mənə səsindən.

Bir az gileyliyəm mən bu yazıdan,
Gəlmir üzüşəfəq, gəlmir üzüdən,
Heç ola bilməz ki, min-min arzudan
Birciyi dən tutub sünbül olmasın.

Gəl də, gəl bu uzaq yolları çirmə,
Ay donu"qirbişin", ay şalı tirmə,
Sən gedib tikanın qoynuna girmə,
Qəlbim də həsrətdən bülbül olmasın...

Bir də könül qıran pisin pisidi,
İçim başdan-başa eşqin hisidi,
Hərə bir çiçəyin fədaısidı,
Əgər sən yoxsansa, min gül olmasın...

Hanı o qabaqkı "toy-düyün"lərin,
Susub harayların, batıb ünlərin,
Sənsiz təqvimlərə düşən günlərin
Qədəmi bu başdan yüngül olmasın.

Götür qaz qəbrimi, o bel, o kürək...
Bu yorğun gəmini hayana sürək...
Boşuna yanırısa o iki ürək...
Qoy ondan sonra da bu kül olmasın...

Qurbanam deməyə nə var ki, sözdə,
– Bu qədər dözübsən, bir az da döz də...
Ayaq da yorulsun, qulaq da, göz də,
Yetər ki, yorulan könül olmasın...

Küçədə
küləyin gətirdiyi
xörək qoxusuna dodağını yalayan
o uşaq
günlərini gəlib-gedənlərin
qəpik-quruşuna xərcləyir...

ayaqlarından asılmış yorğunluğu,
gözlərindən
asılmış yuxunu görmür heç kim.
o qədər üzgün ki addımlarının səsi...
o qədər zəif ki, nəfəsi...
ən çox da
burdan keçir daş qəlbli adamların
dəmir-beton hissəsi...
günün altında oturmaqdan
qapqara kömür kimidi.
dünyanın ən güclü qəhqəhəsi
aça bilməz
dodaqlarındakı kilidi.
tükləri tökülmüş qoca bir it
çəkilmir həndəvərindən.
ən qiymətli kolye çıxar,
xanımlara
alnında muncuqlanmış tərindən.
arzuları dəfn olub boğuş hıçqırıqların
nəmli kölgəsində.
"krallar" ölkəsində...
bir gün hökmən
tikiş maşınına minib gələcək Tanrı
qəlbinin yaralarını tikməyə...

Sona VƏLİYEVƏ

ŞAİR ƏHVALI

Misra-misra ovulanda,
Ömrün, günün nə vaxtıdır?
Taleyin qərrib yaşamaq
Şairə Tanrı baxtıdır.

Hamı hər şeydən yarımır,
Bir çarəsiz düyün olur.
Seyrəlir dost sıraları
Ürək göyüm-göyüm olur.

Könlü çilə xəlvətgahı,
Cəmdən çıxılar, tək qalar.
Həyatı qəm girovunda,
Şair haqqa sevdalanar.

Heca-heca tamamlanar
Ömrün vəznə, qafiyəsi.
Duamda son nida kimi
Səslər məni azan səsi.

Haqq qapısını açmaq üçün,
Zikrim, duam açar dəsti.

Çağırram: “qapına gəldim”
İzn olarmı, ev yiyəsi?

ÖMÜR NAĞILI

Biz Oradan
göndərildik.
Az getdik,
üz getdik,
Min yalana bürünüb,
Dərə-təpə
günah keçdik,
kimimiz iyirmi, otuz,
kimimiz əllini,
kimimiz yüzü keçdik...
Əlimizdə ömür dəftərimiz,
Allaha yetişib, gördük
Hamımız eyni ölçüdə,
iynə boyda
ömür yolu keçmişik.
Qayıtmağa nə işıq
gələn tərəf,
Nə də tüstü çıxan
yer görünməz...
Demə, gəliş biletimiz
bir tərəfliymiş.
Üstəlik dönmək istəsək,
mümkün olmaz.
Baxıb görərik ki,
Geriyə dönən körpüləri
Gələndə ömrümüzdən söküb
gəlmişik...

COVID-19-LU DÜNYA

Yer üzü unudulmuş,
atılmış qadın kimidir indi...
Atadan yetim,
qardaşdan arxasız,
Əlləri sevgidən üzülü,

qapısı qəfil gedişdən
çırpılan qadın dünya...
Göz yaşında
islanmış bəxtini
paltarın cibində yuyulan
son çörəkpulu kimi
qurutmaq üçün
soyuq qəlb evində,
pəncərə önündə
gecədən günəş gözləyir,
Ümid gözləyir
dualarıyla...
Oyaq-oyaq yuxu görür dünya,
Yol uzanır, göydən yerə...
"Yuxuda yol nicatdır" – deyərlər,
Bitəcək mütləq,
dünya qadının çəkdikləri,
Allah atmayıb dünyanı...
Sabah Günəş doğacaq,
Açılacaq Yer qadının
Çırpılan qapısı,
Tövbələr göyqurşağıtək
Körpüyə çevriləcək,
Düzələcək Yerlə Göyün arası,
Düzələcək,
Mütləq düzələcək...

BİR KAĞIZ GƏMİ DÜZƏLT

Kağızdan bir gəmi düzəlt,
Çıxıb gedək bu yerlərdən.
Külək, tufan yelkənimiz,
Ulduz yığaq göy üzündən.

Nə olsun üzə bilmirəm,
Şükür Tanrım qanad verib.
Yağan yağışı, dolunu
Göy bizə nəmər göndərib.

Günəş bizdən küsübdümü,
Üzünü buludla bağlar.
Bir ölənin timsalında
Hər kəs öz qəmini ağlar.

İllər ömürdən tökülər,
“Təklər”, “onlar”, “yüzlər” hanı?
Ölüm gəlin atan güldür,
Tutar növbədə duranı.

Bu gəmi Nuhun gəmisi,
Yaxındı ümid limanı.
Günah yeyən insanlardan
Uzaq ol, könlün həyanı.

Dəryada damla sirrini
Yosun dəftərdən oxuyaq.
Bir pəri ağlar sularda
Gedib qəmini ovudaq.

Suda bir yarpaq görünür,
Ya ümid, ya aldanışdı.
Misra-misra unudulmaq
Gördüm ki, öz yanlışımdı.

Ürək ruhun xəlvətgahı,
Hamıya açdım qapısın.
İman libasında şeytan,
Sındırdı könül aynasın.

Çilik-çilik, xıncım-xıncım,
Bütövləşməz ayna qəlbim,
Tufan keçər, günəş çıxar,
Şükrə lövbər ümidlərim.

Sevdalarım dəniz, qəmsə,
Dalğatək gələr üstümə.
Kağız tutmaz gileyimi,
Yazaram göyün üzünə.

AY BU GÖZLÜYÜN YİYƏSİ

*(Türk dünyasının tanınmış alimi
Yavuz Akpınarla yazışmada gözlük-
süz yazdığımdan hərf səhvləri bu şeiri
yazdırdı...)*

Gözlüyüm gözümlün baş tacı
Ömrüm gözlüyün möhtacı...
Bir gün mən olmayanda
Oğlum, qızım kimi
gözlüyüm də çaşıb qalacaq
mənsizlik gözlüyümün
gözlərində bir cüt boşluğu
xatırladacaq.
Yoxluğuma inanmayacaq:
“ehh, o qədər evdə unudub məni,
görərsiz qayıdacaq
bir də mənsiz ötürməz ki” – ,
deyəcək...
həsrətlə qapıya boylanacaq,
Gedişimə inanmayacaq.
üzümü görməyincə,
səsimi eşitmiyincə
Evin sükutundan xəbər alacaq:
“mənim gözlərimi görməmisiz?”,
cavab almayınca,
şüşə dilində, şüşə səsiylə
hönkürüb ağlayacaq.
Bir vaxt göz üstə qoyulan
indi gözdən düşəcək,
Evdə yeri olmayacaq.
Gərəksiz görünəcək.
Hər an məni xatırlatdığından,
Doğmalar uzaqlaşmaq istəyəcək,
Sonra, sonra kiməsə bağışlanacaq...
Yoxluğuma inanınca
Gözlüyümün şüşə üzünü
bumbuz tər basacaq.

Yeni sahibinə yovuşmayacaq,
 alışmayacaq
 Bir vaxt işıq saçan qəlbi, gözü
 Yeri, göyü görməyəcək:
 “adam adama bənzər, gözlər gözlərə bənzəmər” –
 deyəcək, dözməyəcək.
 Mənə doğmalaşdığı kimi
 başqasına yad olacaq.
 Ümidlə, həsrətlə yollara baxacaq.
 Min-min göz içindən
 Gözlərimi axtaracaq.
 Tapmayınca şüşə bağı çatlayacaq.
 Beləcə hamıdan çox
 xiffətimi çəkəcək.
 Ömür sirdaşım, göz əkizim,
 işıq üzüm, vəfalı gözlüyüm.

ŞƏHİD MƏKTUBU

*(Naxçıvanda şəhidləri analar qırmızı
 xonça bəzəyərək qarşılayıblar. Sərhəd
 analarından düşməyə bir də belə ölüm-
 cül atəş açıldı...)*

Xonça xoş xəbər müjdəsi,
 Şükür anam, mən qayıtdım.
 Ruhum yurdun eşq dastanı,
 Mən də torpağa qayıtdım.

Sən sərhədlər anasısan,
 Qoy düşmən ağlar görməsin.
 Mən bayraqa qayıtdım ki,
 Yurd üstə bayraq yüksəlsin.

Qurşun, güllə yağışında
 Duan zəfər çətrim idi,
 Hər qarış alınan torpaq,
 Ay ana, cənnət ətridir.

Sinəmdə açılan güllə
 Məndən zəfər müjdəsidir.

O qıza de, yas tutmasın,
Sevgim, eşqim əbədidir.

Xilaskar kimi gələrəm
O gözəlin yuxusuna.
Kədəri yığsın üzündən,
Baxsın dağın duruşuna.

Qoy savaş bitdiyi yerdə
Şum başlasın, ev tikilsin.
Toylar sərhəddə çalınsın,
Düşmənin gözü tökülsün.

İndi sənə çox yaxınam,
Torpağam, çınaram, göyəm.
Hər gün duanda haqq səsi,
La İlləllah kəlməsiyəm.

Xonça müjdəli ömrünün
Davamı zəfərdən başlar.
Sərhəd qalasına dönən
Oğuldan yurdu güc alar.

Darıxanda göylərə bax,
Səməndər quşuyam indi.
Qanadım yer, göy arası,
Nəğmə Vətən sevgisidir.
Allahın yanında yam, Ana.

QƏLƏMİN GÜCÜ

*(“And olsun qələmə və (mələklərin)
yazdıqlarına (yaxud lovhi-məhfuzda
yazılanlara) ki, Sən (ya Rəsulum!)
Rəbbinin neməti sayəsində divanə
deyilsən!”*

əl-Qələm, 1-2)

Qələmdə Allah gücü var,
qələmin öz taleyi,

öz görəvi var.
Qələmin gücü
dağı yerindən qaldırar.
Göylə yer arasında
barmaq boyda boyuyla
dirək kimi dayanar.
Qələmin sirri,
Tanrıya aşkar.
Vərəq meydanında
Tanrı gücüylə “ol” deyər,
hər f qoşunu düzülər...
Baxıb görər ki,
üzündə “huruf” yazılan
yüz-yüz
dost gülümsər
hər sətirdən...
Bəzən qələmlə aramda
dost gileyi yaranar.
Düşüncələrimin rəsmi
şeydə qəribə alınar.
Hisslərimin sonsuzluğu
sətirlərə sığmayanda
fikirlərim sıxılıb ağrıyar...
Şeyrin o üzündə
Ömrün çəkdiklərini
oxucum görməz.
Bir güc qıtlığı
çıxar ortaya...
Bəzən ömrün kədəri, ahı,
Bəzən də ürəyin
güllü-çiçəkli əhvalı
sətirlərin görünməyən
üzünə yazılar...
Dərd çox olanda,
deyəcəkləri sözlə
demək olmur axı...
Qələmsə,
alın yazısıyla
sətir-sətir sıralayır,
yazılacaqları,

olacaqları.
Hər dərdə əlac gəzmək,
hər gileyi söyləmək,
hər kədəri göz yaşıyla
ölçmək istəsək belə,
olmur...
Qələmlə şeirin
Sehri başqadır...
Şeirin
vaxtı-zamanı,
ölçüsü, məkanı
ucalıq olduğu,
hər şeyə yüksəklikdən
baxdığı üçün,
qələm iznlidir
hər şeyi aşkar yazmağa.
Göz yaşının,
həqiqətlərin,
vəhy kimi ilahi dəyərini,
sirrini,
sətir-sətir
anlatmaqda
Var olsun,
Tanrı göndərən qələmi!
Namərdə qarşı
vərəq üstə pəhləvan kimi
döyüş meydanı açmağa...
Şükür qələmə
güc verənə,
yazdırana.
Qələmin, sözün gücü
dağ gücü...
Qələm insan deyil ki,
susa haqsızlıqlara...

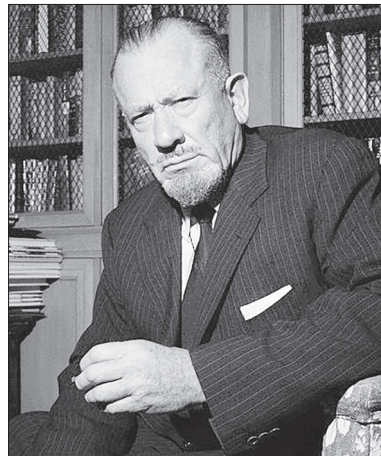

◆ Yeni tərcümələr

Con STEYNBEK

M... küçəsindəki 7 saylı evdə hadisə

◆ Hekayə

Son bir ay ərzində məni təşvişə salan o hədsiz qəribə hadisələrin nə vaxtsa ortaya çıxmayacağına ümidlər bəsləyirdim. Aydın məsələdir ki, onlarla bağlı şayiələr sırf bizim məhəllədə dolayırdı. İndi sizlərlə bölüşməyə tələsdiyim, özümün də başqalarından eşitdiyim o hap-gop və ağlasığmaz əhvalatlarda zərrə qədər həqiqət yoxdur. Bildiklərimi bir sirr kimi qorumaq ümidim isə dünən iki nəfər baramaçı evimə gəlib, bu əhvalat barədə şayiələrin artıq bizim məhəllədən xeyli kənara yayıldığını bildirdiyi vaxt yerlə-yeksan oldu.

Bir halda ki, bu sirrin yayılması belə qaçılmaz olmuşdu, tezliklə qəzetlərdə “M... küçəsindəki 7 saylı evdə yaşanan olay” başlığı altında çap olunacaq o əhvalatla bağlı ən azından ədalət naminə əsl həqiqəti söyləməm lazım idi ki, onsuz da əcaib-qəraib görünən təfərrüatlar daha betər şişirdilməsin. İndi mən burada hər şeyi olduğu kimi və şərhəlsiz sizə təqdim edəcəyəm, uyğun hökmləri isə qoy ictimaiyyət özü versin.

Yayın əvvəlində mən öz ailəmi Parisə gətirib, M... küçəsindəki 7 saylı gözəl bir evdə yerləşdirdim. O vaxt bu ev qonşuluqdakı iri binanın yardımçı tikilisi idi. Bü-tövlükdə isə malikanə elə qədim və safqanlı bir fransız kübar ailəsinə məxsus idi ki, onun təmsilçiləri hətta bu günün özündə də Burbonlar sülaləsinin Fransa taxt-tacına iddiaları ilə barışmaq istəmirlər.

Sonradan üçmərtəbəli yaşayış evinə çevrilən həmin binanın önündəki həyəət səliqə ilə daş döşənmişdi və mən də öz ailəm üçün məhz bu tikilini kirayələmişdim. Ailəm isə xanımımndan, ikisi azyaşlı oğlan, biri isə böyük qız olmaqla, üç uşaqdan ibarətdir. Bunlardan əlavə, ailəmizin tərkibinə konsyerj də daxil idi. Onunla yanaşı, ev əhlimiz arasında fransalı misilsiz aşpaz qadın, ispaniyalı qulluqçu qadın və mənim İsveçrə əsilli, keyfiyyətləri və nəcib niyyətləri yüksək mənəvi cəhətləri ilə uzlaşan şəxsi

katibəm də var idi. Haqqında bir reportaj yazmağa hazırlaşdığım o hadisə baş verdiyi gün bizim kiçik ailəmizin tərkibi məhz beləydi.

Hekayətimə başlayarkən mən yaşanan olayın əsas təqsirkarının adını istər-istəməz çəkməliyəm: bu, tamamilə məsum bir varlıq sayılan, misilsiz sifətə və seyrək dişlərə malik, doqquz yaşına təzəcə qədəm qoyan kiçik oğlum Condur.

Son bir neçə ili Amerikada keçirən bu oğlan amerikalara xas bir vərdişə – saqqız çeynəməyə düşkündür. Bu yayın əvvəlində Parisdə keçən günlərimizin ən ürəkaçan məqamlarından biri də Amerikadan gələrkən balaca Conun o iyrənc saqqız çeşidləriylə dolu qutunu özüylə götürməyi unutmaması idi. Məhz bunun sayəsində uşağın nitqi səlis və anlaşılan olmuşdu, baxışlarında somnambula xəstələrinə xas duman isə harayasa çəkilib getmişdi. Ancaq bu dəyişiklik çox uzun sürmədi. Ailəmizin köhnə bir dostu Avropaya turist səfərinə gələrkən o lənətgəlmiş saqqızdan bir xeyli alıb gətirdi. Həmin gündən həyatımız yenidən öz köhnə axarına girdi. Çeynənən iri saqqız tikəsinin ardından güclə keçib-gələn sözlər sanki yenidən alakallaşdılar və uşağın nitqi xarab olmuş sifonun uğultusunu xatırlatdı. Onun yorulmadan işləyən çənəsi ucbatından üzündə daima iztirab ifadəsi dolaşır, gözləri isə az sonra başı üzüləcək donuzunku qədər donuqlaşdı. Tərbiyədə zorakı üsullara qarşı çıxdığım üçün həmin yay heç də mənim arzuladığım qədər xoş keçmədi.

Ancaq bəzən mən də öz qarışmamaq siyasətimə əməl eləmirəm. Hər hansı kitab, pyes və ya məqalə yazanda diqqətimi tam toplamaqdan, özümü daxilən sakitləşdirməkdən və ahəngdar iş qabiliyyətimi qorumaqdan ötrü evdəki mütləq hakimiyyəti öz əlimdə cəmləşdirməyə daxili tələbat duyuram. Belədə saqqız çeynənməsi və ya fikrimi tam toplamağa çalışdığım anda onun diksindirici bir səslə partladılması da mənim yasaqlarım sırasına girir. Balaca Con da bu qadağa ilə bir təbiət qanunuymuş kimi hesablaşır, buna görə də nəinki bu yasaqdan şikayətlənir, hətta onu hansısa dolaylı bir yolla pozmaqdan da çəkinir. Ancaq bəzən o, sakitcə bir küncdə oturmaqdan ötrü iş otağıma gəlir: bu hərəkət ona həzz verir, mənə isə dinclik aşılayır. Özü də bilir ki, böyrümdə səssiz-səmirsiz oturmağa məcburdur, səbri yetdikcə bu cür oturur, ancaq hövsələsi daralanda səssizcə də otaqdan çıxır və belə sözsüz təmasdan hər ikimiz xeyli dərəcədə məmnun qalırıq.

İki həftə qabaq, axşamüstü mən “Fiqaro” qəzetinin ədəbi əlavəsi üçün məqalə yazırdım. Könüloxşayan bir libas haqda ifadəni yazdığım an saqqızdan üfürülən şarın partlamasını xatırladan səsi tam dəqiqliyi ilə eşidəndə həm heyrtləndim, həm də dilxor oldum. Əsəbiliklə süzdüyüm üçün oğlum saqqız gövşəməyinə ara verməyə məcbur oldu. Özünü hədsiz gərdiyi üçün yanaqları allandı, ovurdları isə şişdi. Soyuqqanlı halda dedim:

– Axı bilirsən ki, bunu etməməlisən.

Onun gözlərinin yaşardığını görüncə, düzü, təəccübləndim. Çənəsi təkrar işləməyə başladı, ağzından bir topa saqqızı çıxarmadan da, uşaq hönkürməyə başlayıb:

– Bunu mən etmədim ha, – dedi.

Lap hövsələdən çıxdım:

– Necə yəni “mən etmədim”?! Mən bunu dəqiq eşitdim, indi isə sənin bunu etdiyini həm də açıq-aşkar görürəm.

Oğlan nalə çəkdi:

– O-o-h! Mən saqqızı çeynəmirəm ey. Saqqızdır məni çeynəyən.

Heyrətlə onun gözlərinin içinə baxdım. O, fikrindəkini maneəsiz söyləyən bir uşaq idi və yalan danışmağa məcbur qalması üçün yetərinə ciddi bir səbəb olmalıydı. Ağlıma dəhşətli bir fikir gəldi: bəlkə saqqızlar ağlını azdırdığından bu uşaq tamamilən havalanıb? Çünki iş həqiqətən o həddə çatsaydı, onunla pişim-pişimlə davranmam lazım gələcəkdi. Ovcumu ona uzadıb, qayğıkeşliklə dedim:

– Ver onu bəri.

Oğlum dişlərinə yapışan saqqızı qopartmağa çalışdı və deyindi:

– Qopmaq bilmir ki.

– Ağzını geniş aç! – deyib, barmaqlarımı işə saldım. Uzun-uzadı əlləşdikdən və barmaqlarımı ora-bura gəzdirdikdən sonra, ən nəhayət, tapdığım saqqızı dartmaqla bayıra çıxartdım və o eybəcər biçimli şeyi masamın üstündə qalaqlanan kağızların üzərinə qoydum.

Sonrakı bir neçə anda saqqızın titrədiyini, sonra isə ağır və ardıcıl bir şəkildə, dalğavarı biçimdə uzandığına, eynilə ağızda çeynəndiyi vaxtdakı kimi, onun uzanıb-qısaldığına şahid oldum. Oğlumla birlikdə gözlərimizi bərəldərək saqqıza göz qoyurduq.

– O, çoxdan səni belə çeynəyirdi?

Oğlum dilləndi:

– Dünənki axşamdan bəri.

– Bəs onun buna meyli... nə vaxt diqqətini çəkmişdi?

Uşaq cavab verdi:

– Dünən axşam, yatmadan qabaq, həmişəki kimi, onu çıxartdım. Gecənin bir aləmi oyandığım vaxt o, ağzımda idi. Onu yenidən çıxartdım, səhər oyananda təkrar ağzımda idi, orada hərəkətsiz şəkildə dayanmışdı. Ancaq yuxudan tam ayılanda onun tərpəndiyini sezdim, daha sonra anladım ki, artıq mən bu saqqızın sahibi-zadı deyiləmş, o, idarəolunmaz bir şeyə çevrilib. Onu çıxartmağa çalışsam da, bacarmadım. Siz də onu güclə çəkib ağzımdan çıxartdınız. Bura gəlib gözləyirdim ki, işə ara verdiyiniz vaxt bunu sizinlə bölüşüm. Atacan, sənə, bu nədir axı belə?

Mən baş bələmə çevrilən o nəsnədən gözlərimi çəkmədən dedim:

– Gərək fikirləşim. Bu nə isə elə-belə bir şey deyil.

Mən bunları dediyim vaxt saqqızın hərəkətlərində də bir dəyişiklik baş verdi. Deyəsən, o, çeynənməyinə ara verib, bir az dincəlmək qərarına gəlmişdi, ancaq az sonra, eynilə o birhüceyrəli canlılar kimi, ahəngdar biçimdə masanın üstüylə sürünərək, oğluma tərəf yönəldi. Bu canlanma məni necə karıxdırdısa, onun niyyətini əvvəlcə anlamaqda çətinlik çəkdim. Oğlumun dizinin üstünə yumbalanan saqqız bir göz qırpımındaca köynəyinin üzəriylə yuxarı dırmaşmağa başladı. Yalnız o dəm mən onun nəyə can atdığını fəhm elədim, çünki saqqız təkrar onun ağzına girməyə can atırdı. Dəhşətdən yerində donan oğlum isə onu süzürdü.

Övladımın aşkar təhlükə ilə qarşı-qarşıya qaldığını görüb-anladığım an mən hətta bir qatılə də çevrilə biləcəyim üçün çığırdım:

– Dayan!

Bunun ardınca isə uşağın artıq çənəsinə dırmaşan o qorxunc varlığı yaxaladım və qaçaraq kabinetdən çıxdım, qonaq otağına girib, pəncərəni açaraq o yaramaz şeyi M... küçəsində şütüməkdə olan maşınların altına tulladım.

Bildiyim qədəriylə, istənilən valideynin borcu – öz övladlarını ruhi sarsıntıya yol açma biləcək hər şeydən qorumaqdır. Kabinetə qayıtdığım zaman karıxmış Con quruyub qalmışdı. Qaşlarının arasında isə bu həyəcanın doğurduğu qırıq yaranmışdı.

Dedim:

– Oğlum, indi biz sənənlə elə bir olaya şahid olduq ki, bunun məhz belə baş verdiyini dəqiq bilsək də, onun barəsində başqalarına heç nə deməməliyik. Əgər bundan başqalarına söz açsaq, nələrin ola biləcəyini heç təsəvvürünə də gətirməzsən... Qorxuram ki, hamı bizə gülə...

Uşaq üzüyola halda razılaşdı.

– Ona görə də, oğlum, heç bir Allah bəndəsinə bundan söz eləmə.

Uşağın bununla razılaşacağından arxayın idim, ancaq cavab gözlədiyim vaxt onu süzdüyümdə üzünün qorxudan əyildiyinə şahid oldum. Onun gözləri hədsiz bərəlmişdi. Oğlumun gözlərini dikdiyi səmtə baxmaqdan ötrü geri qanrıldım. Qapının altındakı ensiz zolaqda gördüyüm kağız qədər nazik və yastı şey içəri girən kimi xalının üstündə hərəkətə gəlib, bomboz bir yumağa çevrildi. Sonrakı saniyələrdə o, eynilə bir psevdopodiya (təkhüceyrəli orqanizmlərin sitoplazma mənşəli yalançı ayaqcığı – A.Y.) kimi, oğluma tərəf irəliləməyə başladı.

Bu yumağa tərəf sıçramaqla, mən əvvəlcə öz içimdə baş qaldıran təşviş duyğusunu yendim, sonra isə divardan asılan, turist səfərinə gedərkən Afrikadan gətirdiyim və mis qına malik döyüş dəyənəyi ilə, yəni ölümçül bir alətlə silahlanaraq, o saqqız yumağını ta tikə-para olana qədər, öz nəfəsim isə daralana kimi döyəclədim. Bir hovur dincəlmək istədiyim an o, təkrar yumaq şəklini aldı, təzədən və daha sürətlə qımıldanmağa başladı, sanki bununla mənim taqətsizliyimə istehza edirdi, sonra isə

inamla oğluma tərəf yönəldi: həmin vaxt bir küncə qısılan uşaq qorxu içində ondan imdad diləyirdi. Tez özümü ələ aldım. O murdar yumağı yaxalayıb, cib dəsmalına bükərək, küçəyə çıxdım, Senanın sahili ilə evimiz arasındakı üç məhəlləni geridə buraxdıqdan sonra o bükülü dəsmalı çayın xəfifcə ləpələnən sularına tulladım.

Həmin günün böyük qismini mən oğlumu sakitləşdirməyə, bütün qorxuların artıq ortadan qalxdığına uşağı inandırmağa sərf elədim. Ancaq uşaq necə təlaşlı idisə, gecə rahat yatsın deyə, ona yuxu həbinin yarısını da içirdim, arvadım isə elə hey israr edirdi ki, evə həkim çağırım. Həmin vaxt bu arzusuna qarşı çıxmamın səbəbini isə mən xanım heç cür açıb, söyləyə bilməzdim.

Gecənin bir aləmi mən də, bütün evdəkilər də uşaq otağından gələn ətirpədicə haraya oyandıq. Pillələri iki-iki çıxmaqla, yuxarıdakı otağa cumub, cəld işığı yandırdım. Öz yatağında dizləri üstə oturan Con barmaqlarını öz yarıaçıq ağzına salmaqla, orada nə isə axtarır, eyni zamanda görünməmiş sürətlə nəyisə gövşəyirdi. Uşağın barmaqlarının arasında peyda olan hava qabarcığı da məhz o an xəfifcə partladı.

Bu sirri qorumağın artıq bir mənası varmı?! Hər şeyi açıb deyimmi yəni? Heç problem deyil! Bir yerdə durmayan saqqız yumağını ev əhli öz gözləriylə gördükdən sonra digər hallarla müqayisədə məhz bunu izah eləməm xeyli dərəcədə asanlaşdı. Hətta məni başa düşüb, ürək-dirək vermələrindən də, qürur duydu. Ailəsinin adama verdiyi dəstəkdən güclü nə ola bilər axı?!

Ancaq bizim fransız aşpaz öz gözlərinə heç cür inana bilmirdi. Öz sağlam düşüncəsinə görə digərlərindən fərqlənən bu xalqın təmsilçisi israrla deyirdi ki, belə şey mümkün ola bilməz. İspan əsilli qulluqçumuz isə bəlli bir ödəmə qarşılığı nəhs qüvvələri qovsun deyə, evə bir keşş dəvət elədi, hərçənd o zavallı da iki saatlıq əlləş-vuruşdan sonra öz acizliyini boynuna aldı və çıxıb gedərkən mızıldandı ki, bənzər olaylar insanın ruhundan daha çox mədəsi ilə bağlı olur.

Düz iki həftəmiz o dəhşətli yumaqla mücadilədə keçdi. Sobaya atıb, yaxdığımız zaman o, gömgöy alov dilimlərinin əhatəsində çırtılıyla yanıb, ətrafa öz sıçrantılarını yaydı, sonra isə kül ilə qarışıq iyrənc bir qarışıma çevrildi. Səhər tezdən biz təkrar balaca Conun bağirtisinə ayıldıq: uşaq otağının açar dəliyindən təkrar içəri dürtülən saqqız yumağı qapıda öz ardınca kül izləri buraxmışdı.

Çarəsizlikdən yumağı götürüb, maşınla şəhərdən xeyli uzaqlara üz tutdum və onu yolun bir kənarına tulladım. Amma üzü səhərə doğru yumaq yenə zühur elədi. Görünür, o, şossenin üstünə çıxıbmiş, yolun Parisə gələn zolağında hansısa yük maşınının təkərinə yapışmaqla, geri qayıdıbmış. Çünki Conun ağzından min bir zillətlə çıxartdığımız zaman saqqızın üzərindəki şin izində hələ istehsalçı firmanın loqosu da seçilirdi.

Bezginlik və çarəsizlik artıq bizə güc gəlirdi. Bir saqqız yumağı ilə mücadilədə bütün mümkün üsulları sınaayan və müqavimətin mənasızlığı ilə artıq barışan bir ovqatla mən onu adətən mikroskopumun üstünə qoyduğum şüşə qapağın altında “həbs” etməli oldum. Kresloma yayxanmaqla, halsız baxışlarla onu süzürdüm artıq. Bir neçə adda sakitləşdirici həb içirdiyimiz Con isə o ara öz çarpayısında uyuyurdu: ona söz vermişdim ki, o yaramaz saqqızdan bundan belə gözlərimi bir an belə çəkən deyiləm.

Qəlyanımı alışıdırıb, təkrar saqqızı müşahidə altında saxladım. Xəbis şişi xatırladan o bozumtul yumaq şüşənin altında da durmadan qımıldanırdı, “həbs” olunduğu yerdən çıxmağın yolunu arayırdı. Ara-sıra sanki fikrə gedəndə isə mənim oturduğum səmtə hava qabarcıqları üfürürdü. Mənə bəslədiyi kini-küdurəti sezmək çətin deyildi. Yorğun olsam da, o ara ağılıma elə fərqli düşüncələr gəlirdi ki, bunları nəyə görəse indiyədək yaxın buraxmamışdım.

Bu bəlanın təməlinə dayanan səbəblər məhz o dəm mənə əyan oldu. Ola bilsin, oğlumun timsalında durmadan dəyişən həyatla fasiləsiz təmaslara girə bildiyi üçün bu saqqızın içində o qədər böyük həyat eşqi oyanmışdı. Həyat olan yerdə isə mütləq idrak da var, ancaq bu, mənim oğlumdakına bənzər ruhi, kişi idrakı deyil, qəddar və fitnəkar bir idrakdır. Başqa cür ola da bilməzdi. Axı ruhdan məhrum bir idrak, ağıl üçün şər əməllər vazkeçilməz bir tələbata çevrilir. Odur ki, bu saqqız yumağında balaca Conumun ruhundan bircə zərrə də ola bilməzdi.

Düşündüm: “Çox əla. Bir halda ki, bu iyrənc varlığın mənşəyi barədə öz fərziyyə, təxminim var, onda indi də onun məğzini araşdırım. O, nə barədə düşünür? Nəyə can atır axı? Nəyə ehtiyac duyur? Fikirlərim durmadan haçalanırdı. Bax, indi o saqqız istə-nilən yolla əvvəlki sahibi sayılan oğlumun ağzına dürtülməyə çalışır. Yəni saqqız haqlı olaraq, özünün çeynənməsini diləyir. Həyatda qalmaqdan ötrü onun məhz buna ehtiyacı var.

Bu ara saqqız özünün hədsiz incə dilini şüşə qapağın altından bayıra uzatmağa nail oldu, sonra bu cür dillər sayəsində güc toplayaraq, şüşə qapağın bir tərəfini azacıq qaldırdı. Məni gülmək tutdu və onu geriye doğru qovdum. Artıq dəli kimi qəhqəhələr çəkməkdə idim, çünki həm onun üzərində zəfər çalmış, həm də onunla necə davranacağımı öyrənmişdim.

Arvadımın şəhərkənarı pikniklər üçün ayırıb, mətbəxə qoyduğu tərtəmiz plastik nimçələrdən birini götürdüm. Şüşə qapağı tərsinə çevirməklə, iyrənc yumağın bu qabın dibinə düşməsinə nail olduqdan sonra onun kənarlarına patentli super yapışqan yaxdım: istifadə təlimatında zəmanət verilirdi ki, ona nə su, nə spirt, nə də turşular təsir göstərə bilər. Yapışqan ta bərkiyəne qədər nimçəni qapağa sıxıb, gözlədim

və bu yolla hava keçirməyən, qapalı bir qab əldə elədim. İndi bu qapağı tərsinə çevirib, masa lampasını bu qaba yönəltməm yetərliyi ki, əsir aldığım o məxluqun hər bir hərəkətini izləyə bilim.

Saqqız yumağı isə yenə qabın kənarıyla irəliləyir, bayıra çıxmaq üçün bir dəlik axtarırdı. Mənim üzümlə qarşı-qarşıya gələndə o, təcili qaydada bir xeyli hava qabarcığı püskürürdü. Onların bir-birinin ardınca necə partladığını mən hətta şüşənin bu üzündən də eşidirdim. Uca səslə dedim:

– Hə-ə, gözəlim, beləcə sənin də axırına çıxdıq! Axır ki, səni oraya gömdüm!

Həmin vaxtdan bir həftə ötüb. O gündən bəri mən o şüşə qapaqdan əsla aralanmamışam, sadəcə bir fincan qəhvə içəndən-icənə gözümlü ondan çəkmişəm. Əl-üzümü yumağa gedəndə isə məni arvadım əvəz edib. Yaşanan ümidverici dəyişiklikləri də yalnız indi sizlərlə bölüşməyə macal tapmışam.

İlk günlər bayıra çıxmaqdan ötrü o saqqız yumağı əlindən gələn bütün üsulları bir-bəbir sınaıdı. İkinci gün o, başına necə oyun açıldığını anladığı üçün əsəbləşib, özündən çıxdı. Üçüncü gün yenə elə hərəkətlər elədi ki, guya kimsə, həm də ağlasığmaz bir sürətlə onu çeynəyir, adətən stadiondakı azarkeşlər saqqızı bu cür çeynəyə bilirlər. Dürdüncü gün saqqız taqətdən düşməyə başladı, onun indiyədək şümal və parlaq görünən səthində qismən quruluq sezdiiyim üçün içimi fərəh hissi bürüdü.

Bü gün yeddinci gündür artıq və deyəsən, onun axırına lap az qalıb. Saqqız yumağı indi nimçənin tən ortasında qərar tutub. Hərdənbir şişib-böyüməyə çalışsa da, təkrar yatıb-çökür. Rəngi də kirli sarı çalarlıdır. Bu gün oğlum otağıma baş çəkəndə saqqız bir anlığa canlandı, ancaq sonra özünün çarəsiz durumuyla barışdığı üçün təkrar əriyib, nimçənin səthinə yayıldı. Təxminlərimə görə, bu gün o, canını tapşırırsındır. Məhz onda mən gedib, bağda dərin bir çuxur qazacaq, bu hermetik şüşə qapağı orada göməcək, üstündə isə ətirşah kolu əkəcəyəm.

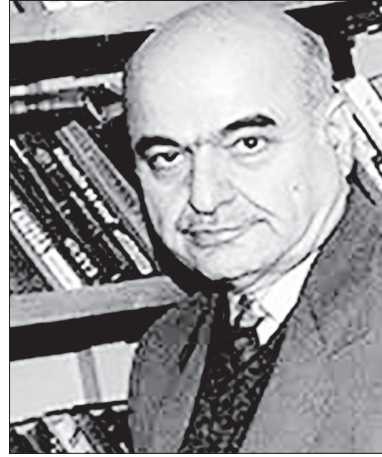
Əminəm ki, yazdığım bu hesabat xarakterli mətn bizim məhəllədə dolaşan sarsaq şayiələri yalanlamaq üçün yetərli olacaq.

Tərcümə etdi:
Azad YAŞAR

♦ 2022 – Şuşa İli

Yaşar Qarayev yaradıcılığında Vətən anlayışı: tarixi və mənəvi itkilərimiz

*“Gürcüstanda ana dilinə abidə var. Dinə, peyğəmbərə, İsayə
ən böyük heykəli Lissabonda qoyublar. Mədəniyyətə – poeziyaya,
musiqiyə, muğama heykəli isə biz qoymalıyıq. Özü də mütləq
Şuşada! Çünki “külli Qarabağın abı-həyatı” ən çox məhz Şuşada
həmişə bayatıdan, həmişə musiqidən və poeziyadan ibarət olub.
Əsatir, folklor, dil, etnos, adət-ənənə, bədii təfəkkür və milli
özəlliklə məkan, ərazi, torpaq və təbiət arasında qaynaq və
qovşaq çox az bölgələrdə burada olduğu qədərdir.”*

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının görkəmli filosof alimlərindən biri, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü Yaşar Qarayevin ədəbiyyatşünaslıq irsi ilə yanaşı, yaxın keçmişimizi, dövrün ağrılarını xüsusi həssaslıqla incələdiyi, analitik şəkildə səciyyələndirdiyi ədəbi-publisistik yaradıcılığı xüsusi maraq doğurur. Y.Qarayev (alim 2002-ci ildə dünyasını dəyişmişdir) müstəqillik dövründə respublikada yaşanan vəqəələrin birbaşa şahidi və iştirakçısı kimi fəal vətəndaş mövqeyi nümayiş etdirmişdir. “Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı” Beynəlxalq simpoziumunda (Bakı, 25-29 mart 1991) çıxış üçün hazırlanmış “Tarixin Qarabağ yaddaşı: dünən və bu gün” məqaləsində Qarabağ mövzusunə yalnız ərazi itkisi deyil, mənəvi ağrı kimi yanaşmış, problemdən fəlsəfi-sosial aspektdə bəhs edərək, bir neçə istiqamət üzrə incələyən alim, mövzunu fərqli çalarlarla zənginləşdirmişdir.

XX əsr ədəbiyyatında “Vətən” konsepti xüsusi önəm kəsb etmişdi: bu kəlmə mühacirlərimizin dilindən düşmədi. Yeni sistemə etiraz edərək doğma yuvalarını tərk edən insanlar ömürlərini qürbətdə, vətən həsrəti ilə başa vurmaları olmuşdular.

Xalqımızın dəfələrlə yaşadığı deportasiya (1918-1920, 1948-1953, 1988-1991) prosesləri ədəbiyyatımızda didərginlik mövzusunun, Vətən konseptinin yenidən gündəmə gəlməsinə səbəb oldu.

Ərazi itkisi tarixi-siyasi fakt olmaqla yanaşı, həm də xalqın, hər bir fərdin daxilində yaşadığı mənəvi ağrıdır. Tarixçilər, siyasətçilər problemə birinci prizmadan yanaşırsa, söz, ədəbiyyat adamları, sənət nümayəndələri ikinci yanaşmanı, mənəvi-psixoloji məqamları qabardırlar. Doğma torpaqların itirilməsi xalqın tarixi yaddaşında ənənənin qırılmasına zəmin yaradır, yeni yaşayış məskənində tarixi köklərin qorunması, gələcək nəsillərin bu mirasa yiyə dura bilmələri əsas problem olaraq diqqətdə saxlanılır. Bir qərbli üçün yaşayış məkanının dəyişdirilməsi (könüllü şəkildə) sıradan bir hadisə (əsasən) kimi yaşanırsa, faciə olaraq yaşanmırsa, şərqli üçün Vətəni tərk etmək, doğma arealdan, kökdən, ənənədən qopmaq kimi ağırlı bir proses kimi dəyərləndirilir (Ağabəyim ağa haqqında hekayət). Məcburi didərginlik isə, qat-qat ağırlı bir prosesdir; "...bügünkü didərgin kədərinin yanında xan qızının, qərib şuşalı şairənin o kövrək kədəri nədir ki?!.." Köçkün insan bu itkini həm vətəndaş, həm də fərd olaraq yaşayaraq, ikiqat ağrı çəkməli olur. Xalqın yaddaşını "oyaq" saxlamağa çalışan Yaşar Qarayev problemi mənəvi müstəvidə təhlil edərək, yaşananlara ilkin səbəb kimi cəmiyyətdə kök salan mənəvi deqradasiyadan bəhs etmişdir.

Yaşar Qarayev fəlsəfi məfkurəsinin əsasında Şərq dühasından qaynaqlanan, insanla təbiətin bağlılığından doğan harmonik yaşam konsepti durur. İnsan və təbiət arasında münasibətlərin "daxili, fitri bağlılıq və harmoniya" üzərində bərqərar olmasını bildirən, bu yanaşmanı yazının məhək daşı kimi qəbul edən ziyalı, etnosun dünyaya münasibətinin "milli şüurun mədəni-tarixi və mədəni bütövlüyə fitri-ilahi və təbii özü ilə – millətin məkan koordinantlarına söykən"diyini yazır (505). "Allah-taalanın, taleyin yaratdığı təbii-fitri peyzajı tarixi landşaftı tamamlayır, zaman, tarix onu ədəbi-bədii relyefə, poeziya, musiqi, folklor isə sənətdə sabitləşən estetik məkana və mühtə – "mənəvi təbiətə" çevirir"; "...milli, təfəkkür, fərdi səciyyə və əxlaq – hamısı təbii relyef və mühitlə şərtlənir. Bütünlükdə obrazlı şüur, sənət özü bədii cəhətdən dərk olunan təbiətdən və məhz onun bir parçası, doğma övladı, şah əsəri olan insan təhlilindən başqa bir şey deyildir. Öz məxsusi "mən"i ilə İnsan bədii və fəlsəfi tərkib hissəsi kimi bu estetik fenomenə – "peyzaj" anlayışına daxil olur".

Zamanla bu harmoniya aradan qalxır: "...ilkinliyə, torpağa sevginin cazibə sahəsindən ayrı düşəndə isə, insan təbiətin, torpağın özündən də ayrı düşür. ...Mənəviyyat bütövlüyü parçalananda ərazi bütövlüyü də qorxu altında qalır. Belə ki, hər cür kütləvi böhranlar, elliklə emiqrasiyalar, tarixi kataklizmlər vaxtı etnik ənənələr, tarixi-milli dəyərlər torpağı adamlardan əvvəl tərk edir. Ərazi itkisini mənəviyyat və ənənə, tarix və yaddaş itkiləri qabaqlayır... Daşlar ovula-ovula ölür, qayalar sökülə-sökülə, bulaqlar quruya-quruya ölür, millət isə unuda-unuda! Məhz yaddaş özü ilə – tarixlə və keçmişlə birlikdə həтта ən amansız eksponizmin – çağdaş erməni irqçiliyinin də hücumuna duruş gətirmək olardı"; "İslamın halal dünya və fərdi mənəvi təkamül ideyası, türklüyün min illik əxlaqi dəyərləri – hamısı burada bolluq, ucalıq və bərəkət tapıb. İndi də bizim üçün harmoniya, ahəng, kainat öz sahmanını Şuşada pozur.

“Ümumbəşəri əxlaqda xəyanət baş verib və dünya Şuşada məhvərindən çıxıb!”
– “Qarabağ vəqəəsi” deyilən ən yeni, müasir dramın əxlaqi mənası budur!”

Qarabağdan bəhs edən, bu diyarın incisi olan Şuşa üzərində geniş dayanan müəllif, şəhərin əvvəlki əzəmətini canlandırmağa çalışır. Torpaq itkisi ilə barışa bilməyən, doğma torpaqlara dönmək arzusu ilə yaşayan, hadisələrin səbəbkarını arayan, nədən qaynaqlandığını anlamağa çalışan alim xalqının tarixi və gələcəyi haqqında düşüncələrə dalır. Vəziyyətin absurdluğu ilə barışa bilmir: “Dənizdən bir min dörd yüz üç metr ucada tutduğu və düz iki yüz qırx beş il toxunulmaz, məğrur saxladığı başını heç kimə əymədi Şuşa. Və bu iki yüz qırx beş ildə dağlar gözəlinin hüsnündən örpəyi heç kəs qapa bilmədi. “Ağdam” adlı cəngavərin əlində tutduğu Şuşa boyda piyalədən dirilik şərbətini heç bir yağı, heç bir yad dodaq içə bilmədi. Bəlkə də Allahın iradəsi və cəzası oldu ki, Qacar tacını və başını, erməni mülükləri xaçlarını və cəsədlərini qoyub tərkd etdilər Murovu, Qırxqızı, Kirs, Turşsu dağlarını. Pənahabad hər dəfə yenidən abad oldu. Bəs indi necə: pənahımız keçmişdən müasirliyə yenə qayıdacaqmı və Pənahəli xan Şuşanı dördüncü dəfə abad edə biləcəkmiz? Üçüncü Şuşa intibahı, dördüncü Pənahabad baş verə biləcəkmiz? Ruhumun bir parçası, zəkamin işığı, qürurumun qələsi Şuşa, bu günüm üçün, sabahım üçün Sən mifsən, ya həqiqət?”; “Bu rəvayətdə Şuşanın həm təbiətinə, həm də şəriyyətinə məxsus təkrarsızlığı eyni vaxtda işarə olunub. Bundan belə bu təkrarsızlıq yalnız xatirədə, yalnız yaddaşdamı qalacaq? Şuşasız milli fauna və flora, Cıdır düzümüz ekologiya, Qarabağsız milli, suveren Azərbaycan mümkün olan şeydirmi?” Ağrı, xiffət hissləri ilə yanaşı, yazıda Şuşanın əvvəlki əzəmətini qaytaracağı, yenidən bərpa olunacağı ilə bağlı ümid də yer alır. “Yox, azad Şuşasız “mən”liyimiz də, milliliyimiz də, müstəqilliyimiz də naqis və yarımçıq qalardı və azadlığı Qarabağsız bayram etməyə heç zaman mənəvi haqqımız olmazdı”. Xalq adından and verən ziyalı hər kəsi Şuşa uğrunda səfərbərliyə çağırırdı: “Nə qədər ki, Yuxarı Qarabağdan başlayan çayların suyu yenə də göylər kimi mavi və göz yaşı kimi duru axmayır, gözümüzün yaşını silməyə haqqımız olmayacaq. Nə qədər ki, Cıdır düzü yad tapdağı altında qalıb, günəşə və səmaya əvvəlki kimi dik, düz baxa bilmir, yeddi milyon azərbaycanlıdan da heç birinin digərinin gözünün içinə dik baxmağa haqqı olmayacaq!

“Qayalar və qalalar içəridən ovulur!” – deyirlər. Şuşanın ağrıdan və sevgidən, muğamdan və bayatıdan yoğrulmuş ağ, marmar qayas da, hünərdən, namusdan yonulan, ilahidən, qüdrətdən bina olan qalası da belə “ovuldu”. Haram və ayrılıq bizdən aldı Şuşanı, “doğma” və yad xəyanətlərin qurbanı oldu Qalam!

Elə ona görə də Şuşasız azadlıq və ədalət mənim üçün tam deyil. Əksinə, məhz Şuşanın olmadığı dünya mənim üçün “məhbəs, Şuşa isə onun ən zülmət guşəsidir” – vaxtilə Hamletə hakim kəsilən bu Elsinor ovqatı bu gün bizdən hər birimizin Şuşa ovqatına çevrilib”. İllər ərzində bu münasibət dəyişmədi. İkinci Qarabağ müharibəsinin gedişində (16 oktyabr 2020-ci il) ölkə Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyev müsahibələrindən birində müxbirin Şuşa ilə bağlı sualını bu cür cavablandırmışdır: “İşğal edilmiş torpaqların hər bir qarışı, hər bir şəhər bizim üçün doğmadır, əzizdir. Mənim üçün hər bir kəndin dəyəri,

qiyməti o biri kəndlə müqayisədə, o biri şəhərlə müqayisədə eynidir, bərabərdir. Ancaq siz də yaxşı bilirsiniz ki, Şuşanın Azərbaycan xalqının qəlbində xüsusi yeri var. Bu, bizim tarixi şəhərimizdir, qədim mədəniyyət ocağıdır. Şuşa Azərbaycan xalqına bir çox istedadlı, dahi şəxslər bəxş edibdir. Əlbəttə ki, Şuşasız bizim işimiz yarımçıq olar". Bu əzm bizi qələbəyə çatdırdı.

Bir necə hissədən ibarət yazının hər bölməsi çağırışla bitir. Ritorik suallar, bənzətmələr, nida cümlələri, çağırış intonasiası və s. bədi vasitələrdən istifadə müəllifə hissələrini daha canlı təsvir etməyə imkan yaradan, eyni zamanda oxucusunu fəal mövqeyə səsləyən ədəbi priyom kimi işlənir. "Son üç yüz ildə ilk dəfədir ki, milli varlığımız – dövlətimiz və ərazimiz, torpağımız və təbiətimiz bu qədər sürəkli, bu qədər uzun müddətə Şuşasız (Xarıbülbulsüz) qalır. Tarixdə Pənahəli xandan bəri Şuşa qalasını qorumayan ilk nəsil – biz oluruq. Tarixə belə bir itki ilə daxil olmağa, sabahı, nəsilləri, ekologiyamızı Şuşasızlığa məhkum etməyə mənəvi haqqımız varmı? Axı, əgər sabahkı nəsil Cıdır düzünə təbiətdə yox, yalnız Vaqifin, Zakirin, Vurğunun şeirlərində rast gəlsə, o, bunu heç zaman bizə bağışlamaz və yeni Vaqif, yeni Zakir bir daha yaranmaz. Torpaqla yanaşı, torpağın saf hava və bitki qatını, folklor örtüyünü, nağıl-bayatı qatını da itirərik".

Beləliklə, məqalədə Şuşadan yalnız coğrafi məkan deyil, daha çox mənəvi varolma simvolu kimi bəhs edilir: "Duru suyum (çəşmələrim), saf havam, mənəvi qidam... hamısı həmişə Şuşadan gəlib. Şuşa torpağımın yox, mənəviyyətimin qalası olub. Burada yaranan musiqi, muğam, poeziya, folklor ayrı heç yerdə yaranmayıb. Yalnız Qarabağda bitən nadir çiçəklər kimi!"; "Şuşa təkcə dağdan və dərədən ibarət bir anlayış deyil, Şuşanın milli tarixini yaşatmış şuşalı da bu anlayışa daxildir. Şuşa – yalnız qayadan uçan hər daş və qələdən qopan hər qəlpə ilə yox, həm də Daşaltıdan, Dotələbdən uzaq düşən hər şuşalı ilə azalı, kiçilir, yox olur. Təbii-mənəvi ilkinliyini və bütövlüyünü Şuşaya qaytarmaq lazımdır".

Yetmiş illik "total sistemin tərbiyə etdiyi cocuqlar"ın yenilənməsinin zəruriliyini qeyd edərək, əvvəlki səhvlərimizi xatırladan alim keçmişdən nəticə çıxararaq, bizləri gələcəyimizi sağlam bünövrə üzərində qurmağa səsləyirdi. "Avropa da, Şərq də bizə sosial-iqtisadi inkişaf üçün hazır ideyalar və çeşidli qəliblər təklif edir. Lakin kənar modelləri milli özüldə sınaqdan keçirmək, növbəti poliqon olmaq bizə yaraşmaz. Milli dövlətdə ideya da milli özüldən doğmalı, kənardan, hazır gəlməməlidir... "sosializmin məlum modeli kimi".

Göründüyü kimi, əsl ziyalı mövqeyindən çıxış edən alim, cəmiyyəti səhv addımlardan qorumağa çalışırdı. "Ötəri ixtilaflar ali dəyərlərə nə dərəcədə tabe tutula bilər? – milli kamilliyin daxili tamlığı və sabitliyi bir də bu meyarla ölçülür. Axı, bu – təcrübə ilə və tarixlə təsdiq olunan məlum bir həqiqətdir ki, məhz ali dəyərlərə yiyələnən millət "köləlikdən azad olur" və əksinə, ali dəyərlərdən məhrum "kütlə azadlıqda da kölə olur. O da məlumdur ki, kütləni millətə ziyalı, milləti kütləyə – qrafoman çevirir. Populistlər və diletantlar, total rejim, düşüncə, əxlaq mərhələsinin üsulları və formaları yalnız o zaman tərəfdar tapır və təsirli görünə bilər ki, hadisə məhz qrafoman mühitdə, yaxud

da ümumiyyətlə, vakkumda – əsil ziyalıların və milli dəyərlərin kənarda qaldığı boşluqda baş verir. Stixiyadan yaranan belə piramidada zirvəni intellekt yox, hissi, emosional qat, məhdud sosial-sinfi mənafe, dərnək qrup təmənnası, konformist instinkt təmsil edir.

Ümumiyyətlə, mənəvi dəyərlərlə, millətin sənət, mədəniyyət, ziyalı sərvəti ilə bağlı amilin rolu inqilabi keçid, tarixi təbəddülat məqamlarında qat-qat artır”.

Diqqət çəkmək istədiyimiz məqamlardan biri də budur ki, yazıda Qarabağ dünən və bu gün müstəvisində təsvir edilmir, “inləyən məkan” təsvirinə yer vermədən, yalnız əzəmətli, zəngin torpaq olaraq canlandırılır:

***“Əziziyəm, Qarabağ,
Şəki, Şirvan, Qarabağ,
Dünya cənnətə dönsə,***

Yaddan çıxmaz Qarabağ. – Qarabağı Qafqazın yox, dünyanın gözəllik zirvəsi elan edən bu bayatıda Qarabağın həm fitri-təbii, həm də bədii-estetik məlahətinə eyni vaxtda işarə edilmişdir.

Külli Qarabağın abi-həyatı,

Nərmü-nazik bayatıdır, bayatı. – Bu isə, Qarabağda təbii və bədii-mənəvi iqlimin birliyindən yaranan kamilliyə artıq folklurun yox, ən mötəbər, yazılı klassik şeirin (M.V.Vidadinin) verdiyi tərifdir”.

“...nəsillərin Şuşa yaddaşında Azərbaycanın təkcə mədəniyyət yox, həm də cəngavərlik keçmiş”nin cəm olduğunu, “hətta dövlətlərarası yazışmada, diplomatik sənədlər”də belə şeir, ithaf, lətifə, təziyə, siyasi həcv, pamflet kimi janrlardan istifadə olunduğunu qeyd edən Yaşar Qarayev, “Şuşanın füsunkar hüsnündən ilham alan” dünya səyyahlarının – alim, sənətkar və şairlərin fikirlərini xatırlatmış, Qarabağın xalq ozanları, aşığılarından, XIX əsrin son rübündə Şuşada mövcud olan onlarla elm, sənət və ədəbiyyat yönümlü məclislərdən bəhs etmişdir. Qarabağın musiqi mühitini təmsil edən sənətkarlar Mir Möhsün Nəvvab, Hacı Hüsü, Əbdül Baqi Zülalov və başqa nümayəndələri haqqında geniş məlumat vermişdir. Yazıldığı zaman kontekstində nəzər salsaq, bu mövzunun “tarixi qatları”ndan ilk dəfə idi ki, bu qədər geniş, ətraflı bəhs edilir, faktlar ictimaiyyətə təqdim edilirdi. Məqalənin yazıldığı XX əsrin 90-cı illərində bu məlumatlar çoxlarına məlum deyildi, artıq həmin mərhələdən başlayaraq, bu mövzular illərlə adları “unudulmuş” Şərq mütəfəkkirləri haqqında əsərlər yarandı, xalqımız öz tarixi şəxsiyyətlərini tanıdı.

“Ədəbi Qarabağ” mövzusunda bəhs edən müəllif, Qarabağın “elmi pasportunu” yaratmış, tarixi faktlara, mənbələrə istinad edərək Qarabağın “bizim vahid etnik-estetik təfəkkürü şərtləndirən təbii-coğrafi kontekstə həmişəlik, sabit üzvi tərkib hissəsi kimi daxil” olduğunu bildirmişdir.

XVIII əsrdə yeni milli şeir məktəbinin əsasının qoyulması (Vaqif, Qasım bəy Zakir, Baba bəy Şakir və b.), XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəli Şuşada fəaliyyət göstərən ziyalılarımız, “Qarabağda yaradıcılıq təşkilatlarının ilk özəkləri” kimi dəyərləndirilən şeir məclisləri, Qarabağ şeir məktəbinin “qadın şeir imzası ilə həmişə zəngin” olması, “XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq, Qarabağın tarixinə

münasibətdə özünü göstərən miqyaslı, müntəzəm, sistemli elmi marağın” ifadəsi kimi dəyərləndirilən “Qarabağnamələr” xüsusi vurğulanmış, müasir mərhələni təmsil edilən ziyalılar da daxil olmaqla, Qarabağ mühitinin xalqımızın mədəni-tarixi həyatında rolundan əhatəli şəkildə bəhs olunmuşdur.

Yalnız son bölümdə ermənilərin azğın siyasətini ifşa edən ədib Azərbaycan mühacirətinin bu işdə, azğın düşmənlə mübarizədə böyük rol oynadığını vurğulayır. Göründüyü kimi, müraciətə “giriş” kimi yazılmış əsas mətnin məqsədi – hansı amal ətrafında birləşməli olduğumuzu mühacirlərimizin diqqətinə bir daha çatdırmaqdan ibarət idi.

Müstəqillik illərinin əsas mövzularından olan Şuşa, Qarabağ mövzusu ilə bağlı təhlilə cəlb etdiyimiz bu məqaləni mövzu ilə bağlı program-məqalə kimi dəyərləndirmək olar. “Ruhumuz zədələndi, qürurumuz, izzəti-nəfsimiz payımal oldu...” – Şuşanın xalqımız üçün hansı anlam kəsb etdiyini göstərən bu fikirlər qələbəmizin qiymətini birə-on artırır. Məqalə yaşadığımız, qalib gəldiyimiz ağrının, dramatizmin canlı təsviri ilə yadda qalır, zəfərə catmaq üçün hansı fiziki-mənəvi itkilərə qatlaşmalı olduğumuzu xatırladır. Ötən illərdə məqalə bizi Şuşaya səsləyirdisə, indiki oxunuşda Şuşa, Qarabağ ətrafında birləşmənin zəruriliyini aşılrayır. Şuşa itkisinin daha çox ruhsal, mənəvi problem kimi işıqlandırıldığı yazıda, tarixi diskursa yer verən, bədii ifadə vasitələrinə müraciət edən alim (bənzətmə, ritorik suallar və s.) problemin miqyası, xalqımız üçün ifadə etdiyi anlamı bütün ağırlığı və dolğunluğu ilə göstərə bilmişdir. Bu yazı işğala alim, ədəbiyyatşünas və nəticədə Böyük İnsan münasibətinin təzahürü kimi qiymətlidir. İnsan olan baş verənlərin mahiyyətinə varmalı, həyata varvar münasibətindən uzaq olmalıdır. Yaşar Qarayevin konsepti multikulturalıq, harmoniya və barış ideyalarını təbliğ edən bir alim baxışdır.

Uzun illərdən sonra yenidən Şuşada keçirilən Vaqif Poeziya Günlərinə qatılan Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Şuşada işğaldan əvvəl keçirilmiş Vaqif Poeziya Günlərini xatırlayaraq belə söyləyib: “...Təxminən 40 il bundan əvvəl, bax, bu yerdə atam durmuşdu, mən isə, o tərəfdə durmuşdum. Saxtalı-qarlı havada Vaqifin məqbərəsinin açılışı idi. Ondan sonra, 1982-ci il iyulun 29-da atamla bərabər ikinci dəfə Şuşaya gəlmişdim. O vaxt Vaqif Poeziya Günləri keçirilirdi”. O zaman atasının 59 yaşı olduğunu xatırladan Ali Baş Komandan yaşananların rəmzi mənə daşdığına diqqət çəkir: “Bu gün mənim 59 yaşım var. Bəziləri hesab edə bilər ki, bu, təsadüfdür. Ancaq mən hesab edirəm ki, BURADA BÖYÜK RƏMZİ MƏNA VAR, TARİX TƏKRARLANIR. AZƏRBAYCAN TARİXİNİN QARA SƏHİFƏSİ ARTIQA ARXADA QALDI VƏ BİZ YENİDƏN NƏFƏS ALMAĞA BAŞLAMIŞIQA”.

Lalə HƏSƏNOVA

♦ P o e z i y a

Adilə ASLANOVA

DEYİLƏM

Döymə pəncərəmi, payız küləyi!
Üşüyər otağım... o mən deyiləm.
Səmtini dəyişib çıxma qarşıma,
Gəzib tapdalanan çəmən deyiləm.

Gəlmisən, bilirəm, yaz havasında,
Gözünün, könlünün saz havasında.
Dilləndir hər kəsi öz havasında,
Özgə havasına dinən deyiləm.

Sən çırpın bağların barı qalmayıb,
Tökülüb yarpağı, narı qalmayıb.
Boşalıb pətəyim, arı qalmayıb,
Dəli harayına dönən deyiləm.

Baxmaram havaya divanə olsan,
Yağışa çevrilib boşalıb, dolsan.
Çırpınıb pəncərəm yanında qalsan,
Açmaram, özümdən əmin deyiləm,
Üşüyər otağım..., o mən deyiləm.

MƏKTUB

İstədim mən sənə məktub göndərim,
Yazım ki, qar yağıb ləpirlərinə.
Darmadağın olmuş qəlbin yükünü
Necə sığışdırım sətirlərimə?

Yığıb ürəyinə ümidlərimi,
Arxaya baxmadan çıxıb getmisən.
Yarı yolda qoyan günahlarını,
Cızdağın çıxarıb, yaxıb getmisən.

Qışdır, – pəncərəmdən boylanan günəş,
Buz kimi evimi isidəcəkmi?
Hönkürüb, yaş tökən xatirələrim
Buludlar içindən süzüləcəkmi?

İstədim mən sənə məktub göndərim,
Yazım ki, qar yağıb ləpirlərinə.
Darmadağın olmuş qəlbin yükünü
Necə sığışdırım sətirlərimə?

SEVGİ NAĞILI

Bilmirəm hardasan, kimsən, nəçisən?
Bilmirəm, bəlkə də doğulmamısan.
Mənim uydurduğum sevgi nağılım,
Bəlkə bu dünyada heç olmamısan.

Xəyala bürünmüş uşaqlığımda,
Sehirli xalçada gerçəkləşmişəm.
Bəlkə də uydurub rüyalarımda,
Sevgiyə bürünən mələk çəkmişəm.

Həmişə üç alma düşəcəyini,
Gözləyib, yolunda bitib qalmışam.
Nizamı pozulan durnalar kimi,
Əngin göylərində itib qalmışam.

Nə sən düşə bildin, nə də mən tuta,
Röyamı, nağılmı, gerçəkmi, nədir?
Xəyallar gerçəyə dönməyəcəksə –
Nağıllar özü də bir bəhanədir.

SƏN

Bacarırsan ilmə-ilmə hör məni,
İlmə vurub düyününü salan sən.
Görə bilsən əvvəlkitək gör məni,
Gülşənində qönçə gülü solan sən.

Xoş gəlmisən, kədərim!
Tərk etdiyim yerdəyəm!
Zaman bir az irəli,
Mən bir az geridəyəm!

Gecikmiş qatarımın
Ünvansız sənişini!
Hansı reyslə çıxmısan? –
Gözləyim gəlişini?

Lap nağıllar kimisən,
"Dərə keçdin, yol aşdın"
Bir ömrün yarısını
Qanadınla dolaşdın.

Salxım söyüdlər kimi
Tökülmüsən, bitmisən!
Soruşa da bilmirəm –
Haralarda itmisən?!

Bilirəm ki, gəzirsən,
Yolları əsir-yesir.
Bu yollarda bir nəfər
Ürəyi çilik-çilik,
Bilməm hara tələsir?!

Məni yerdə arama,
Sökülən dan yeriyəm!
Qorxuram inadımdan!
Allahımın şükr edən,
Uzanıqlı əliyəm!
Elə bilmə dəliyəm!
Elə bilmə dəliyəm!

QARA OĞLAN

Gəl, bu gün qayıdaq xatirələrə,
Mən bir sarışın qız, sən qara oğlan!
Qaşın altdan baxıb, ötdün yanımdan,
Apardın ruhumu sən hara, oğlan?!

Günləri aylara, ilə caladın,
Kiçik işartıdan tonqal qaladın,
Qaranquş qəlbimi sökdün, taladın,
Qaçmadın nə pula, nə vara, oğlan!

Qızlar yan-yörəndə, çönüb baxmadın,
Gözellər dalınca dönüb, axmadın.
Tətil də qurtardı, gəlib çıxmadın,
Qorxurdum olarsan avara, oğlan!

Söz aldı, söz verdi dədə-babamız,
İsindi evimiz, güldü yuvamız,
Bizləri yaşatdı üçcə balamız,
Nəvələr dırmanır divara, oğlan!

Arxada qoymuşuq qırx ilə yaxın,
Qohumlar azalıb, yad olub yaxın.
İndi məzarlığa başlayıb axın,
Qılaq başımıza nə çara, oğlan?!
Mən bir sarışın qız, sən qara oğlan!

ŞEİRLƏR

Ruhumdan süzülüb gələn harayım!
Kədərim, nisgilim, sevgi, eşq payım!

Kərpic-kərpic hörüb, quran sarayım!
Şagird dəftərində qalan şeirlər!

Üzünə baxmağa utanır üzüm,
Siz mənim ilk nəğməm, ilk ürək sözüm!
Qürura sığınıb бүkүlү, бүzүm,
İçindən dağılıb, solan şeirlər!

Kəlməsi zamantək məsum misralar,
Baxdıqca qəlbimi min hala salar.
Ağlımı, huşumu başımdan alar,
Həzin bir xatirə olan şeirlər!

Xəlvətdə yazılıb ünvan tapmayan,
Həyatın dadını heç çıxartmayan,
Üzümlü əlləri kama çatmayan,
Həyası üçünə dolan şeirlər!

Hər sətir içindən bir tənə baxır,
Kövrək hislərimi yandırır, yaxır.
Dəyişən zamantək süzülüb axır,
Gerçəyə dönərmə, yalan şeirlər?!
Gerçəyə dönərmə, yalan şeirlər?!

O SƏN DEYİLSƏN

Bir zolaq ağ bulud dəyişdi halın,
Bağırıb çatlasa, o sən deyilsən!
Nərəsi yer-göyü titrətdi, əsdi,
Şimşəktək çaxmasa, o sən deyilsən!

Bu payız tez gələr, yay tez ötüşər,
Yaralı yarpaqlar yerdə görüşər.
Bir payız gecəsi bir ürək şişər,
Kövrəlib partlasa, o sən deyilsən!

Sərmişdim dənizi ayaqlarına,
Günəşi göndərdim soyuq qarına.
Bir gün səsin gəlsə qulaqlarıma,
Məni oyatmasa, o sən deyilsən!

Baxma kədərimin yeddi qatına,
İlişib qalarsan dərdin çatına,
Bir xəbər yetişsə el-elatına,
Son ümüd yatmasa, o sən deyilsən!
Məni ağlatmasa, o sən deyilsən!!

QARAÇAY

Aramsız yağan yağışlar,
Səni kükrətdi, "Qaraçay"!
Sən də doldun mənim kimi,
Axıb gedək biz hara, çay?!

Dayanmışam sahilində,
Xəyal suya dönüb gedir.
Bir uğursuz ay, ilində,
Çəkdin bizi sən dara, çay!

Urcah oldun bir nadana,
Kəsdi sağın, kəsdi solun.
Qurban olum Yaradana!
Salmaz bizi heç zora, çay!

Sən də üşüyürsən hərdən,
"Qazanc" olsan insafsıza.
Gözlərin dolur qəhərdən,
Dönürsən sal buzlara, çay!

Torpağımın nicat yolu!
Sən elimin halalısan!
Toxunanın sınar qolu,
Uzat qolun sən yara, çay!

Əzəmətin dağ yerindən!
Dağ çayı da kiçilərmə?
Heç vaxt çıxma məhvərindən!
Qarış "təmiz sulara", çay!

Zaqatala

ONUN ÖLÜM SƏBƏBİNİ GIZLƏDİRDİLƏR...

Bu müsahibə Türkiyənin görkəmli şairi Orxan Vəli Qanıq (1914-1950) haqqındadır. Orxan Vəli şair dostları Məlik Cövdət və Oqtay Rüfət ilə birlikdə yeni ədəbi axın – "Qərib" cərəyanını yaradıblar. Orxan Vəli apardığı ədəbi mücadilə ilə Türkiyə poeziyasındakı yıpranmış, köhnəlmiş quruluşu yeniləyib, ədəbiyyata fərqli istiqamət verib. 36 illik həyatı boyunca poeziyaya yeni istiqamətdə yön vermək baxımından çox vacib, tarixi xidmətlər göstərib. Bu gün də o, şeirləri ən çox oxunan şairlərdəndir.

Orxan Vəli yaradıcılığı haqqında ən gözəl kitablardan birini Türkiyənin görkəmli elm adamı, araşdırmaçı Haluk Oral qələmə alıb. Kitabın adı "Bir roman qəhrəmanı Orxan Vəli"dir.

H.Oral 1957-ci ildə anadan olub. İstanbul Universitetinin məzunudur. 1989-cu ildə Kanadada Simon Fraser Universitetində doktorantura təhsili alıb, 1990-cı ildən bəri Boğaziçi Universitetində çalışır. Görkəmli professorun kitablarının əsas özəlliklərindən biri odur ki, onun araşdırmaları alternativ biografiyalar hesab olunur.

"Nazim Hikmət yolçuluğu", "Şeir hekayələri" kitabları da çox maraqlıdır, hər biri müxtəlif nəşriyyatlarda bir neçə dəfə çap olunub və böyük oxucu marağı görüb. Ötən il XIII İstanbul Şeir Festivalında iştirak edərkən İstiqlaliyyət küçəsində yerləşən "İnsan" kitab evində professorla görüşüb Orxan Vəli ilə bağlı kitabından doğan suallar ətrafında söhbət etdik:

- **Orxan Vəlinin yaşadığı illər bizdən çox da uzaq deyil, amma tərcümeyi-halı ilə bağlı o qədər dolaşiq məqamlar, araşdırmaçıların tədqiqat zamanı bilməyərəkdən yaratdığı problemlər var ki, sanki Bu şair orta çağın sənətkarıdır və ömrü bugünkü insanlara tam dəqiqliklə bəlli deyil. Müasir bir şairin həyatı ilə bağlı nə üçün bunca sual doğuran məqamlar mövcuddur?**

– Mən onun haqqında kitabı yazana qədər Orxan Vəli ilə bağlı yeni sənədlərə və məlumatlara ehtiyac var idi. Mən həmin sənədləri və bilgiləri əldə etdim. Şeirsevərlər onlara təqdim olanı oxuyurlar, bəzən ancaq şairin şeirlərini şərh edirlər, amma onun həyatı haqqında dərindən araşdırma aparmırlar. Sosial mediadan məlumat oxuyaraq şair barədə fikir yürütmək haqqına sahib olduğunu düşünənlər isə, ayrıca bir bələdir. Ümumiyyətlə, yeni sənədlər, dəlillər olmadan şairin həyatı barədə fikir yürütmək, maraqlı kitab

**Haluk
Oral:**

**“Faktları ona görə yazıram ki, həqiqət itib
- batmasın, heç olmasa, haradasa yaşasın”**

yazmaq mümkün deyil. Orxan Vəli haqqında bu qədər səhv məlumatların olmasına səbəb onun haqqında yazanların əksərinin səhv məlumatları bir-birindən saf - çürük etmədən köçürmələridir. Tədqiqatçı gərək əldə etdiyi mənbəyə şübhə ilə yanaşsın, onu araşdırsın, dəqiqləşdirsin.

- **Dərsləklərdə şairlərin tərcümeyi-hallarının yeni variantları hazırlanarkən sizin Orxan Vəli haqqında əldə etdiyiniz yeni faktlara etimad göstərib nəşrlərə daxil edirlərmə?**

– Düşünürəm ki, dərslək yazanlar mənim kitablarıma xüsusi diqqət ayırırlar. Məsələn, mən kitabımda Orxan Vəlinin doğum gününün 13 yox, 14 aprel olmasını faktlarla sübut etmişəm. Bir neçə araşdırmaçı bu faktı öz kitablarında qeyd edib. Amma bir çox mənbədə yenə də 13 aprel kimi qeyd edirlər. Bu isə etimad etməməkdən çox, diqqətsizlikdir. Çünki insanlar detallar üzərində çox da baş sındırmırlar. Mənim üçün əsas olan doğruları yazmaqdır. Onlara heç kəs istinad etməsə də olar. Faktları ona görə yazıram ki, kimsə onlara baxıb səhvini düzəltsin. Ədəbiyyatda “polislik etmək” mənlilik deyil. Faktları ona görə yazıram ki, həqiqət itib - batmasın, heç olmasa, haradasa yaşasın. Əlbəttə, kimsə öz yazdığı səhvini düzəltmirsə, onları aradan qaldırmaq mənim işim deyil.

- **Orxan Vəli “Dünyaların kənarında” adlı bir roman yazmaq istəyibmiş. Sizcə, bu əsərin meydana gəlməməsinə səbəb nə olub?**

– Orxan Vəli bir məktubunda qeyd edib ki, özünü dünyanın kənarında hissədir. “Dünyanın kənarında qalan insanlar xoşbəxt deyil” yazır. Bir hekayəsində balıqçı və qızının restoranda balıq bişirib satmaqlarından bəhs edir və vurğulayır ki, onlar çox xoşbəxtdirlər. Çünki, onların bir dünyası var,

həmin dünyada yaşayırlar. Özü isə gileylənir ki, mənim belə bir dünyam yoxdur. Sonra başqa bir məsələyə toxunur, yazır ki, Höte “Gənc Verterin iztirablarını” yazaraq intihar etmək düşüncəsindən xilas oldu, mən də bəlkə, bu kitabı qələmə alaraq dünyadan kənarda qalmaq hissimdən, təcrid olunmağım düşüncəsindən yaxa qurtararam.

Heyif ki, yaza bilmir. Böyük ehtimalla, hərbi xidməti bitirməsinə az qalmış belə bir əsər qələmə almağı planlaşdırır. Hərbi xidməti başa vurandan sonra isə iş tapmaq, dolanmaq, pul qazanmaq qayğıları ilə əlləşib-vuruşduğu üçün planlaşdırdığı əsəri yaza bilmir. Həm də başa düşür ki, roman yazmaq çətinidir, şeirləri ona özünüifadə baxımından kifayət edir. Romana bir səhifə yarım giriş yazır və əsər beləcə də yarımçıq qalır. O zənnə düşmürəm ki, həmin əsəri tamamlayıb, sadəcə, roman hardasa və nə vaxtsa it-bat olub. Çünki belə olsaydı, məktublarında bu barədə nəsə bir fikir, ştrix qeyd edərdi.

– **Nazim Hikmət və Orxan Vəli haqqındakı hər iki kitabınız alternativ bioqrafiyalardır. Alternativ bioqrafiya yazmağın çətinliyi nədir?**

– Mən əsər yazarkən düşünürəm ki, Nazim Hikmət barədə yüzlərlə kitab var, onları oxuyub ayrı - ayrı faktları özündə birləşdirən yeni kitab yazacam. Çünki yazılanı yazmaq mənasız işdir. Mən əldə etdiyim yeni sənədlərə əsaslanaraq nəsə etməyə çalışıram. Bu, əvvəlki əsərlərə qarşı çıxmaq deyil, sadəcə, faktların səhihliyinə əməl etməliyik. Çətin olan yeni sənədləri tapmaqdır və bir də hansısa materialı əldə edəndən sonra dəqiq bilməlisən ki, bu barədə yazılıb, yoxsa yox. Bu kriteriyalara əməl elədinsə, alternativ bioqrafiya yaza biləcəksən, əks halda, yox.

– **Orxan Vəlinin qardaşı Adnan Vəli “Orxan Vəli üçün” adlı kitabında yazır ki, qardaşı gecə evə qayıdarkən bələdiyyənin qazdığı xəndəyə yıxılıb, beyni zədələnib və vəfat edib. Fəqət bu yanlış çox yerdə yazılır, istifadə edilib yayılır. Amma fakt odur ki, həmin hadisə üç ay öncə olub və o olay zamanı şairin başı əzilməyib, beyin qanaması keçirməyib, sadəcə, topuğu cızılıb. Həmin hadisəni şair və əhatəsindəki insanlar gülməli bir qəza kimi xatırlayıb gülürmüş. Nə üçün bu kiçik hadisə şişirdilib, nəticədə hamının inandığı yalana, ölüm səbəbinə çevrilib?**

– O zamanın qəzetlərini oxusanız, görərsiniz ki, Orxan Vəlinin atası oğlunun çox spirtli içki içdiyinə görə öldüyünü deyir. Polis bu ölüm hadisəsini şübhəli hesab edir deyə, əlavə araşdırmalar aparılır. Sonda belə nəticəyə gəlinir ki, çox spirtli içki içdiyinə görə beyin

qanaması keçirib. Ölüm səbəbi belə sənədləşdirilir. Amma bir neçə həkimlə bu barədə danışmışam, onlar mənə deyiblər ki, ölümlə bağlı normal sənəddə heç vaxt belə yazmazlar. Çünki beyin qanamasının əsas səbəbi bu şəkildə göstərilməməlidir. Adnan Vəlinin kitabındakı məlumat yayılana qədər heç kəs yazısında Orxanın yıxıldığı həmin çuxur haqqında heç bir mənbədə yazmayıb və danışmayıb. Özü də bu o vaxtdır ki, Adnan həbsdədir, Orxan isə azadlıqda. O, bunu necə bilə bilər? Həm də onun yazdığı kitab sonralar çap olunub.

– **Uzun illər mətbuatda yazıblar ki, Orxan Vəlinin halı dostunun evində pisləşib. Amma nədənsə həmin dostunun adı gizli saxlanılıb. Həmin qadının adını niyə gizli saxlayıblar ki? Yaxud Orxan Vəli gecə vəfat edib, amma ölümü ilə bağlı sənəddə halının günorta pisləşdiyi qeyd edilir?**

– Çünki onun gecə öldüyünü qeyd etsəydilər, həmin qadının evində o saatlarda olması insanlar arasında əlavə söz-söhbət yaradacaqdı. Həm də o qadın – Müzəffər Gencay şair Orxan Vəlinin dostu, vəkil Fuad Ömər Kəskinoglunun sevgilisi idi. Fuad bəy isə ailəli idi, uşaqları vardı. Ancaq sevgilisinin varlığından da çoxları xəbərdar idi. O cür yazanlar istəmirdilər ki, şairin dostunun sevgilisinin evində gecə içki içdiyi bəyan olsun. Həmin qadın da o zaman gənc idi, indi onların hamısı haqq dünyasındadır.

Fuad bəy həm də Orxan Vəlinin və Məlik Cövdət Andayın dostu olub, özü də şeirlər yazırmış. Həm də Fuadın bacısı ilə – Məziyyət Bölükbaşı ilə Orxan Vəlinin arasında könül bağı olub, şair ona qarşı xoş hisslər duyub, onun dəftərlərinə şeirlər yazıb. Görürsən nə qədər qarışıq münasibətlərdir? Orxan Vəlinin ailəsinin istəyi belə idi ki, ağıla gələcək söz-söhbətlər olmasın, dünyadan vaxtsız köçmüş şairin yaşıantıları dilə-ağıza düşməsin. Ona görə bu yalanın populyarlaşmasında maraqlı olublar.

– **Bu faktları qələmə almısınız. Yuxarıda adları çəkilənlərin ailə üzvlərindən kimsə sizə irad bildirmədimi ki, nə üçün gizlinləri açmısınız?**

– Yox, belə şey olmayıb. Sadəcə, Fuadın gəlini ilə görüşüb bəzi məqamları öyrənmişəm. İndi o da vəfat edib. Məziyyət xanımla 15 il öncə görüşmüşdüm. Onda 90 yaşı vardı. Ona dedim ki, danışdıqlarınızı yazacam, qətiyyənlə narahat olmadı. Məziyyət xanımın övladı yox idi.

– **Orxan Vəlinin Nahid xanımla münasibətlərindən də yazmısınız. Fəqət bu münasibətləri elə dolaşlıq qələmə almısınız ki, şairin onu sevir-sevmədiyini özüm üçün belə aydınlaşdırı bilmədim.**

– Orxan Vəli Nahid xanımla tanışanda o, artıq ərddə idi, ona görə də məktublaşmalarından bəlli olmur ki, münasibətləri nə qədər məhrəmanə olub. Orxan Vəlinin ona yazdığı yüzrlərlə məktubu qalıb. Orxan Vəli Nahid xanıma yaxınlıq duyur, əsgər getməmişdən də ona məktublar yazırdı.

Fəqət, şairin eyni zamanda başqa qadınlara da yazdığı məktublar qalıb, onları tovlamağa çalışıb, öyüb, komplimentlər söyləyib. Bunları çox kübar edib. Eyni zamanda həm Bellaya yazıb, həm Nahidə, həm də Məziyyət xanıma.

Şairin sevgisi bir şəxsə yönəlik deyildi. Bu sevgilər Orxan Vəliyə ilham verirdi, “bəsləyirdi onu”. Qadınlara gözəl sözlər yazmaq, maraqlı şeirlər həsr etmək onun həyatı marağı olub.

– **Bəs nə üçün evlənməyib?**

– O, heç zaman evlənmək haqqında düşünməyib. Həm də maddi vəziyyəti normal olmayıb, stabil gəlir üzü görməyib. Bundan başqa, çox gənc yaşda dünyadan köçüb. Bəlkə, qırx yaşına çatsaydı, evlənərdi.

– **Orxan Vəlinin cib dəftərinin surəti ilə tanış oldum. Həmin dəftərdə rəhbəri olduğu “Yarpaq” dərgisinin abunəçilərinin siyahısını tutub. Orda 366 abunəçinin adı var, əksəriyyəti də o dövrün məşhur söz-sənət adamlarıdır. Bu siyahıdan belə nəticə çıxmırmı ki, “Yarpaq” dərgisi elə ziyalıların hesabına dərc olunurmuş, oxucuların ümidinə qalsaymış, elə ilk nömrədən sonra batarmış?**

– Belə olması çox təbiidir. Çünki o zaman oxuyub-yaza bilənlərin sayı indiki qədər deyildi, bundan başqa, nəşrin çıxmasından xəbərdar olanlar az idi, almağa maddi gücü olanlar da çox deyildi. Jurnalların taleyi belədir, hamısı gec-tez bağlanır.

– **Bu8 gün məktub yazmaq dəbdə deyil, belə məktublar da yox dərəcəsidir. Şəxsi telefon yazışmaları da silindisə, deməli, o şairin yazdıqları itdi. Belə bir dövrün araşdırmaçısı, sizcə, hansı faktları əsas götürməlidir?**

– Müasir dövrdə araşdırmaların mənbələri dəyişib. Məsələn, Orxan Vəlinin heç bir video görüntüsü yoxdur, qısa bir səs yazısı qalıb, vəssalam. Mən onun haqqında kitab yazanda hər yerdə onun həyatının izlərini arayırdım. Ən yeni dövrün araşdırmaçıları son dönmə şairlərinin həyatını öyrənərkən əllərində çoxlu vizual materiallar olacaq. İndiki tədqiqatçılar vizual materialları üstün tutacaqlar. Yəni bəzi şeylər məhv olur, yerinə başqaları gəlir. Qaynaqlar dəyişə bilər, amma ədəbiyyatın, araşdırmaçılığın əsas mahiyyəti həmişə necə varsa, elə də qalacaq.

***Söhbəti apardı:
Fərid HÜSEYN***

♦ P o e z i y a

Əli NƏCƏFXANLI

ƏSGƏRƏ MƏKTUB

Salam, mənim əsgər balam, ər balam!
Daş diksindir, qaya qopur qıyından!
Qədəminçin qəribsəmiş hər qalam
Qürurlanır qamətindən, boyundan!

Sən – Şuşanı alan igid, qəhrəman,
İrəliyə şığıyorsan ürəklə!
İstiqlala, istiqbala durmadan
Yürüyürsən min arzuyla, diləklə!

Bayrağa dön zirvələrin qaşında,
Uca dağlar bir boy daha ucalsın!
Yaz yaşasın payızında, qışında,
Yurd yerləri qırımından güc alsın!

Qarı düşmən murdarlayan yerləri
Od püskürən nəfəsinlə təmizlə!
O müqəddəs ocaqları, pirləri
Öz şövqünlə, həvəsinlə təmizlə!

Tank belində həyatınə girdiyin
Bələkdəykən tərək etdiyin evindir!
Nə güclüymüş millət-ordu birliyi!
Hünərinlə varlığını sevindir!

Hər addımda al düşmənin canını,
Duaçınam, düşməyəsen dara sən!
Yerdə qoyma şəhidlərin qanını,
Qarabağı qarış-qarış dara sən!

Sona qədər tərək eyləmə səngəri,
Hünər göstər, qurban olum boyuna!
Allah qoysa, kişi kimi dön geri,
Baş tacı ol öz kökünə, soyuna!

SÖZÜM

Sözü qüsullaram, çirkə çıxmasın,
İçindən iddia, hikkə çıxmasın.
Elə ona görə, yekə çıxmasın,
Sözlərin içində sədəfdi sözüm.

Çoxları arada toz eləyirlər,
Tikansız sözümü söz eləyirlər.
Nə bilim, bəlkə də düz eləyirlər,
Köntöy həmlələrə hədəfdi sözüm.

Yazdığım hər sözün öz cılası var,
Bəlkə beş mənası, beş cılası var.
Anlayan kəslərə etinası var,
Duyan könüllərə tərəfdi sözüm.

Daş da çiçək açıb söyləyir şeir,
İnsanı ürəkli eləyir şeir.
Çıxsa da əlimdən ildə bir şeir,
Dünyanın şəninə şərəfdi sözüm.

Canı bir qadına qurban demişəm,
Ömrü söz adına qurban demişəm,
Sözün azadına qurban demişəm,
Gözəllik adına məsrəfdi sözüm.

ƏRİYƏN QARDA İZ

Dünyanı çox gəzdim, dolaşdım, bəsdı,
Yol çəkdim, düz keçdim, yal aşdım, bəsdı,
Artıq ipliymə dolaşdım, bəsdı,
Artıq lövbərimi burda salıram.

Daha ayağımın feili azalıb,
Könlümün gəzməyə meyli azalıb,
Gözümün nuru da xeyli azalıb,
Mehri, məhəbbəti yurda salıram.

Sözdən sevə-sevə həsir hörərdim,
Kİmsəyə nə macal, nə sirr verərdim.
Beşlikdən, onluqdan nəzir verərdim,
İndi qutulara xırda salıram.

Azaldı o təpər, getdi o taqət,
Canı hədər yerə üzmüşəm əlbət.
Camaat zirvədə iz salır, fəqət,
Mən izi əriyən qarda salıram.

Yox olub şadlığım, itib şənliyim,
Köhnə dəyirmanam, boşdu dənliyim.
Həddən ziyadadı deyingənliyim,
Evdə arvadı da dərdə salıram.

DEYİLƏM

Faniyə uymamaq dünyada addı,
Mənim bu sarıdan könlüm abaddı.
Güldən-gülə qonmaq ruhuma yaddı,
Kəpənək deyiləm, böcək deyiləm.

Hər kəsin ağlına batmayan lafam,
Gah qəlbi yuxayam, gah nainsafam.
Bəlkə də batındə təmizəm, safam,
Zahirən qarayam, göyçək deyiləm.

Hərdən zaman çəkir məni dərinə,
Yaxa tanıtmıram şər işlərinə.
Üstümə köməyə qaçan birinə
Əltutan olsam da, əlcək deyiləm.

Halallıq adına ölən biriyəm,
Təkcə Allahıma kölə biriyəm,
Elə bilirəm ki, belə biriyəm,
Bəlkə də yalanam, gerçək deyiləm.

ÖLMƏYƏ DƏYƏR

Ürəkdən su içib gəlsə cana söz,
Dolar bircə anda ətə-qana söz.
Yetər ki sən onun mənasını sez,
Söz ətir qoxuyar gülənbər kimi.

Mən də butasını almışam sözün,
Gündə qadasını almışam sözün.
Hisini, pasını almışam sözün,
Lampa şüşəsini silənlər kimi.

Yazdığım bir kəlmə çiy olsa əgər,
Misralar başına, gözüne döyər.
Sözün də uğrunda ölməyə dəyər
Vətən savaşında ölənlər kimi.

O QIZDA NƏSƏ VAR...

Ona bax, o qızın dodağı qaçıb,
Eləcə gözünün qırağı gülür!
Çiyninin üstündə oynayır saçı,
Saçının üstündə darağı gülür.

Boylana-boylana qalıbdı qıza,
Tamaşa zalına dönübdü küçə.
Elə bil kim dinsə, alacaq cəza –
Ağzına su almış sinifdi küçə.

Yoluna könüllü sərilib güllər,
Nazı yüz nəfəri öldürüb azı.
Qanlara susayıb təbəssümüylə
İmansızın qızı, dinsizin qızı!..

Gəlinlər, qızlar da boynunu burub –
Qarğış ocağıdı lal baxışları.
Zalım elə göz-qaş oyunu qurub,
Allah da bu zülmü heç bağışlamır.

Qəzəbə, zavalə keşmə gəlməyə,
Gözündən gör necə bahar boylanır.
O qızda nəşə var heç kəs bilməyən,
Saçları çiyində nahaq oynamır,
Darağı saçında nahaq oynamır.

EPİTAFİYA

Dil tapıb cəlladla, qəssabla hələ,
Xeyli yaşayardım hesabla hələ,
Canımı aldılar əzabla ələ,
Məni ağrı-ağrı sökdülər, bala.

Sovulmaq, ələnmək düşdü baxtıma,
Elə şələlənmək düşdü baxtıma.
Dərdlə silələnmək düşdü baxtıma,
Məni başlarına çəkdilər, bala.

Zarıncı eyləyib ziyada məni,
Atlılar görmədi piyada məni.
Bitirib bir yalçın qayada məni,
Daşları üstümə tökdülər, bala.

Tükəndim, o itən itdi itənlər,
Yel kimi yanımdan ötdü ötənlər.
Mənim qanadımı ütdü ütənlər,
Usdufca başımı əkdilər, bala.

Sınağa çəkincə səni də zaman,
Kəmfürsət kimsədən gözləmə aman.

Allahı dananlar çoxalıb yaman,
Təkbir söyləyənlər təkdilər, bala.

BU ŞƏHƏR

Ayaqlarım addım-addım öpübdü
Bu şəhəri, bu şəhəri, şəhəri.
Çox olub ki, dirigözlü açmışam
Bu şəhərdə mən səhəri, səhəri.

Vurulmuşam ağılkəsməz yaşımda,
Davalardan çapıq qalıb qaşımda.
Qadağalar qabağımı kəsməyib,
Bu şəhərin yadındadı bəlkə də
Külək olub tinlərində əsməyim.

Ömrü, günü çiçək kimi səpmişəm
Küçəsinə, dalanına, yoluna.
Bir küsəyən qızını da qıymayıb
Bu şəhər ən sədaqətli quluna.

Dönə-dönə məndən üz də döndərib,
Bir kərə qol qoymamışam tərkinə.
Sınaqlara çəkməyini yazmışam
Bu şəhərin mənə olan ərkinə.

Həmişəlik ürəyimdə təpərdi,
Bu şəhərsiz kor bilirəm gözümü.
Öləndə də toxum kimi, dən kimi
Bir yanında əkdirərəm özümü.

QƏRİBÇİLİKDİ

Sayəndə ölümü almışam satın,
Sayəndə ürəyim çilik-çilikdi.
Mənim həyatımla sənə həyatın
Qovuşa bilməyib, qəribçilikdi.

Gözümə baxmısan gözündə şimşək,
Qıvrılıb qalmışam qırılan simtək.

Sənə bənd olalı... bir arzu-istək
Üzümə gülməyib, qəribçilikdi.

Sevda get-gəlində mən də varmışam,
Umuda yol ölçüb dərdə varmışam.
Ömrümə ikinci ad axtarmışam,
Ağlıma gəlməyib – qəribçilikdi...

DÖNƏYDİN

Üz çevirib o gedənsən, o gedən,
O gün-bu gün ögey oldun ögeydən.
Xəyal kimi sən uçduğun o göydən,
Sis adında, çən adında dönəydin.

Nə zamandır əsirisən əsəbin,
Nə yamandır – nə qərar var, nə səbir...
Yaxşı, deyək, aşılıb-daşdı qəzəbin,
Hirsli-hirsli, cin atında dönəydin.

Min yol ölüb-dirilmişəm mən azı,
Nədir bunca tərs olmağın mənası?
Özün dönə bilmirdinsə, ən azı
Səs adında, ün adında dönəydin.

Ha gözlədim, ha boylandım, ha baxdım,
Gördüm yoxsan, gülən deyil ta baxtım...
Nə olardı, ay butalım, adaxlım,
Son ümidin qanadında dönəydin.

TEZ QAYIDASAN

Çıxıb gedirsənsə, di, yubanma, get,
Nə davan uzansın, nə səsin qalsın.
Çıxıb gedirsənsə, qapını tez ört,
Barı otağımda nəfəsin qalsın.

Araya girənlər istəməz qəti
Təzədən yanıma qaçıb gələsən.

Hər halda, açarın birini götür;
Qapını ürəklə açıb gələsən.

Hava qaralmamış get, olmasın gec,
Sanma bunu demək asandır, asan...
Mən səni qovmuram, qovmaram da heç,
Deyirəm, tez gedib, tez qayıdasan.

GƏTİRSİN

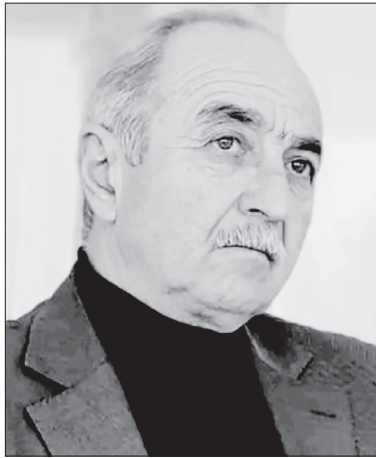
Təcili yardıma telefon açın,
Yaralı könlümə təcür gətirsin.
Ömrümü qəm kəsir əlində qayçı,
Dərmanın bilirsə əgər, gətirsin.

Huşum başdan çıxıb səyahət eylər,
Canım cəhənnəmi ziyarət eylər.
Yardan bir soraq da kifayət eylər,
Xəbəri olanlar xəbər gətirsin.

Dua eyləməkdir ilboyu işim,
Xırda bir müjdəyə atlanar düşüm.
Əsən küləklərə minnətçi düşüm,
Bir udum ətri də yetər, gətirsin.

Sinə manqalımda ürəyim kabab –
Yeyib qurtarmışam, tükənibdi tab.
Yar özü istəsə eyləsin savab,
Gəlsin, zülmünü də betər gətirsin.

Nadir AZAYOĞLU

GƏLƏMƏZSƏN, YOX...

*(“Təki sən səslə məni” mahnısını
sevənlər üçün)*

Sənsiz bir yalquzağın
Yaraları sızıldar.
Ruhu qapını döyər,
Pəncərəndə quzuldar.
Biləməzsən, yox...

Duyğum daş-daş ləklənib,
Cingildəməz qulağı.
Bilsən necə təklənib
Qapındakı qonağı,
Güləməzsən, yox...

Derdin, qalsan qucağım,
Ölsəm mənə kəfəndin.
Derdin, ayrılıq qəfil
Gəlsə ölləm, əfəndim.
Öləməzsən, yox...

Bir vaxt balın, pətəyin,
Bir vaxt şirin dilindim.

Ağzı yansın fələyin,
Yaddaşından silindim.
Diləməzsən, yox...

Yenə səhər açılır
Yaralarım üzünə.
Gümanım yox "Təki sən
səslə" gəlləm sözünə.
Gələməzsən,
gələməzsən, yox....

DÖNSÜN

*İgidlərimiz irəlilədikcə
yönü Laçına deyilmiş şeir*

Yönümüz sənə sarıdır,
Sənin yönün bizə dönsün.
Yazında buz bağlamışdıq.
Qışın oda, közə dönsün.

O yalanın, bu da doğrun.
Sən nigaran, biz də yorğun.
Durub baxaq oğrun-oğrun,
Göz yaşımız sözə dönsün.

Gedən gedib, qalan gəlsin.
Beşik-beşik laylan gəlsin.
Doğmaları hayla, gəlsin.
Çəhlimlərin izə dönsün.

BƏSİMDİ

Səndən nə gözləyib, nə umasıydım?!
Sən elə mənimçün haxsan, bəsimdi.
Bahar həvəsinlə payız ömrümə
Bənövşə baxışı baxsan, bəsimdi.

Hər gün bir "məclisdə" min qat enən var,
Hər gün bir ünvandan geri dönən var,

Sənin sevdinin var, səni sevən var,
Sən ki gözü-könlü toxsan, bəsimdi.

Daş altda çiçək var, ətrinə hayıf,
Ovunmaz, oxşanmaz xətrinə hayıf,
Şeirimin bir-iki sətrini sayıb
Bir ətək qayğıdan çıxsan, bəsimdi.

Bir belə haqsızlıq, bu şər içində,
Nadirin bir nisgil bişər içində.
Belə başıpozuq bəşər içində
Bütövsən bəsimdi, sağsan bəsimdi.

MƏKTUB

Hər məni görəndə yuxu söyləmə,
Məhəbbət xəyalı sevir, əzizim.
Hər yuxu görəndə qorxub-eləmə,
Oyan, yastığını çevir, əzizim.

Mənsiz gecələrin ömrünə bir yas,
Mənsiz yatağına zülmət sürünər.
Sən mənim şəklimi bağrına bərk bas,
Bəlkə pəncərəndə boyum görünər.

Belə gecələri nə sir, nə tilsim,
Nə əcəl əyləyir, nə ölüm çəkir,
Hər gecə sinənə qısılan əksim
İndi mən bilirəm nə zülüm çəkir.

Kimdir canı yana, qəlbi od tuta,
Görə kirpiyindən qəm asdığını,
Neynim, əllərinə əllərim çata,
Çevirəm astaca nəm yastığını.

Gecə cəlladıdır ağırılı canın,
Çəkər öz kamına neçələrini,
Sırrını bilsəydim, vallah, dünyanın
Alardım əlindən gecələrini.

Hər məni görəndə yuxu söyləmə,
Məhəbbət xəyalı sevir, əzizim!
Hər yuxu görəndə, qorxub-eləmə,
Oyan, yastığını çevir, əzizim!

GÖRDÜK

Duyğusuz olmadıq, kar yaşamadıq,
Dünyanın hər nəyi varıdı, gördük.
Yurd-yuva nisgili, yaylaq həsrəti
Gözlərdə qocaldı, qarıdı, gördük.

Ölüm nə idi ki, yaman əyildik,
Goru geymədik ha, gora geyildik.
Ayaqlar altında, kor ha deyildik
Gedən namusudu, arıdı, gördük.

Bizə daş atdılar, daşa bax – dedik,
Gözlərdən süzülən yaşa bax – dedik.
Buna ömür dedik, yaşamaq dedik,
Bu ömür min ahu-zarıdı, gördük.

Sonu görünmədi bu bəhsəbəhsin,
Doğrahadoğranın, bu kəshakəsin.
Biz kimik, nəçiyik bilən nakəsin
Gen dünya başına darıdı, gördük.

OLAMMADIM

*Qəbələdən əliboş qayıtma, –
deyən dostlara*

Əli boş qayıtdım, ürəyi dolu,
Təntimiş buludtək boşalammadım,
Gözümdə qərıblıq duyan maralın
Gözündə bir damla yaş olammadım.

Havalı gəzirəm haçandı, – dedim,
Qoymayın, ürəyim uçundu, – dedim,
O daşa, torpağa Laçındı – dedim,
Torpaq olammadım, daş olammadım.

Qarabağ həsrəti qəlbimdə qəhər,
Dözdüm ağrılara, dözdüm birtəhər.
Dərədə xəlvəti açılan səhər,
Zirvədə qaralan qaş olammadım.

Cökə çiçəkliydi, çiçəyi ballı,
Arısı, beçəsi, böcəyi hallı,
Güneydə bir yaz ki, xalısı xallı,
Quzeydə mürgülü qış olammadım.

Dinmə Azayoğlu, dəmin yeri ydi,
Vüsalın həsrətə qənim yeri ydi,
Haqqın dərgahına dönüm yeri ydi,
Heyif bir əcələ tuş olammadım.

AĞRI

Çəkilib gedəsən özün özündən,
Kəsilə ayağın bu yer üzündən.
Bir də düşməyə sən Tanrı gözündən,
Bir də bu torpağa qayıtmayasan.

Dizin göynəməyə hər addımbaşı,
İtə qayaların çopur yaddaşı.
Gəzəsən göylərin quş qanadında,
Ordanca süzəsən yurdu, yurddaşı.
Bir də bu torpağa qayıtmayasan.

Nəyin var çəkilə haqq ayağına,
Bir üz sənənin ola, bir üz Allahın.
Nələr çəkdiyini kimsə bilməyə,
Bir özün olasan, bir öz Allahın.

Bir də doğmaları didərgin düşən,
Eli yağmalanmış Türkmən yurdları,
Bir də hikkəsindən qovrulub bişən
Qaratel gecədə elat Qurdları.

Ulaşa-ulaşa üstünə gələ,
Yaralı çibantək göz-göz olasan,
Korun-korun yanıb köz-köz olasan,
Mələklər çığrışıb tüstünə gələ.

Kölgətək yenəsən çay qırağına,
Azadlıq nə imiş? Fərqi deyəsən.
Viranə yurdlara, kar kahalara
Bəxtəvər-bəxtəvər şərqə deyəsən,
Bir də bu torpağa qayıtmayasan.

Mənim gözlərimdə göyərçin ahı,
Mənim hənirtimdə durna səsi var.
Başımın üstündə xeyir allahı,
Yolumun üstündə şəhər nəfəsi var.

Başımdan basan var, dilimdən sıxan,
Tanrı bəndəsinə qənim ki olmur.
Bir vaxt yel əsəndə əlimdən çıxan
Əllərim yetəndə mənimki olmur.

Qara qasırgadı hər düşən axşam
Hərdən yollarıma qan qusur səhər.
Dərdini cütləyən cütçü qardaşam,
Arxamca çəkirəm ömrü birtəhər.

Birtəhər yaşamaq ölümdən betər,
Hələ çoxlarını güman sürüyür,
Görmüşdük torpaqda gül-çiçək bitər,
İndi torpaq üstə insan çürüyür.

Baxdığım ümidlər gözümdə zəlil,
Getdiyim yolların sonu uğursuz,
Mənim ki ürəyim özündə deyil,
Ay yetim arzular, hardan doğursuz?!

Qara bulud oldum, daşa dammadım,
Siz bulud ömrümə bir daş atdınız.

Mən ötən ömrümü yaşadammadım,
Bəlkə qalanını siz yaşatdınız.

Nəzim Əhmədliyə

Əllərin cibində,
Cibin əllərində,
sozalan ümidlərin içində,
bilirəm üşüyürsən
Üzü Laçına tərəf
Bakının bir küncündə.

Mən də üşüyürəm, qardaş,
sənin qədər.
Mənim də sinəm doludu
Sinən qədər.

Ayağımız altdan çəkiblər
Gözümüz çəkən yolları.
Ruhumuz ac-yalavac qurd kimidi,
Köksümüz xaraba qalmış yurd.
Deyirlər Laçına qar yağır,
Ürəyimdə bir şaqqıltı var.
Yəqin əkdiyim tutun
barını çırpınlar
qarını çırpmadılar.

YAZIQ

Bu il də qələm götürdüm,
silah götürə bilmədim,
Əllərim yazıq.

Bu il də VƏTƏN dedim,
kəfən deyə bilmədim,
Dillərim yazıq.

Çaylağına seli gələr,
Yaylağına Eli gəlməz,
çöllərim yazıq.

Sahibi sərdən düşən,
Aşıb yəhərdən düşən,
Yolu şəhərdən düşən
Ellərim yazıq.

GƏLİR

Ağ günlərə ağı dedik,
Dalınca qarası gəlir.
Günün günorta vədəsi
Qapıya yarasa gəlir.

Öz içinə sıxılmışa,
Kölgəsinə yıxılmışa,
Bu məmləkət dağılmışa
Dərdlərin sarısı gəlir.

Məhlər ötür ağı-ağı,
Çiçəklərin ölən çağı.
Gül əkdiyim bu torpağın
Əlimə yarası gəlir.

GETSİN

Bu dünyanı kirpik-kirpik
gözlərində uyut getsin.
Dünya səni unudubsa,
sən də onu unut getsin.

Odun olma ocağında,
Buz bağlama sazağında.
Nə vecinə, qucağında
bəşik getsin, tabut getsin.

Uğuru yox, sayası yox,
Bundan artıq boyası yox,

İsməti yox, hayası yox
bir gözələ tay tut, getsin.

YAŞAMIŞAM

Mən nə ölçüyə gəlmişəm,
nə biçimdə yaşamışam.
Varlığımı heç biliblər,
Öz “heç”imdə yaşamışam.

Açıq-aşkar vuran olub,
Gizli tələ quran olub.
Mən dərdimə sarvan olub
öz köçümdə yaşamışam.

Vaxt olub göyüm laxlayıb,
Vaxt olub suyum axmayıb.
Mən bu dünyaya baxmayıb,
Öz içimdə yaşamışam.

ŞÜKÜR

Yurddan köçdün, ya qəbirdən,
O da, bu da köçkünlükdü.
Səhvimi, düzmü? – ta qədimdən
Derlər dünya beşgünlükdü,
Yaşasan, beşinə şükür!

Ayrılıq var – aydınlıqdı,
Hər işdə bir xeyir olur!
Biz kimik ki? – qul, qaravaş.
Fərman verən deyir – OLUR,
Ərzin padşahına şükür!

Bitmədi qosqoca qəmlər,
Neçə dərdin yaşdaşyıq.
İçimiz qəbir-qəbirdi,
Biz hamımız başdaşyıq,
Tanrının daşına şükür!

YADINDA OLAR

Yadındolar?!
Siyah tellərinçün
ağca güllər
bitirən torpaq, –
bax o torpaq qədər...

Yadındolar?!
Əllərinin nazından sürüşüb
Həkərinin sularına
can verən yarpaq, –
bax o yarpaq qədər...

Bir də hənirtimizi
hənirtisində itirən bulaq
bax o bulaq qədər
sevmişdim səni.

Səni o torpaq qədər,
Elə o yarpaq qədər,
Hələ o bulaq qədər
sevsəm də,
indi əllərim
nə qara günlü Laçına,
nə də ağca güllü saçına
yetəndi.

GÖZƏ GÖRÜN!

*(“Arada gözə görün” deyən dostum
İbrahim İlyaslının dilindən yazdığım
şeir)*

Deyimmi, canım-gözüm,
Harada gözə görün?
Bir üzü ağ, bir üzü
Qarada gözə görün.

Ruhumuz dara bağlı,
Qan verir yara bağlı.
Təbrizli, Qarabağlı
Yarada gözə görün.

Dərbənddən aş, belə gəl.
Göyçə denən, gölə gəl.
Təzanətək telə gəl
Çarada gözə görün.

Bir dastansan, nağılsan.
Yapış göydən yığılsan.
Xan çobanda yox olsan,
Sarada gözə görün.

Ağ üzünü öyən yox,
Qarasını döyən yox.
“Hər gün görün”, deyən yox
Arada gözə görün.

DUZSUZ OLMA

*(Ona əziyyət verən “duzdan” axşam-
səhər gileylənən Sabir Yusifoğluya)*

Duzdan qorxma, arkadaş.
Duzsuz olmaqdan qorx.
Ya az, ya çox,
Duzsuz olma.

Duzsuz adam dəli olar,
Adamlara yovuşmaz.
Həm də haqsız olar,
Haqqa qovuşmaz.

Haqq səni haqlasın,
Haqq səni saxlasın,
Sən də haqqı.
Duzsuz olma.

Duzsuz olmaq “düz”süz olmaqdır.
Dost-tanış yanında “üz”süz olmaqdır.
Düzsüz, üzsüz olmaq
Əslində bizsiz olmaqdır.
Duzdan qorxma, arkadaş.

GÖRÜNÜR

*(Dostum İbrahim İlyasının işğaldan
azad olunmuş Kəlbəcərdən zəngi gəldi
və ilk dediyi bu bənd oldu:
“Kəlbəcərdəyəm, arkadaş.
Baxdıqca Laçın görünür.
Biçənəklər qırqovullu,
Qayalar yalçın görünür.”)*

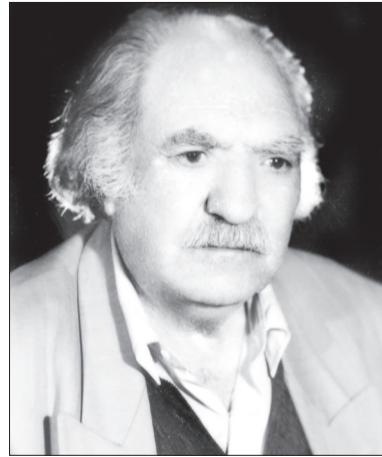
Ruhunu çəkirmi meşə,
Əlin çatırmı günəşə.
Baxırsanmı, dağ yenişə,
Buludlar qırçın görünür.

Çiçəkləri səhər-səhər
Duman gələr, şəhə bələr.
Əlçatanda nazlı Tərtər,
Uzaqda Xaçın görünür.

Ömür keçdi yasaqlarda,
Oda düşdük sazaqlarda.
Denən, qardaş, uzaqlarda
Çarən, əlacın görünür.

AŞIQ VƏ AŞIQ QAFLANTI

Qaflantı Muradeli Qulam oğlu Qüreyşi Güney Azərbaycan milli demokratik ədəbiyyatının nümayəndələrindən biri, vətənpərvər el şairidir. O, 1933-cü ildə Güney Azərbaycanın Miyana vilayətinin Çaroymaq mahalının Heydərabad kəndində kəndli ailəsində dünyaya göz açmışdır.

Qaflantının Çaroymaqda keçən və ömrünün sonuna qədər unuda bilmə-diyi uşaqlıq və yeniyetməlik illəri Güney Azərbaycanın tarixində mühim yer tu-tan Milli Hökumət dönməsinə dəng gəlmişdir. 1941-1946-cı illərdə get-gedə güclənən milli hərəkat, xalqı Güney Azərbaycanda baş verən mühüm və unu-dulmaz bir hadisəyə – öz Milli Hökumətini qurmağa doğru aparırdı. Bu zaman Muradəlinin ailəsinin də milli hərəkata qoşulması onun faciəsinin təməli olur və minlərlə azərbaycanlı kimi Muradeli və ailəsi bu faciədən öz nəsibini alır. Yeniyetmə Muradeli, şahın cəlladları tərəfindən fədai əmisinin atın quyuğuna bağlanıb kəndin yollarında sürütməyə çəkilərək vəhşiçəsinə öldürülməsini öz gözləri ilə görür. Evləri talanıb kəndlərindən qovulan ailəsi və qohum-əqrabası qonşu kəndlərə sığınır. Lakin şiddətli basqı, təhdid və təqiblər üzündən Muradeli sığındıqları kənddə də çox qala bilmir. Böyük əziyyətlər bahasına Tehrandə məskunlaşan şair ömrünün sonuna qədər bu şəhərdə qalır. M.Q.Qaflantı 2006-cı ildə keçirdiyi beyin infarktından vəfat edir və Tehranın güneyindəki Yaftabad məzarlığında dəfn edilir.

Muradeli Qüreyşi Qaflantı doğma yurdunun, el-obasının vurğunu və azadlıq aşığı idi. O, bütün ömrünü, ədəbi və ictimai fəaliyyətini İranda Azərbaycan türklərinin milli hüquqları uğrunda mübarizəyə həsr etmişdir. Bu döyüşdə onun silahı fədai əmisindən fərqli olaraq, top-tüfəng deyil, qələmi olmuşdur. Qaflantı poeziyası doğma torpaq, azad insan, azad dil, azad vətən, azad millət sevdasından yaranıb və xalqımızın bu aşiq və aşiq oğlu öz bənzərsiz dəst-xətti və mükəmməl şəxsiyyəti ilə Azərbaycan ədəbiyyatının tarixində milli bir şair kimi yerini əbədləşdirib.

Qəndab HAQVERDİ

Qaflantı QÜREYŞİ**ÇƏKİL, QƏRƏ DUMAN**

Çəkil, qərə duman, çəkil başımdan,
Çəkil dağlarımdan, çəkil daşımdan,
Dönməyib, dönmərəm qan qardaşımdan,
Götür özünlə get şaxta-boranı,
Qoy, günəş bürüsün Azərbaycanı!

Qorx Azər elinin qızmış nərindən,
Qəzəblənib nərə çəksə dərindən,
Min aslan qovzanar bir şəhərindən,
Sən bəhmən¹ ayında şanlı Təbrizi
Sınayıb gördün ki, bükülməz dizi.

Xalqımız ayılıb qalxar ayağa,
Baxmaz qaranlığa, baxmaz işığa,
Güllə dolu təkin başına yağa,
Dağ kimin dayanıb, önündə durar,
Saymaz ki düşmənin top-tufəngi var.

Sən tülküsiyətdə bir qara malsan,
Qulaqların kardı, ya da ki lalsan,
Yoxsa, dam üstündə qıllı motalsan,
Dağların döşündə aslan görürsən,
Boğula-boğula birdən hürürsən.

Kəssən də qabağın ayın, ulduzun,
Günəş əritməzsə şəpəsin, buzun,
Salmas, Tufarqanın, Urmu, Sulduzun,
Baxma qaranlıqda döndərdin adın,
Qovammazsan çölə elin evladın.

Zülmü zülm üstündən etdin mərduma,
Çalışdın ellərim ağzını yuma,
Bir anda sıxarlar, dönərsən muma,
Səndən yekəsinin burnun ovublar,
Vurub ölkəmizdən axır qovublar.

¹ – bəhmən ayı - Şəmsi təqvimlə XI ayın adıdır. İran inqilabı bu ayda baş vermişdir. Bu ayın 29-da Təbriz xalqı şahlıq rejimi əleyhinə üsyan etmişdir.

Azər ölkəsinin bir bucağıyam,
Döyüşlərdən çıxmış uca dağıyam,
Adım Qaflantıdı, şeir yatağıyam,
Dedim sözlərimi qərə dumana,
Gərək itib getsin bizdən o yana.

ÖMÜR AYNASI

Vətənimin vurğunuyam, yayılıbdır hər yana,
Səsim düşüb başdan-başa dağa, daşa, arana.
And içirəm çıxacaqdır elim azad dövrana,
Açacaqdır vətənimdə çiçək – dedim, gül – dedim –
Sinə gərdim, sözlərimi bəm demədim, zil dedim.

Yad ellilər can atdılar varlığını danmağa,
Şanlı ana torpağımda məni özgə sanmağa.
Qanmadılar; yaranmışam el uğrunda yanmağa,
Bağlamışam cəsarətli ellərimə bel – dedim,
Sinə gərdim, sözlərimi bəm demədim, zil dedim.

Ellərimə zülm etdilər utanmadan aşkara,
Sinə üstə çalın-çarpaz vursalar da min yara,
Əyilmədim həyatımda bir anlıq da yadlara,
İnanıram, olacaqdır elin gücü sel – dedim,
Sinə gərdim, sözlərimi bəm demədim, zil dedim.

Qürbət eldə daim tutdum öz elimin sorağın,
Söndürmədim ürəyimdə vətənimin çırağın,
Qələm çalıb büzüşdürdüm dar gözlünün dodağın,
Sarsılmaram əməlimdən, bilməyibsən, bil – dedim;
Sinə gərdim, sözlərimi bəm demədim, zil dedim.

Adlı-sanlı elim vardır, dedim – “Sanma mən təkəm,
Nəsimiyəm, Koroğluyam, xan Eyvazam, Babəkəm,
Heç olmayıb, olmayacaq məsləkimdən əl çəkəm,
Bir mənə bax, yaxşı tanı, gözlərini sil” – dedim;
Sinə gərdim, sözlərimi bəm demədim, zil dedim.

Mən özümü yad ellərə qatmamışam, qatmaram,
Varlığımı qara pula satmamışam, satmaram,

Vətənim gözlərimdən atmamışam, atmaram,
Bir gün də yox, bir ay da yox, neçə-neçə il – dedim;
Sinə gərdim, sözlərimi bəm demədim, zil dedim.

Neçə ildir ellərimiz toy-düyünə yasaqdır,
Yasaqdırsa, yenə ellər bir-birinə dayaqdır,
Ayılıbdır, cəhalətin yuxusundan, oyaqdır,
Geri dönməz tufan qopsa, əssə qara yel – dedim;
Sinə gərdim, sözlərimi bəm demədim, zil dedim.

Alqışladım həqiqəti ananların eşqini,
Yer üzündə el dərini qananların eşqini,
Əli qabar, alnı açıq insanların eşqini,
Nəğmə qoşdum, illər boyu vətən – dedim, el dedim,
Sinə gərdim, sözlərimi bəm demədim, zil dedim.

Yazdıqlarım həyatımın aynasıdır, ay ellər!
Ömür boyu haqq üstündə saldım haray-hay, ellər!
Olmayacaq məzlumların haqqı daha zay, ellər!
Sancılacaq zalımların gözlərinə mil – dedim,
Sinə gərdim, sözlərimi bəm demədim, zil dedim.

Düşmanlara aləm-aşkar acı, zəhər desəm də,
Sözlərimdə ömür boyu bundan bətər desəm də,
Yorulmayıb gecə-gündüz, axşam-səhər desəm də,
Qaflantıyam, ellərimə şirin-şirin dil – dedim;
Sinə gərdim, sözlərimi bəm demədim, zil dedim.

1978

BAŞINA DOLANDIĞIM

Dərdlərimi deyim bir-bir,
Bil, başına dolandığım.
Bağlanıbdır əlli ildir –
Dil, başına dolandığım.

Gecəm qara, günüm çəndir,
Acı qışdır, soyuq təndir.
Bəm deyirəm, qədəğəndir –
Zil, başına dolandığım.

Qəm badəsin içə-içə,
Günüm olub qara gecə.
Həsrət çəkdim neçə-neçə –
İl, başına dolandığım.

Aylar, illər qan ağlayır,
Dizlərini qucaqlayır,
Şair oğlun sorağlayır –
El, başına dolandığım.

Dinlə qohum-qardaşını;
Qaflantının yaddaşını.
Sən ağlama, göz yaşını –
Sil, başına dolandığım.

1979

BİLMƏSƏM

Alovsuz, tüstüsüz odlara yannam,
Sədaqətdən ilham ala bilməsəm.
Hər zaman vətəndə, eldə qınannam,
El dərdin yadıma sala bilməsəm.

Zəhərli bir qışa cevrilər yazım,
Göldə üzə bilməz ördəyim, qazım,
Çürür köynəyində sədəfli sazım,
El qəmin “Dilqəm”də çala bilməsəm.

Lalələr, çiçəklər saralıb, solar,
Bülbül nalə çəkib qanadın yolar,
Qüssə qalax-qalax, qəlbimə dolar
Qurtuluş fikrinə dala bilməsəm.

...Qaflantı dağında qara yel əsər,
Zalım ovçu bəndi, bərəni kəsər,
Ceyran kədərlənib düzlərdən küsər,
Ovçunu didərgin sala bilməsəm.

1990

QOCALDIM

Qara duman yurdumuzu bürüdü,
Yaman düşdüm ahi-zarə, qocaldım.
Şeyda bülbül dar qəfəsdə cürüdü,
Həsrət qaldı gülüzarə, qocaldım.

Həramilər it tükünü əkdilər,
Evlər yırıb, üstün mala çəkdilər,
Utanmadan nahaq qanlar tökdülər,
Qəlbim oldu parə-parə, qocaldım.

Aslanları sürgünlərə saldılar,
Məzlumları ilan kimi çaldılar,
İnsanların şirin canın aldılar,
Füsrət düşdü kəc mədarə, qocaldım.

Haqq danışdım, bağladılar dilimi,
Qəm yüküylə sındırdılar belimi,
Zülm əliylə ayırdılar elimi,
Hərə düşdü bir diyarə, qocaldım.

Qaflantıyam, yurdum-yuvam talandı,
Öz ölkəmdə özgə odu qalandı,
Ümidlər qovruldu, arzular yandı,
Çulqalandım qəm-qübarə, qocaldım.

1976

NEYLƏSİN

Qəm-kədərlə dolub, sıxılır könül,
Donubdur qonçada açılmayır gül;
Həsrət-həsrət baxır o şeyda bülbül,
Gəlməsin fəğana², zara neyləsin?!

Acı qışın ömrü çatmayır sona,
Soyuqdan uyuxub³ yaşılbəş sona;
Can atır budağdan-budağa qona,
Çimənlər quylanıb qara, neyləsin?!

² – fəğan - nalə, fəryad, inləmə

³ – uyuxmaq - yuxuya getmək, uyumaq

Gedibdir sürgünə çöllərin quşu,
Bağlanıb yolların eniş-yoxuşu;
Bilməyir hayanda qalıb tay-tuşu,
Çəkilir bağlarda dara, neyləsin?!

Alıcı tərlanı çaşdırır xəyal,
Zalım ovçu ona verməyir macal;
Axıdır üzünə göz yaşın maral,
Vurulub köksünə yara, neyləsin?!

Qaflantı düşübdür elindən iraq,
Qəmlər ürəyində atır qol-budaq;
Qohum-qardaşından gəlməyir soraq,
Olmayıb dərдинə çara, neyləsin?!

1976

QƏMİ-DƏRDİMİ

Döyüş günlərində Azərbaycanın,
Gödüm qan ağlayır qohum-qardaşım.
Qoydu haqq yolunda əmim öz canın,
Çəkdim elin dərдин, ağardı başım;
Unuda bilmədim qəmi-dərdimi.

Ayları, illəri, gecə, gündüzü
Sonsuz haqsızlığın fikrinə daldım.
Çalışdım söyləyim xalqa haqq sözü,
Sınıq qələmimi əlimə aldım;
Yazdım kürün-kürün⁴ qəmi-dərdimi.

Haqq üstə ellərim günahkar oldu,
Qan sel kimi axdı şanlı Təbrizdə.
Şirin həyat bizə zəhrimar oldu,
Üzdüm ömür boyu qanlı dənizdə;
Çatdım, çəkənmədi kimi dərdimi.

1976

⁴ – Kürün-kürün (korun-korun) - içəridən közərməklə, alovşuz, közərə-közərə

◆ Yusif Həsənbəyin 90 yaşı

Dağıntılar altında görünənlər...

◆ *Fraqmentlər*

Yusif Həsənbəyin 90 yaşı tamam olur və bu yubiley münasibətilə yeni romanı ("Azərbaycan" jurnalı, N 10, 2022) haqda söz açmaq istəyirəm. Roman tərcümeyi-hal xarakterli ol-sa da, ötən əsrin 50-ci illərinin mənəvi-psixoloji və ictimai-sosial proseslərindən: insanların Sovet cəmiyyətində, onun bəzi qurumlarında baş verən hadisələrin bədii təsvirindən danışır. Müəllifin (əsər yazıcının dilindən söylənilir) başına gələn hadisələr: gördükləri və yaşadığı insanlar, onların əməlləri, xüsusən, Yazıçılar İttifaqının, rayon partiya və komsomol təşkilatının işi diqqət mərkə-zində dayanır. Yazıcının qarşılaşdığı "dağıntılar", Məmmədli və Muxtar Zeydovun fəaliyyət üsulu canlandırılır.

Yazıçı ötən əsrin 50-ci illərindən başlayaraq, təxminən 40 illik bir dövrdə baş verən hadisələri oxuculara təqdim edir. Bu 40 ildə insanlar (şəxsən tanıdığım söz adamları) gözümüzün qarşısından gəlib keçir, Yusif bəy isə bu şəxslərlə birbaşa əlaqədə olmuş, onlara şeir oxumuş, xoş sözlərini eşitmiş, qayğısını hiss etmiş, xeyirxahlıqlarını görmüşdür. Bu ocaq bu gün də fəaliyyət göstərən Yazıçılar İttifaqıdır. Bu sənət ocağında görün kimlər çalışıb: Əli Vəliyev, Mirzə İbrahimov, Rəsul Rza, İsmayıl Şıxlı, Böyükağa Qasımzadə, Salam Qədirzadə və b. Onlar poeziyamızda, nəsrimizdə misilsiz xidmət göstərmişlər, eyni zamanda, gənc ədəbi qüvvələrə qarşı xeyirxah olmuşlar. Məsələn, Rəsul Rza Moskvada istirahət edərkən Yusif Həsənbəyin onunla tanışlığı həyatında dərin izlər buraxır, Yusif ustad şairə öz şeirlərini oxuyur, Rəsul Rza diqqətlə qulaq asır, dodaqları qaçır, ürəklənir, "Cilovsuz, dördnallı çapan kəhəri saxlamaq olar?", "Susamışam, mənə su verin, içim!" misrası ilə başlayan şeirini oxuyur. Müəllif incə bir ştrixlə: "Ömrü boyu dağıntılarıyla üz-üzə gəlib Rəsul müəllim, ancaq heç vaxt qabaqdan qaçmayıb. Dağıntı yaradanı "qamçılayan", onu ziyanlı fəaliyyətlərdən uzaqlaşdıran şeirlər yazıb, – deyir. Və ustaddan "Gözəl şeirlər yazmısan", – cavabını eşidir! Yazıçı Yusif Həsənbəy Rəsul Rzanın yazıçıların plenumunda gənc yazıçılardan məmnunluqla danışdığını xatırlayır və az sonra Rəsul Rza "Qayğı sözü və qayğının özü" məqaləsini yazıb çap etdirir.

İndi isə müəllimi Qabil haqqında söylədikləri. Həyatda (çox sonralar belə) Qabil sözünü birbaşa deyən, bəzən sözünün təsirinə fikir verməyən şairdi. Bu dəfə də

Mirzə İbrahimova “sataşır”: “Sənə nə var ey, ay Mirzə müəllim! Xoşbəxtsən vallah! Paxıl deyiləm ey! Ancaq adam sənin kimi olmaq istəyir də! Respublika Ali Sovetinin sədrisən! Üçdüymə, dörddüymə dövlət telefonları əlinin altında, katibələr də nə desən “baş üstə” deyib başına dolanırlar. Yuxarıda da... böyüklü-küçüklü hamı sənə hörmət göstərir. Lap əcəb eləyirlər! Çox yaxşı eləyirlər!.. Bəxtəvərsən! Yoxsa mənim kimi lüt-üryan şair kimə lazımdır? Nə ad-sanım var, nə vəzifəm, nə maşınım, nə katibəm. Bir həsir, bir də Məmməd nəsirəm”.

Son dərəcə təmkinli Mirzə İbrahimov cavabında: “Biz sənin istedadına bələdik. Şeirlərində həyat səhnələri canlıdır, hərəkətlidir. Özünü ələ al! Sən hələ Ali Sovetin deputatı da ola bilərsən...” Beləcə söz Qabilin “Mehparə” poeması üstünə gəlir. Hər iki şair dərdləşirlər. Yusif bəy də həyatından, anasının xəstə olmasından gileylər.

Romanda Yazıçılar İttifaqının qaynar şeir gecələri, tələbələrin pafosla oxuduqları misralar da diqqəti çəkir. Bu cavanların içində Yusif Həsənbəy də var. Onların hamısı böyük yazıçı İsmayıl Şıxlıya o illərin gənc şairləri Sərdar Əsəd, Məmməd Araz (İbrahimov), Tofiq Bayram öz şeirlərini oxuyurlar. Yusif Həsənbəy dəstədən geri qalmır. Sonda İsmayıl Şıxlı razılığını gizlətmir: “Papaq altda oğlanlar varmış! Mən dərnəkdə sənin çıxışlarına fikir verirdim. Axı, şeir yazmayan şeir haqda belə səlis, dəqiq danışa bilməz. Torpaq altda qaynayan bulaq gec-tez üzə çıxmalıdı. Belə də oldu. – O şeirin üzünü köçürüb mənə verərsən, – deyər əlavə etdi”.

“Dağıntılar altında” romanında Yusif Həsənbəy Yazıçılar İttifaqında, o cümlədən “Azərbaycan” jurnalında çalışan Əli Vəliyev, Böyükağa Qasımzadə, Əbülhəsən, İsa Hüseynov (Muğanna), Əli Kərim barədə xatirələrini çağdaş oxuculara çatdırır. Onlar redaksiyaya təşrif gətirən gənclərlə necə də xoşrəftar olmuşlar! Belə ki, Əli Vəliyev vaxtilə Mərkəzi Komitənin “Kommunist” qəzetinə rəhbərlik etmiş, qanun-qayda güdən adamdı. Böyükağa Qasımzadə sivri burunlu, iti çənəsi sifətinə uzunsovluq verir, ağ şanı gözlərinin işıqları çöhrəsinə yayılır, onu gülürüz göstərirdi. Bö-yükağa müəllim 1941-1945-ci illər müharibəsinin iştirakçısı иди, rota komandiriyди- bu şairin, rəsmiyyətdən çox uzaq, sadə, rahat bu qələm sahibinin oxucular arasında xüsusi hörməti vardı. Böyükağa müəllimin şeirlərində tankların uğultusunu, açılan bombaların nidalarını eşitmək olardı...

Haşiyəyə çıxım ki, orta məktəbdə oxuyarkən M.F.Axundovun A.S.Puşkinin ölümünə həsr etdiyi, farsca yazdığı “Puşkinin ölümünə Şərq poeması”nı Böyükağa Qasımzadənin tərcüməsində oxumuşam, Cəfər Xəndanın tərcüməsində yox. Yusif Həsənbəy romanında hər iki tərcüməni xatırladır: “Cəfər Xəndanın tərcüməsində əsər əruz vəzninin oynaq – ritmik bölgüsündə tez əzbərlənir”.

***Gözlərimdən yuxu qaçmış, məni boğmaqda xəyal,
Düşünən beynimi sarmış yenə bir qəmli sual, –
Niyə susmuş o qəmlənər ki, ötüşmür quşlar?
Yoxsa gözlərdə dərin, pərdəli bir hikmət var!***

Böyükağa Qasımzadə poemanı böyük ilhamla dilimizə çevirmişdir.

“Şair Böyükağa Qasımzadəni fərqləndirən cəhət göz önündədir. O, əsərin ruhundakı qəm motivlərini qoruyub saxlamış, orijinaldakı dəqiqliyi ön plana çəkmişdir. Böyük itkidən gələn kədər ağır-acıları oxucularda mərhum rus şairinə sevgi, məhəbbət oyadır”.

***Gözlərimdən yuxumu qovaraq için-için,
Qaranlıq bir gecədə qəlbimdən sordum nəçin***

Gülşənimin bülbülü unutdu nəğməsini.

Bəlağət tutin kəsdi incə dilbər səsini!

Söylə söz düzmək yolun bağlandı neyçin, nədən?

Nə oldu xəyal qasidinin dayandı gedisindən?..

Yusif Həsənbəy Yazıçılar İttifaqını, "Azərbaycan" jurnalı redaksiyasını, onları təmsil edənləri romanında nostalji hisslərlə xatırladır. Həmyaşıdlarından Əli Kərim, Bəkir Nəbiyev, eləcə də İsa Hüseynovu... "Azərbaycan gəncləri" qəzetində Bəkir Nəbiyevlə tanış olan müəlliflə aralarında səmimi ünsiyyətin bünövrəsi qoyulur. Redaksiyada ondan şeir oxumağı xahiş edir: "Oxu, feyziyab olaq! Könlümüz açılsın", – deyir və dinləyir. Yusif bəy bu məqamı şairanə təsvir edir: "Bəkir müəllimin dəniz rəngli gözləri böyümüşdü. O, təkcə düşüncəsiylə deyil, gözlərilə də qulaq asırdı. Sifətinin cizgiləri kamanda tarım çəkilmiş ox kimi gərilmişdi. Oturduğu yerdə tez-tez dikəlir, məni daha yaxşı eşitməyə çalışırdı..."

Bəkir Nəbiyev sonralar akademikliyə yüksəlmişdi. Onun tövsiyəsi Yusif Həsənbəyin yaradıcılığını xarakterizə etməli oldu: "... Fikrin axarı sərbəstlik istəyir. İdeya yükünü daşımağa köklənib ilhamın gücü. Amma şeirin ətəyindən tutub oxuma, qələmini nəsrə sına", – tövsiyəsi ilə Yusif bəy belə də etdi və nəsrə uğurlar qazandı, maraqlı romanlar qələmə aldı. Bəkir müəllimin məsləhətilə zavodda işləyən, çilingər Balamet Cacarvidən oçerk yazdı. Bəkir müəllimin qayğısı ilə "Azərbaycan gəncləri"nin xüsusi müxbiri sənədini aldı. Roman da yazacaqdı sonralar: "Əlimə qələm alalı çiyimə bəxt göyərçinləri qonur. Birinci səxavət Elbəyidən gəldi. Sonra İsmayıl Şıxlı, Böyükağa Qasımzadə, indi də Bəkir müəllim məni daşıqdan keçirib rəvan yollara calayırlar". – Yerində xatırlanan etiraf!

"Dağıntılar altında" romanının yadrosunu, hərəkətverici qüvvəsini – təkənini Yazıçılar İttifaqı və onun ədəbi mühitidir. On illərlə bu məkanda yaşayan söz adamları heç bir dağıntıya yol vermirlər, haram şeyə əl atmırlar, qohumbazlıq eləmir, əksinə, cavanlara əl tuturlar, iş tapırırlar, ev – mənzil şəraiti yaradırlar. Yusif bəy "Azərbaycan" jurnalında "çəlimsiz, bəstəboy" Salam Qədirzadə ilə tanış olur. O isə Yusifi Əli Vəliyevlə tanış edir, Əli müəllim ona mehriban yanaşır, "şeirini oxuyanda igidliyini də gördüm. Torpaq adamısan, "Təhsildən qayıdarkən" şeirindəki süjet canlı, təbiidir. Mükəllimlər çəkib aparır oxucunu. Dil bədiidi. Ləhcədən gələn ifadələr ürəyə yatan eləyir əsəri" deyir Əli müəllim.

Əli Vəliyev məhsuldar yazıçı idi. "Gülşən", "Qəhrəman", "Budağın xatirələri", "Madarın dastanı" əsərlərini yazmışdı. Onu da eşitmişdim ki, Əli Vəliyev 30-cu illərdə çox yazıçıları repressiyadan, çətin işlərdən xilas etmişdir. Romanda oxuyuruq ki, Əli müəllim: "Komsomol işçisi təmiz geyinməlidir", – deyib Yusif bəyə, "cibindən əzik-üzük iyirimi beşliyi iki əlinin arasında hamarlayıb verir: "Götür, bir köynək, bir cüt ayaqqabı, bir də şalvar al, amma yadında saxla ki, pulu sənə borc verirəm", – astadan dillənir. Bu şəxsiyyətlərdən söz açan Yusif Həsənbəy Yazıçılar İttifaqının sədri Mirzə İbrahimovun canlı obrazını yaradır.

Mirzə İbrahimov cavan yaşlarından, M.C.Bağırovun Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdən müxtəlif vəzifələrdə çalışmışdır. Birinci katib İmam Mustafayevin dövründə Ali Sovetin sədri (romanda buna işarə vardır Qabilin dilindən) vəzifəsində Azərbaycan dilini formal dövlət dilindən "çıxarmışdır", SSRİ-də ciddi rezenans doğurmuşdur. Bu, onun təkrarsız xidməti hesab olunmuşdur, "Azərbaycan dili" kitabı elə o vaxt nəşr edilmişdir (Nədənsə romanda bu milli-siyasi hadisəyə işarə yoxdur).

* * *

“Dağıntılar altında” romanının “ikinci qatında” partiya-komsomol aparatında, onun bəzi funksionerlər tərəfindən idarə olunması problemilə qarşılaşırıq; bu simalar 50-ci illərin II yarısında formalaşan Katib Məmmədli və onun qohumu Zeydovdur. Yusif Həsənbəy Məmmədlinin aparatında çalışır. Zeydov təşkilat şöbəsinin müdürüdür, əsasən ayrı-ayrı müəssisələrə dəvətnamə paylayır. Ona mütəmadi zənglər gəlir və bu proseslərin canlı şahidi Yusif bəydir. O, ilk aylardan vəziyyətin: Məmmədlinin, Zeydovun xarakterlərinə bələd olur. Ətrafda fəal komsomolçular vardır: Xəzər Dəniz Gəmiçiliyinin ilk təşkilat katibi Seyid Sakit, “Kompozitor Qara Qarayev” gəmisinin baş köməkçisi Elçin Mirzəyev və başqaları. Onlar konfranslarda və digər iclaslarda tənqiddən yan ötmürlər. Yusif bəyi heyran edən Seyid Sakitin fəaliyyətidir: “O da həm öz yerinə, həm də o yoldaşın yerinə çalışan ləzgi balası Cacarvi kimi gənclərdən biridir”. Haşiyəyə çıxıram. Əllinci-yet-mişinci illərdə istehsalatda ruhlandırıcı mənasız şüarlar, təşəbbüslər ortaya atılırdı, 30-cu illərin Sta-xanovçu təşəbbüsü kimi (sonralar, Staxanovun ölümündən sonra onun bu təşəbbüsünün saxta iç üzü açıldı). Bizdə, Mingəçevir şəhərində zavodda Bünyadov soyadlı birisi də “iki fəhlənin, hətta üçünün yerinə işləyirdi”. Əlbəttə, belə hadisələr tarixin yaddaşına ilişib xatirəyə çevrilmişdir...

Romanda diqqətimi Muxtar Zeydov cəlb edir, o, əsl maskalanmış komsomol rəhbəridir və müəllifin aşağıdakı məlumatını ironiya kimi də qəbul edə bilərik: “Axı, komsomol təşkilatı ölkəmizdə kommunizm quran gənclərin baş qərargahıdır. Mən də o gəncləri – kürədən çıxmış o polad parçalarını zindan üstə qoyub, cəmiyyət üçün əhəmiyyətli alətə çevirənlərdən biriyəm”.

Yusif bəy ilk təmasdan Məmmədliyə “gözü su içmir”, çünki bu adam tənqidi sevmir, Zeydovu vəzifədə irəli çəkmək istəyir. İlk gündən Yusif Həsənbəyovdan, onun prinsipliliyindən, “demaqoqluğundan” ehtiyatlanır, öyüd-nəsihət vermək təşəbbüsündə olur. Hətta bu yoldan hədə-qorxu ilə çəkəndirmək istəyir, Zeydov “barmaqlar arası”na düşərsə, ona da ciddi zərbə dəyər – eşit-dirir.

Maraqlı haşiyəyə çıxmağın yeri var: Ötən əsrin ortalarından etibarən kadrların fəaliyyəti, özlərini gələcəyə hazırlanmasının bünövrə daşı dağıntılardan başlayır, bu yol cəmiyyəti hara aparır? İlk dağıntıları müəllif çox səmimi etiraf edir. Romanda oxuyuruq: “Universitetin şərqşünaslıq fakültəsinə (buranı bitirənlər xarici ölkələrə işləməyə gedirlər, qayıdanda “Volqa” maşını və çoxlu valyuta gətirirlər), tarix fakültəsinə (belə diplom sahibi raykomun birinci katibi vəzifəsinə rəsmi hü-quq qazanır), xarici dillər institutunun fakültələrinə qəbul əlli, altmış min arasında dəyişirdi. Kom-munist partiyasına üzvlük də rüsvətsiz olmurdu. Rayon partiya komitəsinin birinci katibliyinin qiyməti bir milyonu haqladı”, Yusif Həsənbəy o illəri xatırlayır, roman müəllifinin iradəsi tamamilə yerinə düşür. Universitetlərin seçimli fakültələrinə hər abituriyent düşmürdü, qəbul olunanları həmin vəzifələr gözləyirdi, arxalarında “dayılar” dururdu. Deməli, rüsvətin bünövrəsi tədricən partiya, komsomolda yetişən kadrlar tərəfindən formalaşmış...

* * *

“Dağıntılar altında” romanında bəzi sosial və kövrək xəttlər də diqqəti cəlb edir. Diqqəti cəlb edən bir xətt də yazıçının anası ilə bağlıdır. Yusif bəyin anasına olan məhəbbəti, kirayəşinli həyatının ağırlığı, mənzil şəraitinin anasının səhhətinə mənfi təsirini təsəvvür edən səhnələr təsirlidir: “Anamı çarpayıda görmədim. Masa

arxasında şalına bürünüb oturmuşdu. Bu, əlbəttə, məni çox sevindirdi. Aha, o divar taxtacında işıldayan nədir bəs? Televizor. Anamın rəngi-ruhu özünə gəlmişdir. Yanaqları qızarmış, gözləri parıldaırdı. Öskürək güc vermir deyir, sifətindəki qırıqlar açılmış, gözlərinin altındakı tuluqlar yoxa çıxmışdı. Boynunu qucaqlayıb, üzündən öpdüm". Anaya məlhəm olan bu əl qonşu həkim Mələhətidir. Ananın ürəyindən oğlu ilə Mələhəti birləşdirmək, bir evə sığışmaqdır, lakin o, qəti razılaşmır: "Neyləyim ki, anamın muradı gözündə qalmasın ki?! Bəlkə otağın tən ortasından bir pərdə asım? Gecələr anam o tərəfdə can versin, mən də bu tərəfdə arvadımı alım qucağıma? Yox! Dünyanın ən qatı alçağı olaram. Amma belə naqislik eləyə bilmərəm", – deyir. O, Mələhəti Seyid Sakitlə söhbətində vurğulamışdı. Türkiyədə oxuyan, dövlətimizin yardım pullarından imtina edən komsomolçuların sırasında görən Mələhəti belə təqdim edir ki, yaxşı tanımadığım, ancaq evimizə gəlib anamın əyin-başını dəyişən, iki daşın arasında iynəsini vuran Mələhət həkimi də o sıraya qoşuram.

Mələhət həkim vətənpərvər qızıdır, "Onun bircə qarışını bütöv Amerikaya dəyişməyəm", – deyir. Ananın hisslərini oğlu başa düşür, deyir ki, səni baş-göz eləmək istəyirəm. Uzağa niyə gedək? Elə birinci mərtəbədəki Mələhəti köçürək evimizə, yola verər səni də, məni də. Ağıllı baladı. Və onların ulduzu qovuşur.

* * *

Romanda müəllifin tələbəlik illərinə aid epizodları da maraqlıdır. Yataqxana mühiti, gecələr narahatçılıq, işığın yanması, oyaq olanların kitab oxuması. Otaq yoldaşı Kamal isə ərköynlük edir, hamının gözü qabağında kürəklərini oynada-oynada muskullarını şişirdən Kamalı şeir aləmi yumşaldır, həzinləşdirir. Baxmayaraq otaq yoldaşının şeir yazdığından xəbəri var. Lakin əyani bu işin şahidi deyil, necə ki, o şeir axşamında Kamal şeirləri dinləyir – tamam dəyişir, deməli, poeziya insanın zövqünü, ruhunu, ovqatını təzələyir. Bu hissi yazıçı ustalıqla vermişdir.

Romanda Yusif bəy – Seda xətti də maraqlıdır. "Boynu, sinəsi daş–qaşla cilvələnən Seda erməni yazıçısının amerikalı qızı Yusif bəyi dili ilə ovsunlayır. Bic erməni xislətli bu xanım fırldaqçı, rastlaşdığı kişilərə şırvanan, dilə tutub Moskvanın zinət mağazasında şey-şüy aldırən əclaf qadındır. O bəhanə ilə guya kaşeloku – pul kisəsi mehmanxanada qalıb. Fəndgir Seda "gözlərini süzür, xumar baxışlarıyla məni dəmə çəkir, yeməli, xurma dodaqlarıyla şirnikdirdi", – deyib Sedaya yaxınlaşır. "Amma mən duruş tuta bilərəmmi? O, bir addım irəli gəlib boynumda gəz-dirdi yumşaq əllərini. Belə cılığın hərəkətləriylə nə demək istəyirdi?" Xanım: "Təklifiniz ürə-yimcədir, – deyib biləyindən tutdum. Dartınıb əlimdən çıxmağa səy göstərmədi". Bu məkrli qadın nə lazımsa mağazadan aldırır. Mehmanxanaya qayıdanda isə Sedaya yaxınlaşarkən başqa bir mənzərə alınır, xanım nifrət hissillə: "Podless! Ya ulıcnaya? Məni kimə oxşadırsan! Yığışdır barxanalarını, rədd ol burdan!" Beləliklə, məsələ qəlizləşir.

Bu mənzərə ibrətlidir, erməni, yaxud xarici sedalar mehmanxanalarda həftələrlə kök salıb quldurluqla məşğul olurlar, soyğunçuluq edirlər.

* * *

Romanda Yusif Həsənbəyin mənzil məsələsi ilə bağlı Mirzə İbrahimova ünvanladığı sərt məktubdan söz açılır. Sərt məktubun üstündən neçə vaxt keçmişdi. Mirzə İbrahimovun kini öləzi-məmişdi, Yusif Həsənbəydən qaçırdı. Yusif Həsənbəy Mirzə müəllimdən küsmüşdü. Görəndə üzünü yana tuturdu ki, salam

verməsin. Bir gün isə Yaradıcılıq ezamiyyətindən qayıdan Yusif Həsənbəy Yazıçılar İttifaqında pilləkənləri ağır-ağır qalxan Mirzə İbrahimovla qarşılaşır, bir yerdə çıxırlar. Teleqramla bağlı həm də üzrxahlıq edir: “Mən, ümumiyyətlə yadınızda varammı? – Soruşur və: “Səni bu keçən aylar, illər ərzində heç bir saniyə unuda bildinmi, Mirzə müəllim? Əlbəttə, teleqramda sərtlik vardı. Amma nə biləydim ki, dəyən yerin bu qədər yaxındı. Həm də gərək yaradıcılığına toxunmayaydım”. – Bu sözlərdən gözləmək olardı Mirzə İbrahimov necə acı bir söz, giley edəcəkdir. Lakin o: “Kitablarınla tanış olmuşam. Xoşuma gələn çox şey var o əsərlərdə. Fikirlerimi yazdığım “Həmkarlarımız” məqaləmi “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində çap edəcəklər. Anan necədir? Mənzil məsələsini həll edəcəyəm. Yolunu tapmışam. Çox çəkməz!..”

Mirzə İbrahimovun şəxsi təşəbbüsü və qayğısı ilə Yusif Həsənbəy mənzillə təmin olunur.

“Dağıntılar altında” romanı polifonik əsərdir, hərçənd, yazıçının – müəllifin bir növ tərcümeyi-halı ilə bağlıdır. Lakin mühit, insan, hadisələr əsrin gözlədiyi faktların təsviridir, eləcə də tarixi əbədi şəxsiyyətlər epoxal dövrün yetişdirdikləridir.

Əsərin dili, lüğət tərkibi doludur, zəngindir, obrazlıdır, bunlarla bərabər məntiqlidir, yeni ifadələr vardır, zərb-məsəllər yerini tutur. “Quşun yuvası olar, qarışqanın oyuğu”, “Keçəl halva yeyər, puluna minnət”. Yaxud: “Bir tərəfdən soyuq, saf xəzri, o biri tərəfdən gül-çiçək ətirli, gilavar küləkləri dəhlizin ortasında baş-başa gəlib pərdələrin kif atmış tozunu, divarların zəhərli əhənglərini çölə süpürürdü”.

Yazıçı Yusif Həsənbəyin “Dağıntılar altında” əsərini son illərin dəyərli romanlarından biri hesab edirəm.

Mən Yusif Həsənbəyi 90 yaşı münasibətilə təbrik edirəm. Ona can sağlığı, könül xoşluğu, yaradıcılığında uğurlar arzulayıram. Və sözümü Osman Sarıvəllinin bu mısraları ilə bitirirəm: “Hər kim yüz il yaşamasa, günah onun özündədir”.

Allahverdi EMİNOV

REDAKSİYADAN:

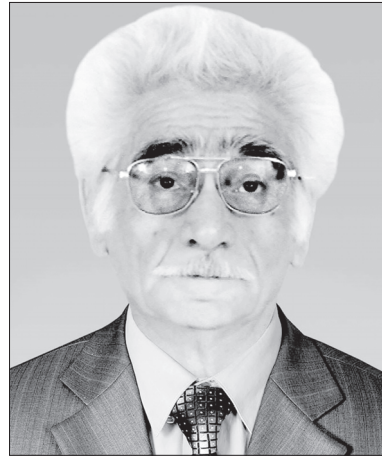
“Azərbaycan” jurnalı redaksiyası görkəmli Azərbaycan şairi, Əməkdar incəsənət xadimi Yusif Həsənbəyi yubileyi münasibətilə ürəkdən təbrik edir, ona möhkəm cansağlığı, yeni-yeni yaradıcılıq sevincləri arzulayır!

Yusif müəllim, 100 yaşayın!

♦ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

“MÖVTİ-CİSMANİ İLƏ SANMA MƏNİM ÖLMƏYİMİ...”

*“Çox istedadlı alim, çox istedadlı
müəllim və çox yaxşı dost”.*

Müasirləri onu belə xatırlayırlar. Bu münasibəti – qibtəolunacaq hörmət, ehtiram, qibtə, sevgi hissini onun böyük zəkası, dərin təfəkkürü, ləyaqəti və geniş dünyagörüşü ilə bağlı etiraflar daha da qüvvətləndirir. “Bəxtiyar Məmmədzaadənin elmi biliklərində, mühakimələrində, düşüncələrində bir sistem, təkamül vardı. Bəxtiyar əruzunu yaxşı öyrənmişdi. Klassik şairlərimizin şeirlərini tədris edərkən bu zəngin biliyindən istifadə edirdi. O, diletant deyildi. Sokrat prinsipi ilə gedirdi. O boyda biliyi ilə yenə heç vaxt özündən razı deyildi” (Q.Namazov) qənaətini təsdiq edir.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, Bakı Dövlət Universitetində Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, mətnşünaslıq, əruzun nəzəri əsasları, ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Azərbaycan ədəbi tənqidi tarixi fənlərini tədris etmiş, Asiya Universitetinin şərqşünaslıq və filologiya fakültəsinin dekanı işləmiş filologiya elmləri namizədi, yüzə yaxın sanballı elmi məqalənin, dörd kitabın, üç tədris proqramının müəllifi Bəxtiyar Məmmədzaadə (1947-2010) sözün həqiqi mənasında bir ziyalıq nümunəsi, istər tələbələri üçün, istərsə də gənc həmkarları üçün böyük bir məktəb idi. Kim ondan faydalana bildi – qazandı, kim etinasız baxıb keçdi – itirdi.

Onun elmi tədqiqatları daha çox sənətkarlıq problemlərinin araşdırılmasına həsr edilmişdi. Namizədlik dissertasiyası Nəcəf bəy Vəzirovun doktorluq dissertasiyası isə Seyid Əzim Şirvaninin sənətkarlığına həsr edilmişdi. Bu işlər Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında yeni söz sayıla bilər. Bəxtiyar Məmmədzaadənin şairlə bağlı araşdırmaları Seyid Əzim ruhuna yaxınlıqdan, klassik şeirə sevgidən qaynaqlanır.

“Zəngin alim-sənətkar, müəllim-sənətkar ömrü yaşamış Seyid Əzim Şirvaninin nəzəri-tənqidi görüşləri elmi-publisist formada divanın, dərslərin, təzkirənin dilaçələrində, təzkirədə, bir sıra mənzum məktublarda, bədii-publisistik formada müxtəlif səpkili və ünvanlı əsərlərdə ifadəsini tapır. Onun inamına görə, söz ilahi bir nemətdir, istedad Allah vergisidir ki, sənət bunların sayəsində yaranır, öz

niyyət və məqsədini, estetika-poetika funksiyalarını yerinə yetirir; söz, sənət əsəri böyük milli, xəlf, bəşəri mətləbləri idrak və ifadə vasitəsidir. Klassiklərin, eləcə də S.Ə.Şirvaninin ədəbi-tənqidi fikirlərində Qurana, hədislərə, mötəbər islam mənbələrinə əsaslanma mürəkkəb, çoxcəhətli, fərdi-xüsusi məsələdir. Şəxsiyyətin ideya inamı, etiqadı ilə yanaşı, həyatın – zamanın şəxsiyyətlə əlaqələri ilə bərabər, bir aspekt də nəzərə alınmalıdır. Dinin əsas funksiyaları (idrak, kompensasiya, integrasiya, tənzimləmə, ekzistensial) mahiyyətə ideoloji, etik, estetik, sosial-mənəvi səciyyəlidir; sənətkarın dinə münasibəti, müraciəti, istinadı müəyyən, həm də xüsusilaşmış – müqəddəs fəlsəfi sistemə təbii-həyatı münasibətdir, funksiyalar kəşif, birləşir, sənət və din yanaşı durur”. Bu, Seyid Əzim Şirvani yaradıcılığının Bəxtiyar Məmmədşad qələmində dolğun ifadəsidir.

Otuz ilə yaxın bir zaman kəsiyində Seyid Əzim dünyasını dolaşan müəllifin ancaq keçən əsrin 90-cı illərinin sonunda bu barədə yazılar çap etdirdiyinin şahidi oluruq. Ailəsinin dediyinə görə, bu məqalələrin çapından çox-çox əvvəl Bəxtiyar Məmmədşadın Seyid Əzim Şirvani ilə bağlı doktorluq dissertasiyası hazır imiş.

M.Əsmənoğlu “Şərqə və Qərbə bələdlük onun, xüsusi olaraq, Seyid Əzim Şirvani divanının poetikası barədə apardığı tədqiqatda daha miqyaslı və qabarıq şəkildə özünü göstərir. Ümumiyyətlə, Bəxtiyar Məmmədşadın Seyid Əzim Şirvani divanının poetikasına həsr etdiyi tədqiqatı ədəbiyyatşünaslığımızın indiyə qədər əldə etdiyi ən böyük nailiyyətlərindən biridir. Lakin təəssüflər olsun ki, bu qiymətli elmi əsərin təqdimatı Bakı Dövlət Universitetinin Klassik Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasında müzakirə ilə məhdudlaşdı, Bəxtiyar müəllim qiymətli doktorluq tədqiqatını ilkin müzakirədən sonra müdafiə etmək üçün Elmi Şuraya təqdim etmədi... Belə hesab edirəm ki, Bəxtiyar müəllimin doktorluq işi kimi yazdığı həmin əsərin nəşri ədəbiyyatşünaslığımız üçün, eləcə də Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin tədrisi üçün qiymətli mənbə ola bilər və bu iş bilavasitə təhsil qurumlarının nəzarəti ilə həyata keçirilməlidir” (M.Əsmənoğlu).

Seyid Əzim Şirvaninin Divanına müraciət edən tədqiqatçı, ümumiyyətlə, klassik şeirdə divan tərtibatı prinsiplərinə diqqət edərək yazır: “S.Ə.Şirvani anadilli divanında klassik divan tərtibi sistemi prinsipləri tamamilə gözlənilir. Klassik divan tərtibindəki sıralanma – düzülüş prinsipi ilə bağlı olaraq, anadilli poeziyada maraqlı mənzərə yaranır və diqqəti cəlb edir. Bir sıra hərflər (səslər) məxsusi ərəb hərfləri (səsləri) olduğundan, başqa milli dildə işləkliyi baxımından, bu əsasda milli ədəbiyyatda, poeziyada işləkliyi-intensivliyi cəhətdən müəyyən əhatə dairəsindən kənara çıxmır; Se, sad, ta, za, zoy, zal, ayn, ğayn ilə bitən sözlər bu qəbildəndir, ana dilimizdə o qədər də intensiv işlədilmir və bu, təbiidir; milli poeziyada, şeir dilində qəfiyə, rədif məqamında o qədər də çox deyildir, xüsusilə, rədifsiz qəfiyə məqamında olduqca azdır. Odur ki, klassik divan ədəbiyyatı prinsipləri ilə tərtib edilən anadilli divanlarda bu hərflərlə bitən eyni rədifli qəzəllər, nəzirə olan və olmayan şeirlər yaranır; spesifik mənzərə alınır, bir sıra sözlər poetik dildə məhz bu baxımdan qəfiyə, xüsusilə rədif məqamında ənənəviləşir. Bu cəhət ənənəvi və spesifik özünüifadə, özünütəsdiq, özünütanıtma

və göstərmə forması olaraq müəyyənləşir; təbiidir ki, müxtəlif dərəcədə və səviyyədə təzahür tapır”.

Seyid Əzimin Divanı həqiqətən Azərbaycan divan ədəbiyyatında sayılıb-seçilən divanlardandır. Hətta bəzən klassik şeir biliciləri, şairlər “Füzuli olmasaydı, anadilli şeirimizdə Seyyid Əzim birinci şair olardı” fikirlərini də səsləndirmişlər. Aydınır ki, Seyid Əzim şeirinə F.Qasımzadə, K.Mirbağirov, S.Hüseynov, Ə.A.Bağirov və s. kimi alimlər əsərlərində yüksək dəyər vermişlər. Amma Bəxtiyar Məmmədzaadənin Seyid Əzim yaradıcılığına baxışı tamam başqadır. Bəxtiyar Məmmədzaadə qələmində Seyid Əzim Şirvanini bütöv, küll halında görə bilir. Tədqiqatçı BDU-nun “Dil və ədəbiyyat” jurnalının 1998-ci il 3(21)-cü sayında “Seyid Əzim sənətinin tədqiqi vəziyyəti haqqında qeydlər” adlı məqalədə F.Köçərli, H.Zeynallı, F.S.Qasımzadə, K.Mirbağirov, S.Hüseynov, Ə.A.Bağirov, K.D.Məmmədov, X.Q.Məmmədov, Əli Saləddin, T.İ.Hacıyev və başqalarının tədqiqatları haqqında danışır, öz münasibətini bildirir (s.78-80).

Görkəmli ədəbiyyatşünas şairin əsərlərinin tədqiqini yüksək səviyyədə ortaya qoymağa nail olmuşdur. Onun “S.Ə.Şirvani anadilli lirikasında sənətkarlıq xüsusiyyətləri (Bütöv – sistemin təhlil işığıdır)” adlı məqaləsində biz bir daha bunun şahidi oluruq. Müəllif yazır: *“Sevgi də, həyat da axtarışdır, tapıntıdır, – heyrat – sual, düşüncə – cavab prosesi bədii və arasıkəsilməzdir. Hər tapıntı axtarışa, cavab suala aparır, sövq və təhrik edir...Fəlsəfi lirikada, məhəbbət lirikasında, ümumiyyətlə bədii əsərdə bədii bütövü – konteksti, onun daxili sistemi və qanunauyğunluğunu, obraz sistemi və bədii məntiqini nəzərdən qaçıрмаq olmaz, bədii həqiqət kontekstualdır, konkretir, lirikada bir, epik əsərdə başqa, “Rəbbiül-ətfal” toxuma – silsilə kompozisiyasında ayrı cür üzə çıxıb reallaşsa da, ifadə və təzahür müxtəlifliyi təbiidir. Hissə bədii mətnin bütöv sistemi daxilində konkretləşir, bu işıqda aydınlaşır və müəyyənləşir”.*

Müəllif klassik şeirimizdə əksər böyük şairlərin müraciət etdiyi rübai janrından söz açır, onu digər janrlarla müqayisədə də araşdırır: *“Klassik Şərq şeiri, divan ədəbiyyatı ənənələrini yaradıcı şəkildə mənimsəyib yaşadan, davam etdirən Seyid Əzim Şirvaninin anadilli poeziyasında rübai janrı müəyyən yer tutur, sayı 90-dan artıqdır. Rübailər janr-forma poetikasının köklülüyü və özlülüyü ilə seçilir, maraqlı ideya-bədii xüsusiyyətləri ilə diqqəti çəkir. Şairin sənət aləmini səciyyələndirməkdə bu əsərlərin özünəxas yeri vardır”.*

Bədii dilin müəyyənləşməsində bədii semantika ilə bədii sintaksisin vəhdətini zəruri amil hesab edən, poetik sintaksisin işığında məcazlar sisteminin daha dərinədən aydınlaşa bildiyini əsas götürən müəllif Seyid Əzim poeziyasında istifadə olunan poetik fiqurları önə çəkir, onların özünəməxsus funksiyasını, xüsusiyyətlərini və potensial imkanlarını açıb göstərir. Burada bədii təyin, ellipsis, inversiya, təkrir, təzad, bədii sual, nida, xitab haqqında məlumat verən müəllif bu vasitələrin Seyid Əzim poeziyasında yaratdığı poetik zənginliyi şairin əsərlərindən götürdüyü əyani misallarla təqdim edir: *“Bədii dilin müəyyənləşməsində bədii semantika ilə bədii sintaksisin vəhdəti, birliyi əsas zəruri amildir; bədii semantika poetik sintaktisdə uğurlu təcəssümünü tapırsa, bədii dilin kamilliyi yaranır, müəyyən estetik-poetik aləmi tanıdır, bədii*

yaradıcılıq sisteminin ifadəsi olur. Ona görə də, bədii semantikada təhlil bədii sintaksis hesabla alınmaqla aparılır, poetik sintaksisin işığında məcaz sistemi dərinədən aydınlaşır, müəyyənləşir, hissələrin və bədii bütövün izahı tamlaşır”.

Akademik Vasim Məmmədəliyev yüksək intellektual səviyyəyə malik insan, gözəl alim, mehriban dost kimi səciyyələndirdiyi Bəxtiyar Məmmədşadəni ədəbiyyatşünaslığın nəzəri məsələlərinin, bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatının, əruz vəzninin gözəl bilicisi, Fazil Seyidov, Əkrəm Cəfər və Əli Fəhmi kimi görkəmli alimlərin işinin layiqli davamçısı adlandırır və xüsusi olaraq vurğulayır ki: “Bəxtiyar ixtisasca ədəbiyyatşünas olmasına baxmayaraq, Azərbaycan dilinin qrammatikasını, orfoqrafiya və orfoepiyasını peşəkar dilçi səviyyəsində bilirdi”.

Əsərdə təbii amil kimi təzahür edən kompozisiya-struktur elementi kimi estetik-etik sistemin varlığından meydana çıxan, bədii mətni sistemə salan anlayış kimi, poetik fiqur kimi dəyərli bədii vasitə olan təkrirə daha çox yer ayrılmışdır. Burada səs təkriri, söz təkriri, rəddül-əcüz, anafora, epifora kimi təkrir növlərinin geniş işləndiyini və onların şeirə gətirdiyi rəngarəngliyi diqqətə çatdıran alim, bütün vasitələrin əsərlərin bədiilik səviyyəsini təyin edən amillər, əsəri tanıdan cəhətlər sistemi kimi gərəkli rolunu qeyd edir.

Seyid Əzim poeziyasının sintaksisi maraqlı olduğu qədər də çətindir. Əsərdə qarşılaşdırma, əks olanları müqayisəli şəkildə tanıtmə üsulu olan təzad – anti-teza kimi bədii fiqurdan söz açan tədqiqatçı onun əsərin ideya-bədii sistemində xüsusi yeri və rolu ilə seçildiyini, bədii ifadə vasitəsi kimi əsərdə müxtəlif səviyyələrdə təzahür etdiyini qeyd edir və əks anlayışların qarşılaşdırılması ilə obrazın daha da aydın, görümlü, duyulu olduğunu bildirir. Seyid Əzim şeirində bəzən bədii sual və bədii nidanın kontekst çərçivəsi ilə məhdudlaşmadığını, bədii tərtib forması, üsulu kimi təzahür etdiyini, uğurlu kompozisiya elementi, xüsusiyyəti olduğunu, lirik münasibətin ifadə tərzini bütövlükdə səciyyələndirdiyini vurğulayır.

Əsərdə müxtəlif şairlərin, o cümlədən Nizami Gəncəvinin, Məhəmməd Füzulinin, Saleh Şirvaninin, M.İ.Qasirin əsərlərinə müraciət edən tədqiqatçı Seyid Əzimlə paralellər aparır ki, bu da elmi fikirlərin daha aydın qavranılmasına xidmət edir.

“Poetik fiqurların təhlili Seyid Əzim Şirvani bədii dilinin təbiəti, səciyyəsi haqqında müəyyən elmi təsəvvür yaradır; sənətin ideya-bədii aləminin, sənətkarlığın üzə çıxarılmasında əhəmiyyətli; bədii dilin zəngin potensial imkanlarını və bunun Seyid Əzim şeirində reallaşmasını göstərir; bədii əsərin ideya məzmununun sənət dilində formalaşmasının qanunauyğunluğunu və özünəməxsusluğunu, ümumi və fərdi xüsusiyyətlərini aydınlaşdırır; söz sənətinin ecazkarlığı, təkrarsızlığı sirlərini bir sənətkarın bədii irsində açmağa təşəbbüsüdür. Sənətkarın bədii dilini araşdırmaq onun dilini öyrənməkdir, sənətin dilini anlamaqdır. Sənətin dilini biləndə onu daha dürüst bilmək olar”.

...“Qüdrətli sənətkar Seyid Əzim Şirvaninin anadilli şeiri klassik poeziyanın inkişafında orijinal, özünəxas, estetika-poetika aləmi ilə mərhələ səviyyəli və səciyyəlidir, maraqlı nümunələrlə zəngindir. Şairin “...sən, ...mən” qoşa qafiyəli-qoşarədifli

***Ey könül, eşq içrə oldun xar sən, divanə mən,
Oldun axır eşqdən bizar sən, biganə mən.***

mətləli qəzəli ideya-bədii bütövün spesifik siması ilə, sadəlik və səmimiyyəti, lakonizm və forma zənginliyi ilə diqqəti çəkir, forma imkanlarından maksimum istifadə formanın mütləqləşdirilməsi ilə nəticələnir, formalizm yaratmır, fikrin ifadə tərz, məzmunun bədii formada əyani-canlı təzahürü, forma elementlərinin ideya-bədii sistemdə aktiv, fəal mövqeyi nəzəri cəlb edir”.

Bəxtiyar Məmmədşadə BDU-nun “Dil və ədəbiyyat jurnalının 1997-ci il 2(17)-ci sayında çap edilmiş “S.Ə.Şirvani anadilli şeirinin vəzn” adlı məqaləsində yazır: “S.Ə.Şirvani anadilli şeirində vəzn səciyyəsi, əruzdan istifadə özünəməxsusluğu, bəhr, növ və variantların yeri və janr-forma ilə əlaqə və münasibətlərinin təhlili, işlənmə intensivliyinin araşdırılması anadilli şeirdə əruzun nəzəriyyəsi və əməliyyəsi üçün əhəmiyyətlidir, elmi zəmindir, şairin sənət aləmini aydınlaşdırmaqda vacibdir; bu, konkret praktik-statistik əhəmiyyətli olmaqla yanaşı, S.Ə.Şirvani anadilli poeziyasının əsaslı şəkildə, bəhr və janr-forma münasibətləri nəzərə alınmaqla daha əhatəli və dolğun tədqiqidir”.

Bəxtiyar Məmmədşadənin 1999-cu ildə işıq üzü görmüş “Seyid Əzim Şirvani anadilli poeziyasında vəzn” adlı kitabı çətin, gərgin illərin məhsuludur. Müəllif məramını belə açıqlayır: “Seyid Əzim Şirvani şeirinin vəznini araşdırmaq, şairin sənətkarlığını, sənətinin vəzn, hər vəzn üzrə növ, variant kəmiyyətini, xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq, azərbaycandilli şeirdə əruzun özünəməxsus cəhətlərini hesaba almaq, xüsusilə açıq təfilələrdən istifadəni nəzərdən keçirmək, bəhr, növ və variantlardan istifadə keyfiyyəti və kəmiyyətini müəyyənləşdirmək, bütövlükdə şairin mənzum əsərlərinin forma-vəzn təbiətini bilmək məqsədinə xidmət edir. Azərbaycan şeirində əruzun nəzəriyyəsi və əməliyyəsini dəqiqləşdirmək üçün də bunun müəyyən əhəmiyyəti vardır”.

Nə yaxşı ki, universitetin “Dil və ədəbiyyat” jurnalı Bəxtiyar müəllimin doktorluq işi ilə bağlı iki kiçik kitabını çap etmişdir. Bu kitabların həcmi kiçik olsa da, mahiyyət etibarilə çox böyük əhəmiyyətə malikdir. İndi görün alimin doktorluq işi tam çap olunsaydı, ədəbiyyatşünaslıq nə qədər qazanardı. Bəxtiyar müəllimin dissertasiyasını çap etmək üçün ailəsinə müraciət etmişdim. Lakin onlar bu işi özlərinin görəcəklərini bildirdilər. Sonralar oğlu əsərin kompüterdə yığılıb çapa hazırlandığını desə də, nədənsə, bu iş indiyə kimi yubanır.

Filologiya elmləri doktoru Məti Osmanov “Yeri görünür...” adlı xatirəsində yazır: “Bəxtiyar Məmmədşadə tədqiqat üçün Seyid Əzimin görkəmli mətnşünas Süleyman Rüstəməzadə tərəfindən nəşrə hazırlanmış üçcildliyini əsas götürmüş, müəyyən səbəblərdən üçcildliyə düşməyən əsərləri də tədqiqata cəlb etmək üçün müxtəlif mənbələrə müraciət etmişdir. I cildə olan 814 şeirdən ikisinin şairin qələminə məxsus olmadığını qeyd edən tədqiqatçı, üçcildliyə düşməyən Nəsrəddin Qarayevin “Poetik məclislər”də verdiyi 3 şeiri, “Qəzəliyyəti-Seyid Şirvani” adlı Bakı nəşrində olan 4 şeiri, eləcə də Təbriz nəşrlərində olan 19 şeiri də tədqiqata cəlb etmişdir.

B.Məmmədzadə şairin qələmini sınadığı 9 bəhr – həzəc, rə-məl, rəcəz, müzare, münsərih, müctəs, mütəqarib, xəfif, səri bəhrləri üzrə təhlillər aparmış, şairin müraciət etdiyi 14 janrdan bəhrlər və janrlara görə kəmiyyət göstəricilərini konkret cədvəllər şəklində vermişdir. Əsərdəki hər bir cədvəl ayrıca bir əsərin skeletidir, əsəri oxuduqca göz önünə mahir bir konstruktorun quraşdırdığı bir ölkə maketi gəlir, hər cədvəl isə bir şəhər misalındadır. Müəllifin elmi fikir yığcamlığına, konkretliyinə heyranə etməyə bilmirsən.

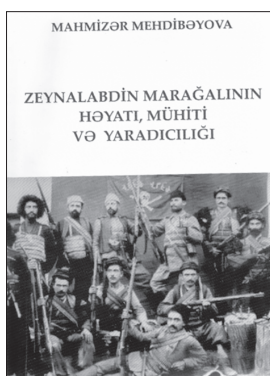
Bəxtiyar müəllimin Seyid Əzimin poetikasının araşdırılmasına həsr olunmuş kitabı əsas vəsait kimi “Divan ədəbiyyatının poetikası” dərslisinə əlavə edilmişdir.

Fikrimizcə, Bəxtiyar Məmmədzadənin elə bircə bu əsəri onun bənzərsiz alim kimi tanınması üçün kifayət edir. Burada təkcə bəhrlər deyil, eyni zamanda onların növləri və variantları tədqiqata cəlb edilmişdir. Hər janr üzrə hansı bəhrin daha aktiv və ya daha passiv işlənməsini də diqqət mərkəzində saxlayan, hətta əsərlərin növlərinə görə də təhlil aparan müəllif yazır: *“S.Ə.Şirvani anadilli poeziyasında beş bəhr: həzəc, rəməl, xəfif, müzare və müctəs bəhrləri daha intensiv işlənir, aktivdir; dörd bəhr: səri, münsərih, rəcəz və mütəqarib bəhrləri isə çox az işlənir, passivdir; ümumi sayın təxminən 99 faizi aktiv olan beş bəhrin payına düşürsə, bir faizdən bir az çoxu passiv olan dörd bəhrin payına düşür. 1172 əsərdən 1158 əsər aktiv olan beş bəhrdədirsə, 14 əsər passiv olan 4 bəhrdədir. Aktiv işlədilən bəhrlərdən sonuncu yeri tutan müctəs bəhri (97 əsər), passivlərdə birinci yeri tutan səri bəhrindən (5 əsər) 19 dəfə çox işlədilir”*.

Seyid Əzim Şirvani yaradıcılığını hərtərəfli tədqiqata cəlb edən Bəxtiyar Məmmədzadə şairin üçcildliyinin III cildinə daxil edilmiş “Təzkirə”sini də unutmamışıdır. Bu mənada onun “S.Ə.Şirvani “Təzkirə”sində İzzət Əli Paşa Rumi” adlı məqaləsi diqqəti çəkir. Təzkirəni Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında əhəmiyyətli mənbələrdən biri hesab edən tədqiqatçı “S.Ə.Şirvani öz sələflərinin nəcib ənənəsini yaşadır” yazır və əsərin bir fəslini Ruma – Türkiyə ədəbiyyatına ayırdığını və burada Lalə dövrü sənətkarı olan İzzət Rumi əsərlərinə geniş yer verdiyini vurğulayır.

Bəxtiyar Məmmədzadənin “S.Ə.Şirvaninin bədii dili (bənzətmə – məsələnin qoyuluşu”, “S.Ə.Şirvaninin rübailərində bəzi sənətkarlıq məsələləri”, “Seyid Əzim dünyası (S.Ə.Şirvani poeziyasında növ, janr-forma poetikası”, Seyid Əzim anadilli poeziyasında bədii dil (məsələnin qoyuluşu), “S.Ə.Şirvani poeziyasında növ, janr-forma poetikası haqqında qeydlər”, “S.Ə.Şirvani anadilli lirikasında ideya-bədii sistemin səciyyəsi”, S.Ə.Şirvani anadilli şeirində rəd və rübab obrazları”, S.Ə.Şirvani poeziyasında növ, janr-forma poetikası haqqında”, “S.Ə.Şirvaninin “sən idin, ya mən idim” rədifli qəzəli” və s. məqalələri də ədəbiyyatşünaslıq irsimizin qiymətli nümunələri sırasındadır. Ümid edirik ki, Bəxtiyar Məmmədzadənin görkəmli Azərbaycan şairi Seyid Əzim Şirvani ilə bağlı əsərləri küll halında nəşr edilib oxuculara çatdırılacaqdır.

Sona XƏYAL

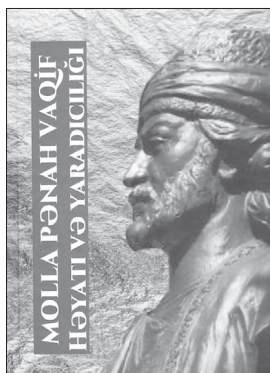

MAHMİZƏR MEHDİBƏYOVA
ZEYNALABDİN MARAĞALININ
HƏYATI, MÜHİTİ VƏ YARADICILIĞI
BAKİ, "ELM VƏ TƏHSİL" NƏŞRİYYATI, 2022

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Mahmizər Mehdibəyovanın bu kitabı marifpərvər yazıçı, ictimai xadim Zeynalabdin Marağalının həyatından, yetişdiyi mühit və yaradıcılığından bəhs edən monoqrafiyada Mirzə Fətəli Axundzadə ənənələrinin davamçısı olan ədibin Azərbaycan ədəbiyyatında yeri və mövqeyi, gətirdiyi yeniliklər təhlil olunur.

"İbrahim bəyin səyahətnamə"si romanının mövzu və variantları da monoqrafiyaya daxil edilmişdir.

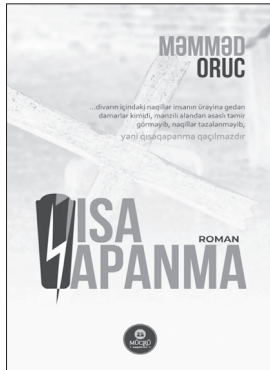
Monoqrafiyadan bu istiqamətdə araşdırma aparan tədqiqatçılar, magistr və doktorantlar faydalana bilərlər.

MOLLA PƏNAH VAQİF
HƏYATI VƏ YARADICILIĞI
BAKİ, "ELM VƏ TƏHSİL" NƏŞRİYYATI, 2022

Monoqrafiyada görkəmli Azərbaycan şairi, ictimai və dövlət xadimi Molla Pənah Vəqifin həyatı və yaradıcılığından bəhs olunur. Kitabda şairin Azərbaycan poeziyasındakı mövqeyi, yaradıcılığının müxtəlif aspektlərdən təhlili ilə yanaşı, ədəbi irsinin nəşri və tədqiqi tarixi, ədəbiyyatda bədii obrazı da təqdim edilir.

Kitabda yeddi müəllifin on iki araşdırması yer alıb.

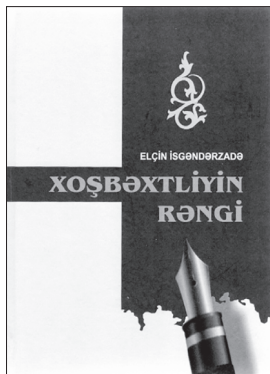
MƏMMƏD ORUC

QISA QAPANMA

BAKİ, "MÜCRÜ" NƏŞRİYYATI, 2022

Görkəmli yazıçı Məmməd Orucun "Qısa qapanma" romanı nəşriyyatın "Proza" seriyasında təkrar nəşr olunub. Romanda hadisələr düşmən olan iki ölkənin dost olan iki tanınmış şəxsiyyətinin həyatından bəhs edir. Əsərin qəhrəmanı qocaman aktyor, bir vaxt məşhur olan, indi isə tək-tənha yaşayan Sərxan Səmədzadənin bir gün qapısı döyülür. Gələn erməni Edqardır. Əslən

bakılı, jurnalist Edqar Lalayan üç günlüyə, Peterburqda yaşayan bir azərbaycanlının – Namazov Cahangirin pasportuyla doğulduğu şəhərə, dostunun evinə gəlib. 1990-cı ilin 20 yanvar ərəfəsində uşaqlıq dostunun Bakıdan qaçmasına kömək edən aktyor, bu üç gün ərzində erməninin evində gizlətməlidir. Bəs Edqarın belə bir vaxtda Bakıya gəlməyinin səbəbi nədir?

ELÇİN İSKƏNDƏRZADƏ

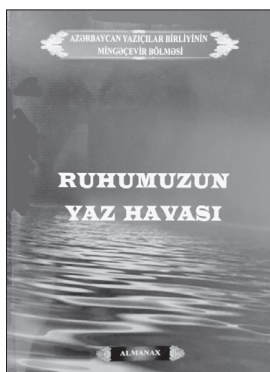
XOŞBƏXTLİYİN RƏNGİ

BAKİ, "TURXAN" NPB, 2022

Elçin İskəndərzadənin növbəti şeirlər kitabı çap olunub. İlk səhifədə müəllif yazır: "Kitabın Şuşamızın xilaskarlarına həsr edirəm..." Kitabda müəllifin Zəfərdən sonra yazdığı şeirlər toplanıb. Vətən sevgisi, qürur, məğrurluq hissi, əsgər və şəhidlərə ehtiram, hörmət bu şeirlərin əsas mövzudur.

Nəgmə də bitir, şeir də, yol da...

Hələ arzular da.
Bircə sən,
bircə sən,
bitmirsən,
Vətən!

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN

MİNGƏÇEVİR BÖLMƏSİ

RUHUMUZUN YAZ HAVASI

BAKİ, "GƏNCLİK" NƏŞRİYYATI, 2022

Almanax Mingəçevir bölməsinin xəttiylə nəşr edilən dördüncü söz toplusudur. Kitab poeziya və nəsr bölmələrinə ayrılır. Ümumilikdə 31 müəllifin bədii nümunəsi almanaxda yer alıb.

Kitabın ön sözünün müəllifi İsmayıl İmanzadə, redaktoru Elşən Əzimdir.

“AZƏRBAYCAN” - 2022

2022-ci ildə “AZƏRBAYCAN” JURNALINDA DƏRC OLUNMUŞ MATERIALLAR

20 YANVAR... 32 İL KEÇDİ

AĞASƏFA – Qanı yerdə qalanlar (poema). №1

“AZƏRBAYCAN” – 99

İNTİQAM QASIMZADƏ – 100-ə nə qaldı... №1

2022–ŞUŞA İLİ

VAQİF BƏHMƏNLİ – Bu qala bizim qala... (Şuşa naxışları) №1

ÜZEYİR HACIBƏYLİ – Bayrağımız sarsılmaz! Surna. Kontrast. №3-4

MİR MÖHSÜN NƏVVAB – Erməni tayfasına nəsihətlər (ixtisarla). №5

AYİŞƏ NƏBİ – Şuşaya məktub var. №6

MUSTAFA ÇƏMƏNLİ – İmarət məzarlığı. Şuşa xanı İbrahimxəlil xan və övladlarının epitafiyaları. №6

MƏMMƏD ORUC – Qalanın İrəvan qarısı və ya bir “aşk” hekayəsi. №6

RAQUB KƏRİMOV – Qasım bəy Zakirin şair nəvəsi. Asi poeziyasından
örnekler: Muxəmməs bəhri-təvil. Qəzəllər. Muxəmməs. Müəşşər tərcibənd. №6

AYİŞƏ NƏBİ – İgid şəhərim – Şuşa qalası. №7-8

İSMAYIL MƏRCANLI İMANZADƏ – Şuşa etüdləri (lirik poema). №7-8

RAMİZ QUSARÇAYLI – Gün Şuşa günüdür, il Şuşa ili (şeir). № 9

RÜSTƏM KAMAL – Şuşa ədəbiyyatımızda “meteoroloji mif” kimi. №10; Şuşanın
mifopoetikası: Qala qapıları. №11; Şuşada evimiz vardı... №12

İNTİQAM QASIMZADƏ – Salam, Şuşa! №12

VAQİF BƏHMƏNLİ – Bağışla məni, əsgər... Əksi-hücum. Şuşa qoşması. №12

ŞƏLALƏ HƏSƏNOVA – Şuşa: mədəniyyət kodu. №12

LALƏ HƏSƏNOVA – Yaşar Qarayev yaradıcılığında Vətən anlayışı: tarixi və
mədəni itkilərimiz. №12

8 NOYABR – ZƏFƏR GÜNÜ. №11

NƏRGİZ CABBARLI – Oyanmış ruhun gözəlliyi. №11

AİDA EYVAZLI GÖYTÜRK – Sözü Vətən olan igidlər! №11

RƏŞİD FAXRALI – Yarpız dərdim Murovdan!.. №11

VAHİD MƏHƏRRƏMOV – Cəbhə gündəliyindən. №11

ŞƏFƏQ SAHİBLİ – İllərin həsrəti (poemadan parça). №11

**AİDA EYVAZLI GÖYTÜRKLƏ SÜDABƏ AĞABALAYEVANIN
BİRGƏ LAYİHƏSİ. №11**

ŞƏHİD ŞAİRLƏR

ELZAMİN KAMAL OĞLU TƏHMƏZOV – Sənəsi yaralı doğma vətənim... Aysuya.
№11

MEHMAN MUSA OĞLU YUSİFOV – Azadlığa çox az qalıb... №11

MURAD MAYIL OĞLU NAĞİYEV – İstanbul və hayat. Emreyə veda. “Göz-
lərində bulduğum huzuru”. “Her an içimi yakıyor hasretin, sevgili”. “14 yaşında giy-
dik üniformayı”. №11

ŞAHGÜNDÜZ HABİL OĞLU CABBAROV – Qoca qartal. Mən də neftçi
olacağam! Ay aşiq. Darıxdım. №11

XƏYYAM HÜSEYNAĞA OĞLU HÜSEYNOV – Vətən. Doğul kişi kimi, öl kişi
kimi! Qoyun mən ölüm bu torpaq üçün! Yağış. Ağla mənim üçün, ağla, gözəl...
№11

MİKAYIL YAQUB OĞLU VAHABZADƏ. – Qara gözlər. Qərənfil. Tələs,
Azərbaycan əsgəri! Məktub. №11

NAZİM NADİR OĞLU ZƏKARAYEV – Məni gözləyərsən gələne kimi? “Yuxuda
görürəm qurtarır zülm”. “Böyüyə, kiçiyə hörmət elədim”. №11

MİRSALAM TƏVƏKKÜL OĞLU CƏFƏROV – “Ey məni özünə can bilən canan”.
№11

SALEH NAMİQ OĞLU ƏLİYEV – Post əsgəri. Ana yeməyi. Saxla göz yaşını
mən gələn günə. №11

KƏRİM RÖVŞƏN OĞLU ƏHMƏDƏLİYEV – Qarabağa gedəcəyəm... Bu qan
yerdə qalmayacaq! İstəyirəm... №11

SAMİR TƏYYUB OĞLU ŞÜKÜROV – And yerim olacaq məzarın, əsgər! 10
yaşlı Nərimin. Ana. Ata. “Yağı düşmənin hücum edib üstümə”. “Ağsaqqal, ağbirçək
unudulubdur”. “Yazı da gözəldir doğma Kəlvəzin”. №11

NƏCMƏDDİN AKİF OĞLU SAVALANLI – “Durun gəlin, igidlər, axı dövlət biz-
imdir,”. Nə olur bir dəfə yuxuma gəlsən... №11

QAZI ŞAİRLƏR

EMİN PİRİ – Sağ qalan varmı?! Ayağım özümdən qeyrətli çıxdı. Sən azadsan!
№11

EYVAZ ƏYYUB – Bir cüt əsgər çəkməsi. Qayıdıb, payız gəldik... Salam, ata
yurdum, ana ocağım... №11

ORXAN SƏLİFOV – Ən müqəddəs ziyarət. Mən şəhid olmuşam, ölməmişəm
ki... Müharibə nədir, bilirsenmi sən... №11

HƏSƏN KÜR – “Ananı baladan ayırdı tale”. Cəbhədən məktub. Son döyüş.
№11

SƏRXAN YOLÇUYEV – Vətən. Ata. Qəm yemərəm. №11

SƏNAN AĞAVERDİYEV – “Oğullar öldü ki, vətən sağ olsun!” №11

CAVİD ƏLİ OĞLU – Olma bundan narahat ki, silahın qaldı yetim. Görmürəm
pəncərəmizdən səni mən çoxdandır... Pəncərə. №11

NİCAT AĞAYEV – Şəhidim. Vətən. Mən vətənim! №11

OĞUZ ALPARSLAN – Türkəm mən. Azərbaycan. №11

SƏBUHİ QURBANOV – Danışır Qarabağ! Qarabağım. Gəl... №11

KƏRƏMAYDIN – Haqqınızı halal edin, şəhidlər, Ş... Kədərli ağac... Şanlı Zəfər.
№11

TOFIQ ƏHMƏDOV – “Ver qiyməti insanlığa, qiymət görəcəksən”. Bizə qələbəni nəşib et, Allah... Ana. №11

ELVİN İNTİQAMOĞLU – YAĞIŞ SUYU (“Müharibə xatirələri”ndən) Qaya. Şəhid anası. Şəhid qızı. №11

TAMERLAN ƏSƏDOV – “Çox yorulmuşam, ana”. №11

VÜSAL HƏTƏMOV – Mən onu aldatmamışdım (xatirə). №11

POEZİYA

BARAT VÜSAL – Dəmir yumruq. And. Onlar. Yurd evi. Yaxın. №1

EL ROMAN – Zəlzələ. Mağara. Qızım. Adam bilmir. Qarışqa. Qızılgül. №1

MAHCAMAL – “Bir özüm, bir də sözüm bildi varaqar nə çəkir”, “Comərd oğulun əhd ilə ilqarı Vətəndir”, “Bəxtimin hüsnü mənim hüsnümə bənzərdi bir az”, “Məhr etmə könül, mehrinə min rəng qatar iblis”, “Ömrün qışı əlbəttə ki, əlvan ola bilməz”, “Bir gün dedilər, son səfər üstündədi yarın”, “Bəs deyilmiş bu könül, bir də bu mənzil də yanır”, “Mənə bir xeyli səfa, xeyli cəfa etdi ömür”, “Diqqət kəsilirəm addıma, səse”, “Könlüm özün üzür, para-paradır”. №1

İSMAYIL MƏRCANLI İMANZADƏ – Ana vətən sənindir. Dünya bir ovuc boydadır. Qədiməm, köhnəyəm. Tez yansan, tez sönersən. Yamanca kür imişsən ha... Ömürdü də. Yaşayıram. №1

HAFİZ ƏMİRXANOV – Həyat sevinc, həyat kədər. Bəla olmaz, bəlaya həmdərdin olsa. Bir xoş rəftar etməzmişən. Səbrin güman içindədir. №1

AİDAADIGÖZƏL – Ölümədən sonrası. Serenada. Susan sətirilər. Durğu işarələri. Satılmış şeirlər. Ölmüş şeirlər. Sən hardan biləsən. №1

HƏSƏN XASIYEV – Yaşadım. №1

ELÇİN İSGƏNDƏRZADƏ – Vətən. Şuşam! Şuşam, necəsən? Evimizə gedirəm. Ağdam camisində yazılan şeir. Cıdır düzündə etüd. Bir şəhərlik sükut. Ağdamda ilk şeir. Atam üçün rekviyem. Özünə görüş. Üreyim. Xoşbəxtlik. Dönüşsüzlük. Sənli xatirələr. Gəzirəm. Qaldım. Yaşamaq. Gəldim. Heçlik. Xatırla. Yaşamadıqlarımın yaşantısı. Gedirəm. Biriyəm. Vətən qoxusu. Qırılır. Havasıyla. Gedərdim. Bu da mən! Aparır. Bu payız da... №2

ZƏKİ BAYRAM YURDÇU – Səni necə ağlayım... Mehmetcik gəlir. Elə kimsəsizəm... Yenə bu şəhərdə... “Varmış taleyimdə ana itkisi”. “İlahi, üz tutub gedim haraya?”. Yaşamaq olmur. №2

NURİDƏ MİSİR – Yerinə. Gəlirik. Get. Yeri. Gör darıxmaq necə olur. Bilən yox. Payız. Töküldüm. İçində. Getdim. №2

SÜLEYMAN ABDULLA – Gələ bilmədiyim yol. Aydınlığa çıxmağın şeiri. Eynilik şeiri. Yarımçıq hekayə. Küskün dəniz. Miniatur şeirlər. “Sahildəki oturacaqda şeir yazırdı şair”. “Üzü yaza dörd şitil əkdim həyətdə”. “Bu il çiçəkləmişdi”. “Şeirin ilk mərhələsidir qafiyə”. “Hesabsız olmur haqq”. “Mütləq deyil pis gündə ağlamaq”. “Bəzən unudulmaqla xatırlanan adam”. “Artıqca azalan da insana aiddir”. “Uzağın dəyəri uzaq olmağında”. “Alçaqların...”. №2

OKTAY ŞAMİL – Şəhidim. №2

HAFİZ ƏLİMƏRDANOV – Həyat sevinc, həyat kədər. Bəla olmaz, bəlaya həmdərdin olsa. Bir xoş rəftar etməzmişən. Səbrin güman içindədir. №2

AYNUR QAFARLI – Durnalar cənuba uçmamış qayıt. Bu məhbəs həyatı çıxmaz yadımdan. Ruh adamları. №2

ULUCAY AKİF – Adını bilmədiyim şeir. Gizlənqaç. Sevgili üçün not. Çərpələng. Tarix kitabı. Qapılar. Tək. Yurdumun insanı. Azadlıq nəğməsi. Göyərçin. №2

TURAL TURAN – Ölsəm bağışla, tanrı. İsa Behrudiyə... “Anası ölmüş Vətən”. Məni unutma. “Bizi bağışlayın, ayaqqabılar”. “Bir tabut bəzənir yenə bu səhər”. Öz ölümümə... “Ömrü kirayə verirəm” №2

SÖYLƏ. Əsrək notları. Doğum günü şeiri. №2

QƏZƏNFƏR MƏSİMOĞLU – Sevincim. Borçalı. Sevdim. Özümə. Bu nə gözəl oyanmaqdi, ilahi?! İyde çiçəyi. Dəyməsin. №2

YAFƏS TÜRKSƏS – Sahil daşı. Oxu, dağ çayı. Qorxu. Nəmli kirpiklərin biri bir nida. Daş cavablar. Uçurun şair heykəllərini. Yarada bilmir. Hörumçək. Şəhər etüdləri. Əlyazmada çap eləyin şeirlərimi. Diogenin çəlləyi. Qaranquş kimi. Bağışla məni, sevdii qadın. nəğməsi tükənmiş ürək. №3-4

MEHDİ ZAHİD – Yeddi bala, yeddi bəla. Yollar, ayaqlar. A könlüm. Zamana al-dana bilməyənlər. Təbrizli şairin şeiri. №3-4

RİZVAN NƏSİBOĞLU – Tənhalar adası. Özgə adam. Ömür. Şəhidə ağı. Atlı qarışqa. Ömür də saatla. Melodiya. Hiss eləmirəm. №3-4

MÜŞFİQ CƏBİ – “Bütün yaxınlara yaxın gedəsən”. “Buralar çox uzaqdı”. “Ölüm səndən ötrü, dirilməyim heç”. “Gecəsi üstünə çökmüş səhərim”. “Nə qədər kiçikmiş dünya, ilahi”. “Belə sevdirmisən qurbanın olum”. №3-4

RƏHİM GÖZƏL – Tikan. Səhər yağışı. Daş. Sarı pişik. İşçi. Günəş soylu çıraqlar. Gerçək rəya. Soyuqlaşma. Qocaman qarı. Qaraltı. Üzüntü. Qonşular və mən. Üzük. Şair. Anlaşma. Sərçələr. Kürəkçilər. Fədakarlıq. (Təbriz). №3-4

MÜTALİB TAHİROĞLU – Sarıyar. Gözəlim. Gör. №3-4

RƏFİQƏ ABBASOVA – Bir az könlünü al. Doğulur xoşbəxtliyin. “Bəhanələr çoxalı”. İmkan olsa cavab yaz. Unutmağa çalışır. Sevdanın ocaq yeri. Könl səndən nə gizlədir. №3-4

ELZA DƏNİZ NUR – “Bu payız da mən deyən payız olmadı”. “Qaya daşdan qorxmaz”. “Hamının olduğu yerdə”. “Səhər hamı üçün açılır”. “Sözün kəsəri”. “Ağlama!”. “Səni görmürlərsə”. “Ürək insanı sevə biləcək qədər”. “Allah, ən acı hekayəni belə zövqlə oynadım”. “Köhnələn nə varsa, yenidən doğulanda”. “Elə sən gedən gün cümləmi tamamladım”. “Cibində həmişə nəse olsun ki”. “Elə həsrətlər var ki”. “Bəzən hər şey gözlərimdə sən olur”. “Səni həyata bənzətdim”. “Bir gün pula”. “Qış baharı üşüdür ki”. “Kədər öz özündən yaranmayıb ki”. “Kiminin əli”. “Onu da unudanlar olub”. “Kitabların yükü söz deyil”. “Gecə toxuduğun həsrət”. “Əmin olmadığınız sevgini etiraf etməyin”. “Bilirsiz torpaq nədir?”. №3-4

ZƏRƏNGİZ DƏMİRÇİ QAYALI – Şuşam. Dağlara. Yazılsın bu gün. Yürü, əsgər. Bayrağımı çək başına! №5

QƏŞƏM NƏCƏFZADƏ – Həmin adam. Avtobus hadisələri. Uşaq şeiri. Göz yaşlarına qulaq asa. ATƏT üçün uşaq şeiri. Niyə eşitmədim sən səsini. Səidə üçün şeir. Uşaq köynəyi. Ölüm. Olmur. Dəcəl qafiyə. Tələsməyə. “Ölməli yar.” “Ağlamağımı”. “Mən bilirdim”. Getdiyi cığırla yeriyirdi qan. Tabut. Boşluq. Saç qatili... Söz üstündə... Səs. “İstəyirəm stolun üstünə”. Qar. Qocalıq. Çayçı. At haqqında şeir. Fələstinli şairin son sözü. Durub necə deyəsən? Görünə. Dan üzünün şeiri. Qəşəmin sözü də... İt balası. Şair. Düyməcik. Daş. Doyunca. Çayçı Zöhrab. Həmin küçədə. Allah eləsin. №5

XANIM İSMAYILQIZI – “Dincini al sən də”. “O küncündən bu küncünə qaçaq kimi düşənim...”. “Təəvvür elə ki, doğulmamısan”. “Eləcə hamıdan qaçıb gedərkən”. “Ürəyimdə yarpaqların ağacdən küsən vaxtı...”. “...Deyirlər Bakıda küləklər əsir”. “Ürək də döyür, döyülür”. “Ah, nə özəldi əllərin qışında olma”. “Gecikirsən deyəsən, tələsməyə də dəyməz”. “...Bizim sahilimiz başqa, itmiş limanımız boş”. “Sürünən ağır

yenə kök atacaq bitmək üçün”. “Bu gecə xoş elədim mən də sənə xatirini”. “Həyat bir aləmdir, gündüzlü gecə”. “Elə bilmə ki, yenə hər qəmə güləcəyəm”. “Köksümüzün altında bir Vətən daşıyırıq”. “Yumruq kimi birləşib, eyni hədəfə vurub”. “Kimi tufəng, kimi ürək, kimi hirsle döyüşdədir”. “Dağlar dumanı öpür”. “Ana dildə, ata yurdda sənə qardaşdı vətən”. “Yerdə olanların şəkli düşür göyün gözüne”. “Bütün dünyanın dilində hünərini danışdıran”. “Yorğanı qar, balıncı daş,”. №5

İSA SEVƏR –Şəhid anası. Sızlama, balaban! Düşmən utanmır! Bənövşələr pıçıldaıyır. Yolun olar . Sağ ol, general! Vətən ağlamır!.. Türkləri sevgi öldürür! Xarıbülbul. Açılmaz əslidən düymə... Gözün aydın olsun, Fikrət Qoca! Oxu, alimin qızı! Yaralı durnadı kənd şairləri... Maskası görünür, üzü görünmür. Çətin adam. İnsan ki dəmir deyil... №5

İLHAM QƏHRƏMAN – Mühəribə bayatıları. Laçın bayatıları. Sevgi bayatıları. №6

FİRUZƏ MƏMMƏDLİ – Səksən yaşına. Nağıllar etmişdi ağıtlı bizi. Mən olmadım. Xoşbəxtlik adaları. “Bu gün evdə olmayacam”. Görünmür. Yenidən. Usanıram. ...Üçün. Daha ağ geyinim qara günümü. “Bir elə iş qalmayıb”. “İçərimdə heç nə yoxdur”. Qırılıb. “Hərə özündən danışır”. Vaxt var idi. “Sel-su oldu gözüm yaşı”. №6

XATİRƏ NURGÜL – Sivilizasiya. Pencək. Avqust. Tövbə. Məktub. Səmraya. Nuhun reportajı. Əlvida, Bakı. №6

ƏSƏD QARAQAPLAN – Anamın məktubu. Sən öz işindəsən. Sonuncu sevgi şeiri. Səngərüstü lalələr. Yanındakı sevmədiyindir. Həftə sonu hüzünü. Tənhalıq hər kəsin çıxıb getməsi deyil. №6

KƏMALƏDDİN QƏDİM – Seçim yanlış olub... Çətinlər bu qədər asan sevilməz... Kiminsə unudub getdiyi adam. Allahın tutmağa yaxası yoxdu. Oyun bitdi, pərdə düşdü... Urudsuz gəlmişdi, urudlu getdi. Mən elə sonrakı ağıl kimiyəm. Çıxın, içindən boyanın. Üstündə səbrin olmaz? Pıçıldar məni. Bitmək istəmir gecə... Mən olan yeri. №6

XƏYALƏ SEVİL – "Yaxşı ki varsan" dediyim. İçimdə bir sıxıntı var. İntihardı bu ayrılıq. Səni harda başladım? Soyuyuram hər şeydən. Qəfil ürək tutmasıtək... Ürəyimi tullayıram bir küncə. Ömrü qaralama qoydum. №6

MUSA ASLANXANLI – İndi o qız harda, o dağlar harda. Sülh necə yaranır. Xatirələrdən. “Qələmə bağlanmısan”. Sözü oldu yol yoldaşım. Aydınlarımı. №6

AĞACƏFƏR HƏSƏNLİ – İsrəfçı payız yağışı. “İnkişafı qalıb ucalığından”. “O çağlar söz havasından odlanıb”. Keçmə çiçəklərin ağ yalanından. Səyyah payız. Şirvan gədiklərində. “Haçandır heç səndən xəbər tutmuram”. Xoşbəxtliyin ayağı. Acı həqiqət. Ağ-qara. “Qaranlığın divarları”. “Bu baxt mənim, bu nağd sənə, o vaxt hər kəsin”. №6

ZAHİD AVŞAR ELOĞLU – Yağışdan sonra. Torpaq. Bu bir udum hava. Darıxıram. Çalğınən. Bahar gəlir. Qaldı. At ili. №6

VÜSAL AĞAYEV – Yaşa, Azərbaycanım! Qadın. Ağlama, ay ana... Qızların. Qalanda çiçəklə gül arasında! №6

İBRAHİM İLYASLI – Qarşınızda bir ömür sayqı duruşundayız. Zəfər marşı. Hulusi Akar paşa. Özbəkistan duyğuları. Açılır. Sizin də məhləyə yağış yağırımı? Deynən. Sözü haqların şairi. İsmariş. Dost. “Sən məni əla yazmısan”. “Bu axşam sevgi qoxuyur”. №7-8

FƏXRƏDDİN ƏSƏD – “Qızılı yarpaqlar süzür havada”. “Yəqin bu gün qəm günüdür”. “Oynadıq, hey oynadıq”. “Yaman şıltaqdı, şıltaq”. Rüstəm Kamala. “Yağış

yağır səhərdən”. “Boğaz içində”. “Ax, bu ağac, bu ağac,”. Şəhid əsgərin son sözlərindən... “Yenə də sərxoş-sərxoş kimsə döyür qapımı”. “Gör sənə harda rast gəldim”. “Adamlar və ağaclar” silsiləsindən... №7-8

ZABİL PƏRVİZ – Zirvələrdə bitən çiçək. Sunami. Mükafat. Ən maraqlı sual. Qismət. Sən gedəli... Olan olmuş, keçən keçmiş. №7-8

RAMİZ MÖVSÜM – Səbh çağ. Qarışqanın ölümü. Səndən nigaranam. Bir nəğmə çalınır... №7-8

TƏVƏKKÜL GORUSLU – Aydın bir yola. Bilinmir. Bu dünyanın. Görən, bilən yox. Yaşıl-yaşıl. Payız yelləri. Payız düşüncələri. №7-8

AZƏR LAÇINLI – Dəyib. Qorxdum. Şahısan. Verin. Anla. Səndədi. №7-8

ƏŞRƏF VEYSƏLLİ – Fil sümükləri. Bir ömrün mənzili uzanar hələ. Dəyirman daşı. Söz də sözə baxmaz... Şuşa döyüşü. Qocalığın son nəğməsi. Yaylaqda payız etüdləri. Səni görməyəydim gözləri yaşlı. Qaldı. Vətən sevgisi. Tənhalıq – bir yad kişi. Kitabxanaçı qız. №7-8

RAMİL MƏRZİLİ – Akapella. Burda bir yağış yağır. Hər gecə fikrimdə qonaq olursan. “Nə zamana, nə məkana sığıram”. “Ümid çiçəkləri solub, saralıb”. Xanım İsmayılqızına. №7-8

RAFİQ YUSİFOĞLU – Ali Baş Komandanın Qubadlı səfəri. Zəfər müjdəsi. Yaralı əsgərin düşüncələri. Torpaq təslim olmayıb. Şuşa yolu – Zəfər yolu. Döyüşlər davam edir. Bəxtim ayaq üstdəymiş. O dağlar, dərələr gözləyir məni. Sənin ayrılığının ömrü hər gün uzanır. Qubadlıya yağış yağır. Qəm heykəli. Doğma yurda qədəm basdım bu səhər. Bir ovuc torpaq. №9

AY BƏNİZ ƏLİYAR – “Ətrafıma göz gəzdirdim”. “Mütləqdir, hardasa qapı önündə”. “Başın qarışmışdı pul qazanmağa”. “Bir yol var, aparır üzü göylərə”. “Hardasa bir ümid yatmış olaydı”. “Ən gözəl hisslər də xərclənib bitir”. “Gözünə Tanrının işığı düşsə”. “Daha sən nəyimə lazımsan indi?”. “Söndü bir can, yerində alovlandı min ocaq”. “O gün döyüş günü, cəng günü idi”. №9

MÜXƏMMƏD HAQVERDİ – ETÜD. “Ömür yolunun”. “Sentyabrın 5-dən sonra”. Əsin, küləklər. “Dünyanı duyan da var”. №9

MƏMMƏD TAHİR – Payız və şair. Qaraçuxurda bir həyət. Sənə gözəl demirəm. Heç borcu olmayan adam. Qapına gələni... Bir yay günü. №9

HİKMƏT MƏLİKZADƏ – “Xatirələr əzab verir hər düşündükcə”. “Yenə küyə düşüb ağaclar bir-bir”. “Eh, şeytan bundan sonra”. “İçim günahla dolu”. №9

SABİR YUSİFOĞLU – Bizimdir. Axı o, yaşamaq üçün öldü. Ömrü də gün-gün xərcləyib. Anlarsan təklisini. Dəyəri yoxdu. Bir dost. Qəlbim sınıb deyəsən. Sevdiiyimiz şəkillər də köhnəlib. Göy üzündən qopan daş parçasıyam. Ömrün payız çağında. Şəhid məzarıtek sızıldayıram. Çevrilərik soyuq külə. Dünyanın yanağından. Sənsə elə darıxırsan. Bir işığın qarasına. Daşın gedirəm dənizə. Daşa verdim bu ömrü. №10

BƏSTİ ƏLİBƏYLİ – Gül bazarı. İncə-incə. İncidər. Qəm eyləmə, sultan könül. Bəlalım. Ən uzaq ulduz. Yenə ayrılıq qoxuyur səadət. Sözün xəlvətində. “Nə dua, nə dilək ünvana çatır”. Düşmənin ürək. Mənim şeirlərim yalnız doğulur. Köhnə ev. Qapı. Əjdaha qurdlar. №10

KƏRƏM KƏLBƏCƏRLİ SARIDAŞLI – Yoxdumu? A dağlar. Bulaqlar. Könlümə. Bir axşam. №10

AYSEL XANLARQIZI SƏFƏRLİ – “Heç bilmədim kimsən sən”. “Qollarına avar çəkən gözlərin”. Sən gəldin. “Bosfor qoxulu”. “Bir türkünün səsinə sərxoş olan

qədərəm". "Oyaq və yuxusuz idi". Şikəst həyatım... "Kimsə qalmayıb şəhərdə". "Bir təyyarə qanadı yardı üföqlərimi". "Mənim fəsillərim qızılı rəngdə". №12

AYAZ ARABAÇI - "Anasına yazdı ki, müharibə qurtarır". "Keçən il bu vaxt idi". "Dağınıqdı, qarışıqdı yazı stolum". "Səsin nəğmələndi telefonumda". "Bir az gileyliyəm mən bu yazıdan". "Küçədə". №12

SONA VƏLİYEVƏ - Şair əhvalı. Ömür nağılı. Covid-19-lu dünya. Bir kağız gəmi düzəlt. Ay bu gözlüyün yiyəsi. Şəhid məktubu. Qələmin gücü. Kölgəm. №12

İSLAM SADIQ - Tapa bilmir. Kəkliyin toruna qırqovul düşməz. Ağac. Xoş xəbər olur. Su daşı. Həvəsi. O qara bulud. Ağrısı. №12

ADİLƏ ASLANOVA - Deyiləm. Məktub. Sevgi nağılı. Sən. "Xoş gəlmisən, kədərim!" Qara oğlan. Şeirlər. O sən deyilsən. Qaraçay. №12

ƏLİ NƏCƏFXANLI - Əsgərə məktub. Sözüm. Əriyən qarda iz. Deyiləm. Ölməyə dəyər. O qızda nəse var.... Epitafiya. Bu şəhər. Qəribçilikdi. Dönəydin. Tez qayıdasan. Gətirsin. №12

NADİR AZAYOĞLU - Gələməzsən, yox... Dönsün. Bəsimdi. Məktub. Gördük. Olammadım. Ağrı. "Mənim gözlərimdə göyərçin ahı". "Əllərin cibində". Yazıq. Gəlir. Getsin. Yaşamışam. Şükür. Yadımda olar. Gözə görün! Duzsuz olma. Görünür. №12

POEMA

ƏLİZADƏ NURİ – Məhbus qadının məktubları (lirik-psixoloji poema). №7-8

NƏSR

GÜLLÜ MƏMMƏDOVA – Oğurlanmış Zəngəzur (tarixi-sənədli roman). №1

KƏNAN HACI – Kəpənək vadisi (roman). №3-4

ŞİRİNGÜL MUSAYEVA – Yurda dönüş (povest). №3-4

MÜBARİZ CƏFƏRLİ – Ölülər üçün yumurta (roman). №5

ELŞAD BARAT – Məhbus (povest) №6

VÜSAL NURU – İlğimda çimən atlar (roman). №9

VAQIF ƏLİXANLI – Qarğa piri (mif-roman). №11-12

HEKAYƏ

NARINGÜL NADİR – Qaraşın oğlan. №1

ZAUR BAYRAMOĞLU – Qara Mamba. №2

FAZİL SƏNAN – Yarmarkada. №2

XANIM AYDIN – Səndən sonra. №5

NADİR YALÇIN – Nina Nikolayevna. №6

HƏCƏR – Qızılgül qurusu. №7-8

COŞQUN XƏLİLOĞLU – Şübhə. Gülbəy. №7-8

TƏRANƏ ARİFQIZI – Qıfıl. Sirli təbəssüm. №7-8

FİRUZ MUSTAFA – “Qısa hekayələr” silsiləsindən: Kürk. İntiharın müəllifi. Keçmiş və gələcək haqda. Təbəssümlü fotoşəkil. Adam yediyinin pulunu ödəyər. Qonaqla nahar. “Ömür üçbucağı”. Ayaqqabı. Köpəyin qocalığı. №7-8

GÜNEL NATİQ – Boncuq. №9

MÜBARİZ CƏFƏRLİ – Qasid. Qonaq. Yaşıl xalıda rəngbərəng naxışlar. №10

NİZAMİ ƏLİOĞLU – Mələklərlə görüş. №10

ESSE

FƏRİD HÜSEYN – Xalqla həmfikir Nizami. “Sirlər xəzinəsi”, “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Yeddi gözəl”, “İskəndərnamə”. №6

OKTAY ŞAMİL – Azadlığın quşqonmazında Ay haləsi. №7-8

DRAMATURGIYA

İLQAR FƏHMİ – İskəndərin qocalığı (iki hissəli tarixi dram). №2

ƏZİZƏ CƏFƏRZADƏ – 100

FLORA XƏLİLZADƏ – Ömür boyu borclu qaldım. №1

NAZİM HİKMƏT – 120

NAZİM HİKMƏT – Məmləkətim (uyğunlaşdırın: Rəsul Rza). Bugün Pazar. Gəldik, gedirik (uyğunlaşdırın: Süleyman Rüstəm). “Karşı yaka memleket”. Qapalı dəniz (uyğunlaşdırın: Əkbər Babayev). №2

TOFIQ MƏLİKLİ – Poeziya inqilabçısı. №2

ANAR – Türkiyə Cümhuriyyətinin başbakanı Rəcəb Tayyib Ərdoğana. №2

ƏLƏMDAR QULUZADƏNİN 70 YAŞI

ƏLƏMDAR QULUZADƏ – Dünya, sən nə vecinə. Söz haqqında söz. And içim. Dava gəzir. Vuruldum. Dən üstədi. Mənə qədər. Saxla. (şeyrlər) №2

PAŞA QƏLBİNURUN 70 YAŞI

PAŞA QƏLBİNUR – Ana. O. Qızım Ayan. “Ayı kimi kürküm ola”. “Mən sənə toyunda sındıracağam”. Eksperiment heyvanlarına. Əməliyyat otağında. “Ovcumda üç xətt var”. Sən mənim taleyim sən. Səninçün mən elə darıxmışam ki... Gələcəm. “Havadan nəm çəkirəm”. “Bu gün sən ad günündür”. “Minib nömrəsiz avtobusa”. “Çürüyəndə kəsmik olmur”. (şeyrlər) №3-4

VAQIF YUSİFLİ – İşıq, rəng, sevgi, azadlıq (Paşa Qəlbınurun 70 yaşına). №3-4

MƏMMƏD ORUCUN 75 YAŞI

MƏMMƏD ORUC – Hümməyə it. (hekayə) №3-4

ELÇİN – Məmməd Orucun özü və sözü. №3-4

ZAHİD XƏLİLİN 80 YAŞI

RAFİQ YUSİFOĞLU – Uşaqlıq illərinə salam. №3-4

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR – 160

HACI FİRUDİN QURBANSOY – Mirzə Əli-Əkbər Sabir satirasının qaynaqları. №5

TOFIQ MƏLİKLİNİN 80 YAŞI

VAQIF SULTANLI – Turan sevdalı yaşam öyküsü. №7-8

RÜSTƏM KAMALIN 60 YAŞI

RÜSTƏM KAMAL – Filoloji esselər. Mirzə Cəlilin “qonağı”. Mirzə Cəlilin “ləhcəsi”. №7-8

YUSİF HƏSƏNBƏYİN 90 YAŞI

YUSİF HƏSƏNBƏY – (roman) №10

ALLAHVERDİ EMİNOV – Dağıntılar altında görünənlər... №12

AĞASƏFANIN 80 YAŞI

VAQİF YUSİFLİ – «Dua oxuyuram səninçin, Vətən» №11

AĞASƏFA – Qulaqburması və... Şapalaq! Gözümün önündə. Ayda yaşamağa... Hayıf, bir az uzaqdayam... Əyrlər... Düzlər... Məmməd Arazın sözünə qüvvət. Bir göyün altında. Tanrısı vardımı? Kəndimizdə. Qonşu olmaq... Nadan azalmır. Tapşırılmış. Super yalan. O yerdə ki... Qardaşım. (şeyrlər) №11

ƏLİZADƏ NURİNİN 60 YAŞI

ƏLİZADƏ NURİ - Ömür neçə varaq tutur?, hamı bir qum dənəsiymiş... Allah mənə çox görməsin... Allah girib yuxuma... Allah, bu nə oynamaqdı... Üfüqləri kim çəkibdi tarıma?... Aramızda yağış var... Yer. Son gördüyüm sən olasan... Göz ağrıdan əl işiyəm. Özünü yüksəkdən atan qızcıqaz. Bəlkə bu gecəni yaralayblar?... Bu evdi, yoxsa zirzəmi? Sənə yağış dərirəm...üşüyür. Alatoran duası. Bölə bilmədiyin tək hecayam mən. Çiçək olmaq nə zülümüş. №12

CƏNUBDAN SƏSLƏR

QƏNDAB HAQVERDİ -Aşiq və Aşiq Qaflantı №12

QAFLANTI QÜREYŞİ - Çəkil, qərə duman. Ömür aynası. Başına dolandığım. Bilməsəm. Qocaldım. Neyləsin. Qəmi-dərdimi. №12

YENİ TƏRCÜMƏLƏR

VOLFQANQ HİLDESHAYMER – 1956: Piltsin anım ili. (Tərcümə etdi: Azad Yaşar). №2

MƏMMƏD ORUC – Uraldan məktub. №2

LEONİD SOKOLOV – Maraqlı mübadiləsi. Paltolu ayqır. Sovqat. Telefon söhbəti. Mən kimə oxşayıram?! Məzənnə. Yaşıl qol düyməsi. Allergiya. (Azərbaycan dilinə çevirənlər: Məmməd Oruc, Knyaz Qoçaq). №2

SADIQ HİDAYƏT BURULĞAN – (Fars dilindən tərcümə edən: Əkrəm Bağirov). №2

NODAR DUMBADZE – Naşükür (Rus dilindən çevirdi: Azad Yaşar). №5

VİKTOR YEROFEYEV – Esselər: İntiharın girovuna çevrilən Mayakovski. İki fərqli Mixail. (Rus dilindən çevirdi: Azad Yaşar). №6

CON BÖRCER. Qabriel Qarsia Markes: “Əcəl mirzəsi” siyahını sondan önə doğru oxuyur. Coysla eyni axında böyük səyahət; Rolan Bart: maskanın arxa üzü. (Rus dilindən çevirdi: Azad Yaşar). №7-8

ROALD DAL – Missis Biksbı və polkovnikin hədiyyə verdiyi kürk. (Rus dilindən çevirdi: Azad Yaşar). №9

TOKİ DZÖMMARO – “Heç cür anlaya bilmirəm də”. “İşləməsəm – kasıb olacağam”. “Yaponiyada yaşayıb, fikirlərini yaponca”. / Sumako Fukao – Cavab. Göz yaşları. Dodaqların. / Horiquti Dayqaku – Könül. / Nisivaki Dzündzaburo – Po-etika. / Takahasi Sinkiti – Mən evdə yoxam. Şabalıd ağacı. Balıqqulağılar. / Dzyun Takami – Hərəkətsiz ağac. Pəncərə. Mən gücsüzəm. Səma. /Nakahara Tyuya –

Şimal dənizi. O aylı gecədə qumlu sahilə. Qar yağır. / Sekine Hiroşi. – Sifarişli rəsm. (tərcümə etdi – Azad Yaşar). №10

SİLVİ MARİ – Yay günləri. Model. Hərdən olur ki. Kofe fincanı. (Şeirləri ingilis dilindən Ramiz Abbaslı tərcümə edib). №10

RAMİ MEİR – Adi. İlahi. Onlar gözləmlər. Gəl, mənim məhəbbətim! Nədir? Mahnı parçaları. Sevginin atəşi. Tozlu yollarda. Qarşında çoxdur günahım. Süleymanın möhnəti. Müxtəsərlik sevirsen. Şeirlərim yol açmışdır... Orda sevinc də var, kədər də vardır. (Rus dilindən tərcümə etdi: Afaq Şıxlı). №11

CON STEYNBEK – M... küçəsindəki 7 sayılı evdə hadisə. – Hekayə. (Rus dilindən çevirdi: Azad Yaşar). №12

PUBLİSİSTİKA

NİZAMƏDDİN ŞƏMSİZADƏ – İşğal. Lənətlənmiş qala . №1

FUAD VƏLİYEV – Kiçik əhvalatlar: №6; №7-8

MƏTBUAT TARİXİMİZDƏN

ANAR – Yoxdan doğulub var olan söz. №7

AYGÜN ƏZİMOVA – Əhməd Həmdi Qaraağazadə. №7

TƏNQİD VƏ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

HACI FİRUDİN QURBANSOY – “Kəlibə və Dimnə”ni kim yazıb? №1

ZAHİD XƏLİL – Qılıncdan iti, çiçəkdən zərif şeirlər. №1

VAQİF YUSİFLİ – Hisslərin fəsilləri, duyğuların rəsmləri və ya ruh şairi. №1

AY BƏNİZ ƏLİYAR – Üç yarpaq duyğu. №1

AĞAHÜSEYN ŞÜKÜROV – XX əsr qazax ədəbiyyatının inkişaf meyilləri. №1

QORXMAZ QULİYEV – Üzeyir Hacıbəyli. №5

AYDIN TALIBZADƏ – Aristotelin təkzibi. №5

QƏZƏNFƏR PAŞAYEV – Folklorşünaslığımızda Məmmədhüseyn Təhmasib fenomeni. №6

VAQİF YUSİFLİ – Bu, Şirindil Alışanlıdır... №6

LEYLA ALLAHVERDİYEVA – Volterin “Fanatizm, yaxud Məhəmməd peyğəmbər” pyesi müzakirələr müstəvisində. №6

ZEMFİRA MƏHƏRRƏMLİ – Qarabağ yaddaşımızın inikası – “Bayraqdar”. №6

VAQİF YUSİFLİ – Lənkəranın söz havası. №7-8

TƏYYAR SALAMOĞLU – Bir romanın izi ilə. №9; №10

VAQİF YUSİFLİ – “Nizami ruhuna heykəldi Gəncə”. №9

SONA XƏYAL – “Mövti–cismani ilə sanma mənim ölməyimi...” №12

İSTİ-İSTİ

VAQİF YUSİFLİ – “Davam edir Nizami”. №10

ƏDƏBİ DÜŞÜNCƏLƏR

NİZAMİ CƏFƏROV – Ədəbiyyatın tarix dərsləri. №2

ƏDƏBİ PORTRETLƏR

İFTİXAR – Kamil şəxsiyyət. Hidayət Haqqında düşünerkən... №2

ƏDƏBİ TALELƏR

GÜNEL NATİQ – Ən dürüst yalan. №7-8

ƏDƏBİ SÖHBƏTLƏR

KAMRAN QASIMOV – Baş redaktorun profili. (İntiqam Qasımzadə ilə söhbət) №10

FƏRİD HÜSEYN - Onun ölüm səbəbini gizlədirdilər (Haluk Oralla söhbət). №12

YAZIÇININ ARXIVİNDƏN

SEVDA ƏLİBƏYLİ – “Ümidinin keşiyində dur, əzizim!”. №10

ŞƏKƏR ASLAN – Şair üçün tərif. №10

ÖMÜRDƏN SƏTİRLƏR

MUSTAFA ÇƏMƏNLİ – Ağıl yaşda deyil... Mədəniyyət ziyası. Burjua mühərrirləri. Təntənəli gecə. “Surna” felyetonu. Çuğulçu erməninin puç olmuş arzuları. İlahi xoşbəxtlik. Gəlməsin. Həssaslığın son həddi. Təki dilənçilik etməsin. Yazıçı Maksim Qorki yazırdı. 25 il çar Rusiyası ilə vuruşan Şeyx Şamil demişdir. Adamdılar. Yalançının... Kiçik bir xatirə. O qədər atıb tuturdular... Şərqdə bizə dedilər ki... Stalinin heykəli. Bir təsnifin sorağında. Qədirbilənlik. Getdik gördük. Bu at da bəyin olsun. Nədən bildin? Başın saxlayın. Çalış ölmə. №3-4

SÖZ XƏZİNƏMİZDƏN

PAŞA ƏLİOĞLU – Tərzi Əfşarın anadilli şeirləri. №10

DÜNYA, SƏNDƏN KİMLƏR KEÇDİ...

MƏMMƏD ORUC – Təkan və ya Abbas Zamanovun zamanı. №5

BƏSTİ ƏLİBƏYLİ – “...Qarlı dağlar darıxırmı?” Azər Abdullanın işıqlı xatirəsinə. №6

MƏMMƏD ORUC – İntiqam Mehdişadənin “Lotereya”sı. №7-8

KİTABLAR, RƏYLƏR

LALƏ ƏLİZADƏ – Nizaminin türklüyü və türklüyə münasibətini ortaya qoyan bələdçi. №1

MİNAXANIM NURİYEVA TƏKLƏLİ – Ötən illərin tarixi-bədii tədqiqi. №2

ZEMFİRA MƏHƏRRƏMLİ – “Yaddan çıxmaz Qarabağ...”. №2

VÜSAL NURU – Mündəricat. №3-4

VÜSAL NURU – “Ümmanam, daşmışam, ləpələnmişəm”... Ruhun nəğməsi. №5

TÜRK DÜNYAMIZ

XƏYALƏ ZƏRRABQIZI – “Salamlar Qarabağa... Müjdə Tanrı dağına”... №3-4

RETRO–“AZƏRBAYCAN”

SALMAN MÜMTAZ – Seyid İmadəddin Nəsimi. №11

FƏRZİYYƏLƏR, HƏQİQƏTLƏR

HACI FİRUDİN QURBANSOY – Bizə xələt versin... №3-4

AXTARIŞLAR, TAPINTILAR

PAŞA ƏLİOĞLU – Nizami Gəncəvi əsərlərinin Bakı əlyazmaları. №5

İNCƏSƏNƏT

AYDIN TALIBZADƏ - Dünya ilə caz dilində danışmaq. №12

RAUF FƏRHADOV: “Vaqif Mustafazadə: əfsanəsi, tarixi, həyatı, yaradıcılığı”
(ixtisarla) №12

ƏDƏBİ KALEYDOSKOP

ZÜMRÜD –Ceyms Coys. Samuel Bekket. №5

REDAKSİYAYA MƏKTUB

VAQİF ABBASOV – Azərbaycanın ilk Ombudsmanı Elmira Teymur qızı
Süleymanovaya yubiley təbriki. / Elmira ana (şeir) №7-8

YUMOR SƏHİFƏSİ

OKTAY ŞAMİL – Gərək ayrı cib tikdirəsən. №9

KİTAB RƏFİ

№1-№12

2022-ci ildə “AZƏRBAYCAN” jurnalında dərc olunmuş materiallar. №12

REDAKSİYA HEYƏTİ:

Ağasəfa, Afaq Məsud, Azad Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Emin Piri,
Elşad Barat, Əli Əmirli, Firuzə Məmmədli, Firuz Mustafa,
Firudun Qurbansoy, Məmməd Oruc, Mustafa Çəmənli,
Nərgiz Cabbarlı, Novruz Nəcəfoğlu, Paşa Əlioğlu, Paşa Qəlbinur,
Rəfael Hüseynov, Rəfail Tağızadə, Rəhilə Qeybullayeva,
Rüstəm Kamal, Seyran Səxavət, Südabə Ağabalayeva, Vahid Əziz,
Vaqif Yusifli, Vaqif Bəhmənli, Vilayət Quliyev, Vüsal Nuru